

első kapu bejáratánál kellett lenni. Miért? hátrább kitűnik. Most nézzük az **Összeirást**. Ebben belmagyaruteza ily czímen van fölvéve: „Falon belőli hosszú utca“ [*Longa intra Moenia*]. Nyugatról keletre indulva „belső magyaruteza“ északi során legelső pont a mai ágostai hitvallásu templom, melynek helyén az összeírás szerint akkor Radecius Bálint iparos kőháza és pusztá kertje volt; tovább Komjatszegi János, a kinek csak külsője volt beírva; tovább Kövendi György, kinek jövedelmező kőháza volt; tovább a lutheránus eklézsia háza, tovább Conrád pap neve áll, de csak annyi van bejegyezve, hogy ő lelkész [*spiritualis*], tovább Fejér Márton jövedelmező kőháza és sok külsője, tovább Fejérvári Csizmazia Mihály iparos jövedelmező kőháza, tovább Szabó Mihálynak csak külsője, tovább Nekkely György kalmárnak jövedelmező kőháza, tovább tisztelendő Domby János lelkész ur [*spiritualis*], az 1684—1690. évek közt kolozsvári unitárius iskolai tanár¹⁾, ennek csak külsője volt. E mellett *Huszár Mihály urnak*, a ki iparosnak iratik [mesterségére nézve aranymíves], volt jövedelmező kőháza; ismét tovább szijgyártó Kováts István jövedelmező kőháza; ezentúl 14 faház, s ezek birtokosai közül csak kettőnek volt fél, egynek $\frac{1}{4}$ hold szőlője. Az utca-sor összes lakóit véve számításba, a *Huszár-ház* 11-ik, csak a házakat véve föl, hatodik, s ez az *unitárius mai főtanoda* álló-helye, mint a mi a Domby pap általlakott, [főtanodát érintő,] elébb püspöki lakház mellett volt, a mit teljesen bizonyossá tesz három vásári szerződés, melynek *elsőjében* 1725. novemb. 27. Teleki Ferencz és Szakál Ferencz eklézsiai gondnokok megvették Kövendi Dánielnek ezen sorban keletre a szappanyutezába bevezető sikátor, nyugatra az unitárius iskola szomszédságában levő — neki szintén az eklézsiaától atyai ősi kőháza mellé cserébe adott — szijgyártó Szabó István-féle kőházát 175 m. forinton örökösen; ²⁾ a *második* szerződésben 1726. márcz. 6. ötves Kötélverő Mihály az unitárius eklézsia gondnokai képekben megvásárolta Erdélyi Boldizsártól az unitárius eklézsia iskolájában levő *tanuló ifjuság lakhelyének meg bővítésére*, a szappany-utezában, keletre az azon utczába vezető sikátor, nyugatra Szathmári András szomszédságában levő, azon iskolára véggel nyuló kis darabocská pusztá telket, keresztény sze-

¹⁾ *Székelly S.* Unitár. Vallás Tört. 158. l.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLVI. sz.

retetből 9 frt 60 pénzen, örök áron; ¹⁾ a *harmadikban* 1742. május 6. idősb Gyergyai Pál és Nagy-Ajtai Nagy György, az unitárius eklézsia gondnokai megvették Veres Anna, özvegy Szathmári Andrásnétól, ugy Szathmári Anna Kovács Mihálynétól, mint szintén Szathmári Borbárától és Erzsébettől, a szappanyutczában keletre a kolozsvári unitárius iskola hátulso része, nyugatra tisztelendő Pákei János ur szomszédságában levő, együtt birt telkét 100 m. frton örök áron, melyből az eladó özvegy és gyermekei illetőségöket készpénzül egyenként kifizették. ²⁾ Az **Összeírás**-ból kitetsző s iskolává alakított Huszár-házba gyűjtetvén össze az elszéledt unitárius ifjuság, s az elébbi szerző-levelekben említett telkek mind az iskola körül levén: a mai unitárius főtanoda miként s mely házakból és telkekből összealakulása minden kétségen kívül van helyezve. Az is bizonyos, hogy a templom, a mellette keletre levő régi papi és kántori lak, szóval: a magyarutczai egész új unitárius telep a fennebb említett 14 pusztá telek egy részének helyén épült fel. A Kövendi-Szilágyi-féle házba — írja Gejzanovics János senior — decz. 5. költözött be néhány deák; a főiskola igazgatója 1718-tól 1720-ig Kolozsvári Dimény Pál volt, 1720-tól 1724-ig Pálfi Zsigmond, 1724-től 1778-ig Szent-Ábrahám L. Mihály, tanárok; ez utóbbi, Kereszturi Sámuel, a ki 1726. nov. 14. halt meg, 1738. Pálfi Beniam és S. Szentkirályi Agh István. ³⁾ Mint az akkori pénzvizonyokat, e kor s főleg az unitáriusok erkölcsi egyszerűségét és takarékoságukat jellemző adatot megemlítem: „hogy a midőn 1734. a püspök Pálfi Zsigmond és igazgató tanár Szent-Ábrahám L. Mihály Szebenbe mentek, hogy gróf Haller István újonnan kinevezett erdélyi kormányzónak az egyházközség nevében szerencsekivánatukat kifejezzék, úti költségökre 4 m. frtot 8 pénzt adtak“. ⁴⁾ E válságos korszak halottjai közt két unitárius férfi neve emelkedik ki, a kik veszélynek kitett helyen állottak, híven s bátran védték a rájuk bizott ügyet, nemesen estek el, s a teljesített kötelesség megnyugtató öntudatával haltak meg: Almási Gergely Mihály püs-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXII. sz.

³⁾ *Kolozsvári unitárius főtanoda j. könyvei*. IV. kötete 354. lapjáról. *Székelly S. Unitária Vallás Tört.* 178. l.

⁴⁾ Az egyházi j.-könyvek *eredetijéből*.

pök és Kolozsvári Dimény Pál plebánus. Az első az óvári iskola elvételénél tanusított oly nagy erkölcsi bátorságot, mint a másodiknak felépítésére szükséges pénz megszerzésében tapintatos erélyt és kitartó gondosságot. De a nagy lelki bánat, és az, hogy alatta érte egyházát az iszonyu csapás, melyből szabadulásra nem volt mód, s a katonák durva bántalmazása egészségét megtörte, hosszas betegeskedés után meghalt 1724. márcz. 24. 70 éves korában, áldva egyházától, megkönyezve a jóktól. Utána Pálffy Zsigmond következett, a ki a püspökséget 1737-ig vitte, ¹⁾ akkor meghalt s tiszte Szent-Ábrahámi Lombárd Mihályra szállott, ²⁾ a kiről csak imént mondék el olyakat, a mik nevének fényt, hátrább fogok többet s nagyobbakat, a mik nevének halhatatlanságot adtak... Kolozsvárinak jellemét, végzett munkáit s élete becsét oly megragadó-érdekesen tünteti föl koporsókövének fennebb közlött fölirata, a mi szépségével vonz, tartalma által tiszteletet ébreszt.

Az egyház és szószék ez időben szoros egybeköttetésben volt az iskolával; történetök egymástól el nem különíthető; egyik viszonyosságait elmondván, elmondottam a másikat is. Az unitáriusokról azonban meg kell jegyeznem, hogy nekik egy templomuk sem maradván: elébb az iskolának kinézett Huszár-házban és egy középutezcai átalakított magán házban, mely később *Salamon temploma* név alatt vált ismeretessé, a mai tanácsoló nyugati szárnya helyén, s a lengyel unitárius eklézsia belső monostorutczai kis imaházában — tartották istentiszteletöket.

Az ev. reformált egyház is tért vesztett. 1721. még hozzátartozó leány egyháza volt Kolozs-Monostoron, volt temploma, ³⁾ de nemsokára mindkettőnek nyoma veszett a közemlékekben... Az 1714-ki összeírásakor Hadadi Mihály még a szent Erzsébet-kórházban ev. reformált predikátornak iratott. ⁴⁾ 1722. is fizetést vett onnan a reform. pap. ⁵⁾ Barátosi Ferencz volt az utolsó. ⁶⁾ Az anyaeklézsia jóltevői voltak azokon kívül, a kiket a főtanodáról mon-

¹⁾ *Székelly S. Unitár. Vall. Tört.* 168—169. U.

²⁾ *Székelly S. Unitár. Vall. Tört.* 170. l.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 32—33. ll.

⁴⁾ *Az eredeti összeírásból.* OKLEVÉLT. CCXXX. sz.

⁵⁾ *A kol. ev. ref. eklézsia Tört.* 33. l.

⁶⁾ *A kol. ev. ref. eklézsia Tört.* 33. l.

dottakban említettem, Bydeskuti Boldizsár, a ki 1000 m. frtot adott az eklézsiának, Madarász Mátyás 300-at, br. Serédi István 200 frtot — mindenik 1717-n; Erdélyi János 1732. 291 frtot, br. Wesselényi Istvánné 1734. 1000 frtot.¹⁾ Főgondnokai voltak 1720. Rhédei Ádám, 1736. báró Bánffy Farkas, papjai: 1715. Deáki F. József, 1711-től 1720-ig Csengeri Péter, utána 1720. Batzoni Imre Máté, 1735. Szathmári Pap Zsigmond.²⁾

Új erő gyarapodásának s hatalma minden téren növekedésének megfelelő munkásság és siker látszott ez időszak alatt a r. katolikus egyház kebelében. Az *óvári szigorú fegyelmű szent Ferencz-szerzetnek* 1725. adatott át az addig a jezsuita rend által birt óvári templom,³⁾ 1728. a várostól segílyt kért helyreállítására s még azon évben újra boltoztatta.⁴⁾ Az 1731. deczemb. 13. meghalt gróf Kornis Zsigmond, erdélyi kormányzó, adott egy 350 fontot nyomó harangot, mely elébb Medgyesfalván volt elhelyezve, de oda igen nagy levén: a gróf végrendeletileg a szent Ferencz-rendieknek hagyta; latin felirata feljül magyarul ez: *Szűz Mária, könyörögj éretünk,*⁵⁾ alul: *Csináltatott gróf Ruszkai Kornis Zsigmond. Öntött Kertch János 1698. évben.*⁶⁾ Van még egy 50 fontos harangocska, a hívek kegyes adakozásából szerevezve, a hajnali és vecsernyei üdvözletre jeladás végett...⁷⁾ Gyönyörű tornya alapja 1739. tétetett le az egyház híveinek bőkezű adakozása következtében. 1745. báró Klobusitzky Ferencz erd. róm. kath. püspök szentelte fel nagy ünnepélylyel. Harangmegáldásnak nincs nyoma.⁸⁾ A *főoltáron* kívül, mely *Szűz Mária Boldogasszonynak* [B. M. V. *ad Nives*] van szentelve, 7 mellék oltára van: *Seraph. Szent Ferenczé, Paduai Szent Antalé, a Szent Kereszté, Szent István Magyarország királyáé, Nep. Szent Jánosé és Szűz Mária Szent szive oltára*, egy a lauretanumi kápolna alakjára készült s e név alatt a *Boldogságos Szűznek szenteltetett*, a 8-ik az *Idvezítő tiszteletére*. Mindenik oltárhoz fa és kőlépcső van, rajta réz kereszttek, gyertyatartók, a főoltáron ezüst lámpa, a fala-

¹⁾ *Kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 33. l.

²⁾ *Kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 41. l.

³⁾ *Visitatio Canonica Anni* 1832. 51—52. ll.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1728. 29. 249. sz.

⁵⁾ L. latinul a **HANGFELIRATOK** közt a 10. l.

⁶⁾ ⁷⁾ L. latinul ugyanott.

⁸⁾ *Visitatio Canonica* 1832. 51—52. ll.

kon 14 szentnek képe és soknak ereklyéje, de a melyeket nem visznek ki áhíthatoskodás végett a nép közé. Pápai bűnbocsátó levele [*Indulgentia*] a szerzetnek nincs, sem a püspöktől kiváltsága. ¹⁾ Az *akadémiai templom megépítésére* 1718. a jezsuita collegium rectora a kir. kormányszéktől segélyt kért, ²⁾ az alapkövet Gergely pápa napján márcz. 12. megáldás után II. Mártonffi József püspök tette le, az ünnepély szónokát, a tudományáról híres Gyalogi János jezsuitát hívta meg, a ki 1715. azon akadémiában a szónoklat tanára, 1716. maros-vásárhelyi missionarius pap volt s az alapkövetéletét alkalmi versben örökitette meg. ³⁾ Tizenkét szolgáló pap és ugyananyi főúri ifju volt jelen az első kapavágásnál. Az építés 7 évig tartott, kezdődött Rajtsányi János rector alatt, bevégeződött és felszenteltetett 1724. sept. 10. Mária napján Sigrái András rector idejében. A felszentelést br. Antalfi János erd. r. kath. püspök vitte végbe a szent Háromság tiszteletére, a mint ezt a főoltár feletti latin felirat mutatja, melynek magyar értelme ez: *A nagy Istennek, az egynek és háromnak, dicséret, tisztesség és dicsőség.* ⁴⁾ A felirat nagy betűi az alapkövetétele évét [1718] fejezik ki. Ez ünnepély szónokává is Gyalogi hivatott meg s a felszentelés — ugymond ő — Erdély minden Rendei s főfő katonatisztek jelenlétében a legnagyobbszerűbben ment végbe. A szónok ez alkalomra is költeményt írt. ⁵⁾ Van egy fő és nyolcz mellék oltára, a fő a szent Háromság tiszteletére, a 8 mellék oltár és pedig az *evangeliumi oldalon*: szent Ignác, szent Anna, szent István király, az *apostoli oldalon*: Xaver szent Ferencz, szent József, a szent Kereszt oltárai. A jezsuiták állítottak még kettőt az *evangeliumi oldalon*: Nep. szent Jánost 1779. Pálya István rector, a ki azt fejedelmi engedély mellett fel is szentelte aug. 28., a másodikat u. m. Kalazanczius szent Józsefet 1780. május 16. szintén ő, felszentelte gróf Kollonics László, erdélyi r. katolikus püspök. A szent Kereszt oltárán a keresztben meghaló Jézus festett képe van, melyet 1770. Szegedi György jezsuita rector egy fa

¹⁾ *Visitatio Canonica* A. 1822. 151—152. II.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1718. 44. sz.

³⁾ Czíme: *Carmen Augurale, Lapidis Dacico Primigenito, Fausto, Felici.* A királyi lyceum könyvtárában kerestem, de nincs meg.

⁴⁾ *Magno Deo, UnI aC trIno, IaUs, VIrtUs, gLorIa.*

⁵⁾ *Corona XII. Stellarum.* Ezt sem találtam meg a kir. lyceum könyvtárában. Vajjon egyik sem adatott volna ki?

feszülettel cserélt fel, Gull János piarista rector 1815. vissza helyezte, a fakeresztet pedig állványával együtt a szentélyben helyezte el, hol jelenleg is van. ¹⁾ A templom ereklyéi: a fő oltáron: *Placidus, Innocentius, Clemens és Justina* vértanuk csontjai, a mellékoltárokon: szent *Ignác*, szent *Ferencz* és több vértanuk hamva, csont- és ruhadarabjai; egy nagyobb *Pacificale*-ban Krisztus keresztéből egy darabka, egy kisebb *Ostentorium*-ban *Kalaz. szent József* ereklyéi, egy *ezüst tokban* szent Istvánéi.

A főtéri nagy székesegyház r. katolikus rendeltetésének megfelelő helyreállítására a fejedelmi engedélynél fogva az unitáriusoktól elvett terjedelmes birtokok jövedelméből e korszakban hajtattott végre s régi fényét ismét visszanyerte. E birtokok a kolozsvári határon a *Tartsaháza* és *Ondotelke* nevű határrész a *Királyréttel*, annak berkeivel, tóhelyeivel és minden tartozmányaival; *Felek* falu, *Apahida* majdnem fele s a kolozsvári határon levő *alparéti malom*, melyeket a r. katolikus eklézsia fele részben az unitárius eklézsiaától tulajdonul, felerészben a reformált hitűektől zálogképen birt s melyet a város 1727. ki akarván váltani, a r. katolikus püspök, mint az eklézsia főfelügyelője, azon évi jun. 17. egy e napon kelt ítélet alapján tiltakozott ellene s kijelentette, hogy ha azon birtokot nem magának, de más valaki számára váltja ki s a 10,848 forint 42 pénzt nem hasonló ligában vert igaz súlyu ezüst vagy arany pénzben s egyszerre fizeti le, a mily pénzt azért 1667. az unitárius és reformált eklézsiaák adtak, ki nem bocsátja, ²⁾ s 1751-ig nem is bocsátotta. ³⁾ A szent Péter tiszteletére épült külmagyarutczai kápolnából az unitáriusok által épített s most visszaalakított templom is 1718. a r. kathol. eklézsia birtokába ment vissza, s azóta ezé. A r. kathol. isteni tiszteletek majdnem másfél százados megszakadása után az első r. kath. plebánus 1716—1738-ig Szabó Mátyás volt, egyszersmind esperes, a ki alatt a kolozsmonostori konvent levéltára a fejérvári káptalanra bízott, melyet a jószágokkal együtt Kastal János és Torma kanonokok kezeltek. Második Biró János a ki 1738. igtattatott be s 1744. kanonokká nevezte-tett, azután prépostá. Rendkívüli érdemű férfi. Ő a konventi levél-

¹⁾ L. az 1822-ki *Canonica Visitatio* j. könyvében.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1727. 182. sz.*

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört. 34. l.*

tárt őrizete alá vette. A székesegyházhoz roppant nagy tornyot építtetett, a templomot nagyszerű képekkel s angyalszobrokkal, a czinterem kapuit szentek szobraival diszítette fel; az orgonát, szószéket és oltárt ő készíttette, három harangot öntetett 4—11—21 mázsásokat. Ehez hasonló buzgóságu plebánus nem volt előtte s alig lesz utána. Lelkeért misére 200 frtot hagyott. Ezen kezdődőleg őrei a k.-monostori konvent levéltárának a kolozsvári plebánusok. ¹⁾ Ez egyház belsőjének méltóságos kifejezést adnak a hajó mindkét oldalán végig vonuló góth oszlopok, melyek a templom hajóját a szentélytől elrekesztik és a fő oszlopban végződnek; a merész boltívek, remek faragványokkal és aranyozásokkal ékesített szószék, a szilárdan épült nagy chorus, az orgona, a keresztelési bezárt forrás- és szentelt viz, mely a szentélyben tartatik. A főoltáron kívül hét mellék oltár van: a *szent Háromság*, *Vizkereszt*, *az égbe föl-vett Szűz Mária*, *szent József*, *Nepomuk szent János*, *szent Katalin* oltár, mindenik hordozható állvánnyal [*jobulus*], fa- vagy kőlépcsővel, mindeniken kereszt és 4 gyertyatartó, elől márványozott kő oltárasztallal, *szent János oltárán* bezárt sátor. Az oltárokon levő képeken kívül látható a *Boldogságos Szűz*, *szent András*, és a két legnagyobb: az *Utolsó vacsorát* és *szent Mihályt*, az egyház pártfogóját ábrázoló képek. A szentély tágas, benne a szent öltönyök tartására elegendő szekrény, megmosakodás végett mosdómedencze [*labrum*] és kéztörölő, térdelő [*flexorium*], imádkozó tábla [*tabula precum*] gyontató szék a templomban, a szentélyben rostélylyal körítve. Ereklýei, mik a szentélyben őriztetnek: Krisztus keresztéből egy darab, Nepomuk szent János- és szent Alajoséból szintén, a miket üveg alá zárt kereszttel bizonyos ünnepeken a népnek csókolásra átnyujtnak. Bűnbocsátó levele [*Indulgentia*] nincs. ²⁾

III. Károly uralkodását a családi politika és személyes uralom jellemzi. Ő maga akart kormányozni, mint autoerata korlátlanul, az alkotmányra komolyan nem is gondolva, a törvényt akadályul czélja felé vivő útában soha nem tekintve; mindkettőt csak ott és oly alakban ismerte el s engedte érvényesülni, a hol és a mint saját érdekével egyeztek, terjeszkedési politikájához találtak, ha nem, oda hajtotta, úgy módosította, a mint szüksége hozta magá-

¹⁾ *Visitatio Canonica* A. 1822. az eredetiből.

²⁾ *Visitatio Canonica* A. 1832. 1—3. ll.

val; kancellárai akaratának alakot adtak s végrehajtották. Támasza a katonaság volt, a mivel parancsolt és rettentett, s a jezsuita rend, a mely az ország lakosait, kivált a r. katolikus főurak teljes önodaadását nyerte meg, a r. katolikus vallás uralmának Erdélyben visszaállítása árán. Mindkettőnek a szabad kéz gazdálkodását engedte ama két czélért: hogy Erdélyben a nemzeti fejedelemség és török szövetség emlékei és tradíciói végképen kiirtassanak, az ország rokonszenve és hűsége a Habsburg-uralkodó-házhoz forduljon, s felbonthatlanul biztositassék. Ezért a reformált hitvallásuk gyöngítése, a kikben még folyvást erősen élt a magyar nemzeti fejedelemség eszméje. Ezért az unitáriusoknak teljes leveretése főszékhelyöken Kolozsváratt. Ezért kellett Kolozsvárnak vissza katholizáltatni. Ha Kolozsvár katolikus, egész Erdély azzá lesz, — ez volt Bécsben az adott és követett tanács. A más két hitfelekezet híveinek minden izőkben magyar volt nemzetisége, nyelve, vallása, isteni tisztelete, iskolája, irodalma; míg a római katolicismusnál a hívek nemzetisége vegyes, istentisztelete, oktatása, irodalma részben német, nagyobbára latin. Az uralkodónak biztos szövetségét ez s a lutheranizmus ígért. Az unitáriusok irányában a hitelvekért is nagy volt az idegen-ség, sok helyt a gyűlölség, a mitől az uralkodó katolikus és szász tanácsadói sem voltak mentek. A katonaság gúnyolódása az unitárius papsággal, a világiaknak hivatalokból kirekesztése, az állandóul *Arianus* név használata s az erdélyi udvari kancelláriának kiirtásukra tett intézkedései világos bizonyítékok rá. Ez a hitfelekezetet megfosztotta tekintélyétől, vagyonának elvétele barátaitól. Romlásuk bevégzett ténynyé vált. A mint szegényekké, elhagyottakká is lettek. Nem volt senki pártfogójuk. Nem találtak seholy igazságot. Utóbb a fejedelem nem is válaszolt kéréseikre. A köznépben az a hit gyökerezett meg, hogy *Isten is elhagyta őket*. A fejedelem még életében czéljait elérve látta, s Kolozsvárt hűségében, a r. katolicizmust hódítási képességben hatalmasan meggyarapodva hagyta hátra.

XXXV. FEJEZET.

MÁRIA THERÉZIA URALKODÁSA.

— 1740—1780. —

Mária Therézia császárné és királyné 1740. octob. 21. kezdett uralkodni. Örömmel vette Kolozsvár a kir. kormánysházák útján azon napon kelt biztosító kir. leiratát arról, hogy I. Lipót fejedelem hitlevelét s Erdély törvényeit és kiváltságait, mint I. József és többi elődei, szentül megtartja.¹⁾ Ez ígétét 1742. jul. 20. az ország követeinek adott kir. válaszában, az 1743—44-ki szebeni országgyűlésen tett kir. előterjesztésében, s azon évi VI. t.-czikkben ismételve megerősítette. Megkoronáztatott 1741. jun. 25., a mi uralkodásának az alkotmányos szentesítést megadta. Meghalt 1780. nov. 29.

A vár nem volt immár első és főgondja a polgároknak; kulcsait cs. parancsnokok tartották kezökben, a kapukat nem polgárok őrizték. Az állami érdekekben elveszett a helyhatósági. A török hatalomnak a Dunántúlra viaszorítása s a *Fellegvár* megépítése elvette Kolozsvár erősségének hadtani fontosságát. A város és főleg a czéhek, a szomszéd vármegyék és ország tartották fenn a főhadvezérség rendelkező, a kir. kormánysházák intéző befolyása mellett a bástyákat és falakat. A fentartás gondjainak s felelőségének e megoszlása, mindeniknek érdeklődését és felelősségét alászállította. A mire sokan tartnak számot, de senki magáénak nem mondhat, hamar meglátszik rajta az uratlanság. E korszakban már az új vagy *Felső várról* van többször szó; parancsnoka hatáskörén túlterjedve, polgári jogokat ragadott magához, a miért sok vita volt közte és a város között; a vár területén borárulást engedett, s ezzel a város életérdekét sértette meg; a községi korezmák bérlőjének, sőt mindenkinek esteli 8 óra után a borárulást megtiltotta, egy az ellen vétőt, katonasérggel elfogatott és megbüntetett. A város gróf Braun erdélyi főhadvezérnél tett sikertelen orvoslási kísérletek után 1749. május 29. a felséghez folyamodott, Bécsbe küldött követei panaszaik 7-k pontjában kérték: hogy miután a *Fellegvár* a város területén van: idegen bor-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 847. sz.

árulása ne engedessék meg. ¹⁾ Braun gróf értesülvén róla: piron-
gató levelet irt a városhoz. „Látta — ugymond — a felső várbeli
korezmárolás ügyében — a mi egészen katonai terület — az ő
mellőzésével, alaptalanul sőt szemtelenül ő felségéhez mit irtak.
Felelt már, várják az elhatározást.“ ²⁾

Megjött az, s nyertes a főhadvezér lett, a ki Kolozsvárra volt
jövendő. A város értesült róla, s bár illetlen kifejezései bántották,
engesztelésére kölcsön vett bőv ajándékokkal kedveskedett neki és
hozzátartozóinak. ³⁾ Elfogadta, de maradt az, a ki volt, olyan, mint
elődei: illemsértő, kegyetlen és boszuálló tovább is . . . Ekkor a
város korezmái bérlője újból a polgári hatóságnál keresett oltalmat,

¹⁾ *Városi levélt.* II. Fasc. 1009. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1018. sz.

³⁾ A commandirozó generalisnak . . . 60 arany 250 frt 40 kr.

Első tábornok hadsegédének . . . 10 „ 41 „ 40 „

Második őrnagy hadsegédnek . . . 6 „ 25 „ — „

Egy más főtisztnek 7 „ 29 „ 10 „

Kapitánynak 5 „ 20 „ 50 „

Első- és alkomornyiknak [egy-egy] 2 „ 8 „ 20 „

Fő- és altitoknoknak [egy-egy] . 2 „ 8 „ 20 „

Istállómesternek 2 „ 8 „ 20 „

Zászlótartónak 2 „ 8 „ 20 „

Bethlen fordító urnak 3 „ 12 „ 30 „

Kürtösnek vagy trombitásnak [*tubi-*
cinans] 1 „ 4 „ 10 „

Pohárnoknak és apródnak [egy-egy] 2 „ 8 „ 20 „

Udvarmesternek 5 „ 20 „ 50 „

Apródjának 1 „ 4 „ 10 „

A kormányzó ajtónállójának . . . 1 „ 4 „ 10 „

Első szakácsnak 3 „ 12 „ 30 „

A főtisztnek és tábornoki segédnek 1 „ 4 „ 10 „

együtt . . . 112 arany 464 frt 40 kr.

Apródnak, vadásznak 2 frt — kr.

Három lovásznak 6 „ — „

Két komornyiknak 4 „ — „

Magyar lovásznak 2 „ — „

Egy szolgáló leánynak 1 „ — „

Inasnak 2 „ — „

Két segéd szakácsnak 3 „ — „

Két konyhán szolgálatot tevőnek . 2 „ — „

Legyezőért [*pro flabello*] 3 „ — „

együtt . . . 491 frt 30 kr.

mit ha meg nem nyer — írta kérésében, — a bérletet kénytelen felmondani, a mi a városi pénztárnak 200 frt kárt okoz. A tanács a kir. kormányzékhez, ez a főhadvezérséghez irt, kérve Kammermayer ezredes parancsnoknak arra útasítatását, hogy a polgári hatóság jogkörébe ne avatkozzék, s főleg polgáriak megbüntetésétől tartózkodjék. A főhadvezér a parancsnokot kihallgatván: ez azzal védekezett, hogy minden őrségi helyen dobolás után szokás bezárni a korcsmákat, de ezért az utazók kényelméről gondoskodás, menyegzői és más illedelmes időtöltés és mulatság szabad tartása nincs kizárva, csak korhelyek, tekergők, gyülevész népek éjjélig tivornyázását nem engedi meg. Bécsben is téli 10, nyári 12 óráig vannak nyitva a boráruló s étkező helyek. A kir. kormányzékkel ez közöltetett; de az most is védte a polgári hatóságok rendőri intézkedési jogát s az ezredes parancsnokot saját hatásköre át nem hágására útasítatni kérte. A veszekedőket s hibásokat el lehet fogatni — mondá — de büntetést szabni a katonaságnak nincs joga, az a városi hatóságé. ¹⁾

A *Fellegvár* katona lakói folytonos új teher és sérelem okozói voltak Kolozsvárra nézve. 1761. sept. 30-ki kérésében panaszolta,

Konyhára valót	170 frt 20 kr.
Bor, ser, szolgálkkal együtt . .	129 „ 32 ⁵ / _s „
A generalisnének bor- és konyháravaló	29 „ 36 „
Generalisné cselédei és a hadsegéd loviaira	33 „ 18 „
együtt	854 frt 16 ⁵ / _s kr.

Városi levélt. Fasc. II. 1034. sz. Összevetve: 1027 számmal.

Üres levén a város pénztára, felvettek:	
Patay András jezsuita Rectortól . .	20 aranyat
Biró János r. kath. plebánustól . .	40 „
Gál András Regenstől	40 „
Adószedőktől	4 „
Serházfelügyelőktől	6 „
Szegedi István eszismadiától . . .	2 „
együtt	112 aranyat

Négy egyéntől: 26 r. f. ezüst pénzt.

Városi levélt. Fasc. II. 1027. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1756., 270. 456. sz.

hogy a tisztekhez és kórházba a Szamosból vitetnek vizet a szegény néppel, s a sütőbe és raktárba lisztet vivők bérét nem fizetik; a vár helyének becsúárát maig sem fizették ki, kérték vagy a kifizetést, vagy a borárulási jogot; a kis Szamos mentében a vár mellett levő kertet is a várparancsnok ingyen használja, kerítéseit pedig csinálja a város, kérte legalább e költségtől fölmentetését; végre kérte a posta, harminczadok és tűzerek által használt várkertek visszaadatását. ¹⁾ 1764. május 30. a várban szolgált napszamosok díja és az építési anyagok ára megfizetését kérelmezte a város a kir. kormányzékknél, ez a katonai hatósághoz, az a politikaihoz útasította, ²⁾ s csak a város beléletében nem sokára bekövetkezett nagy viszálykodásnak tulajdonítható, hogy később a sérelmek orvosolva lőnek — a mint hátrább látni fogjuk. Az alsó várból a felsőbe a nagy Szamoson átvivő palló, az ugynevezett *németek pallója* fentartása terhe is a városra nehezült, s 1772. az árviz elrontván: megcsináltatását a kir. kormányzék május 20-ki rendeletében köteleességévé tette. ³⁾ Elfoglalt szőlőhegyök megmaradt része használatában is korlátozni kívánta a polgárokat a várparancsnok. 1755. gróf Wallis erdélyi főhadvezér panaszlólag tudatta a kir. kormányzékkel, hogy ő felsége értesült némely kolozsvári polgárok azon vakmerőségéről, hogy többszöri intés és tilalom ellenére sem szűnnek meg a várerőd két oldalánál levő szőlők határait küljebb terjeszteni, élő gyümölcsfákkal beültetni és gyarapítani, elannyira, hogy a lejáró utat már is majdnem elzárták, s most sem szűnnek meg az ásogatástól; közli azért ő felsége május 1-ői kir. leiratát, melyben megparancsolta, hogy a kolozsvári polgárok a további terjeszkedéstől ne csak eltiltassanak, de a vár közeléből el is távolitassanak, s ott nekik szőlőt mivelni és bort termelni meg ne engedtessék. Felhívta a kir. kormányzékot az iránti szigorú intézkedésre. Ez visszairt, hogy ámbár nem vett ő felségétől ez iránt rendeletet, de a vele közölt átiratból megértette akaratát, s nem is késnék ezzel megegyezőleg intézkedni; de a felforgó ügyre nézve fontos okai vannak, a miért azt ő felsége

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1249. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1377. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1550. sz.

egyenesen hozzájuk intézendő rendelete vételéig elhalasztandónak véli.¹⁾

Csaknem egy század kedvezőtlen politikai viszonyai s a községet ért nagy csapások sülyesztették Kolozsvár városát az elsze-gényedés és romlás azon mélységére, honnan az ifjú királyné és fejedelem asszony uralkodása alatt fölemelkedni s régi jóllétére ismét útat kellett törni, ha végképen megsemmisülni nem akart. A sok hadi sarcz, katonai zsarolás, a kormányzásnak a törvény útjáról letérése, alkotmány helyett önkény uralkodása, s a város és nép sorsának egymást fölváltó katonai parancsnokok szeszélyére bizása alatt az erőszak és visszaélések nagy száma s könnyű elsi-mitása, szóval: minden alkotmányos ellenőrzés hiánya meglazi-totta az erkölcsöket, a katonaság példája magával ragadta a pol-gári tisztviselőket: könnyen költeni, közpénzeket számadás nélkül kezelni, új szükségekre új rovatalokat megfontolatlanul tenni szo-kássá lett. A hatalom birtoklói mentességeket szereztek maguk s bűnös üzelmeik társai és eszközei számára. A közérdeket háttérbe szorította a magánérdek. A közérzés kialudt, a város egyetemes érdekével nem gondoltak. Az idegen elnyomók és zsarnokok után saját fiainak lelkiismeretlen uralma és rossz gazdálkodása követ-kezett. Hív figyelemmel kísértem a rosszat, a mi kívülről, mások hibája s bűne miatt sujtotta a várost, a mi tehát a rendszer átka volt; de azt sem mellőzve, midőn a rosznak okozói saját fiai, midőn az örvényből, melybe merült vala, ezek nem hogy kiemelték volna, de abba még mélyebben bele meritették, romlását önbűneik által is nevelték. A szerencsétlenség csökkenti a részvétet, mihelyt saját hibánk is hozzá járul. Figyelmet érdemlő, hogy a bajt a nép elnyo-matása s birhatlan terhei miatt panaszos feljajdulása ismertette meg. A közvagyon tönkje már-már az egyénit idézte elő. A városnak adófizetői erején kívül semmi vagyonforrása nem volt, ezt pedig a népnél, melyet a terüh leginkább nyomott, végkimerülés fenyegette. Az elbeszélt 1740-ki panaszügyet a város főbirája egy Szebenben sept. 1. kelt 9 pontból álló békeszerződéssel gyorsan bevégezte volt, de a sebet meg nem gyógyította. 1741. Huszti András ev. reformált jogtanár és külvárosi lakó tolla, érvei és hathatós irálya által erőteljesebben és fájóbban újult meg az, mint szokott a forradó seb

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1755., 496. sz.*

felszaggatás után. A köziratokból világos, hogy a nép orvoslást sürgető szavaiban a közlelkiismeret szólalt meg. „Az 1740-ki külső és belső városnegyedek tiz kapitánysága alatt való egész városi község Szebenbe küldött követei bizottságot akartak kikérni — így szól a mostani második kérvény — mely kinyomozza a baj okait s megállapítsa azok orvoslása módját, látásból tudván meg: mint lett az egykori *kincses Kolozsvár* nem csak szegény, de *elnyomorodott Kolozsvár*. A követek oly egyezsége léptek a tanácssal, hogy azt ennek kevélysége s a község alázatossága miatt teljesedésbe nem lehetett venni; mert a városi község visszaútasította a tanács ellene felhozott vádját, nem találta bajai okát s fészket tulajdon hereségében s henyeségében vagy fényüzésben. A kolozsvári nép — a mint mindkét magyar haza tudja — jó gazdaság folytató, kézi mesterséget s kereskedést derekasan űző, szorgalomban s munkásságban példás volt eleitől fogva; hanem a nép nyavalyáinak oka: a rendetlen és bomlott közigazgatás, a város közjavainak részint hanyag, részint álnok s önző kezelése, mely szerint a tanács a maga tisztessége megvédésére minden évben kiüresíti a közkincstárt, s azt a maga hasznára fordítja és foglalja le; megtöltésére pedig a néptől rendelt testi és testetlen javak jövedelmeit, a köznép ládájában levő s családja fentartására szükséges kicsiny erszénykékét tette a város kincstárává, város csürévé pedig a magános gazdaemberek szerűjét foglalta el. Így feji ki adófizetés és közszükség ürügye alatt és a maga javára a magános gazdákat, húzással-vonással, egyenlőtlen szállástartással, úgy, hogy azok elvonatván munkától és kereskedéstől, szemlátomást hanyatlani, romlani, sőt végpusztulásra kezdettek jutni. E bajokat nem orvosolta meg az 1740-ki egyezés, erre a királyi kormányzék tekintélye szükséges. Hogy még is egyezkedtek Kolozsvár követei, Pataki István főbíró vitte végbe: körülvette, fenyegette, ígért s esküdözött, hogy csak idegen biztosokat ne kérjenek, külső nemeseket a város dolgaiba bele ne avassanak, hogy a tanács és város titkait kitanulják, ő minden kívánságukat teljesíti, számadást akár tiz évről ad, az egyezés minden pontját végrehajtja, s utoljára hozzá tette, hogy annyi hitre a tatár is elbocsátja rabját. Így a város követei bele egyeztek; de a mint haza jöttek, a főbíró sem a város szabályrendeleteit nem olvastatta fel, sem az adósságokról és üres városi pénztárról kimutatást nem adott, sem az egyezés

más pontjait nem teljesítette. Ezért a város mind a tíz negyede újból panaszolt a kir. kormányzék előtt, eléadta bajait, azok fészket, okát és tárgyait, lerajzolva a város erkölcsi képét, állapotát, pénztára állását, tisztviselői számát és fizetését, adóssága mennyiségét, s a kir. kormányzék lábai elé borulva, az Ur Jézus Krisztus nevében kérte kebeléből bizottság kiküldését, terhei s nyavalyája megvizsgálását. Vegye fel — így szólnak — bölcsejének ítéletére ügyöket, s ezt az erdélyi nagyfejedelemség elnyomorodott *első szülött magyar fiát*, szabad kir. Kolozsvár városát emelje édes atyai ölébe, politikai meggyógyulására minden lehetőt kövessen el — — — ők éltek fogytáig maradnak a legalázatosabb szolgálói: *A kolozsvári belső és külső tíz kapitány és összes polgárok felhatalmazottjai*“.¹⁾ A kir. kormányzék biztosokat nevezett ki, azon útasítással, hogy a nép sérelmeit hallgassák meg s az egyenetlenség megszüntetésére az 1740-ki szebeni egyezés szemmel tartása mellett a szükségeseket az ő nevében és tekintélye alatt tegyék meg. A biztosok küldetésökben eljárván: a város közjáva érdekében 42 pontból álló szabálytervezetet alkottak²⁾, a melyeknek életbeléptetése előtt a tanács azok felsőbb megerősítését kérte; azután mind a tanácsnak a közigazgatási ügyekben, mind a községnek magatartására nézve sept. 4. komoly útasításul adta — az elsőnek: „hogy a tanács az alárendelt községnek ne legyen zsarnoka, de erkölcsi atyja, ne üldözője, de védője, tisztességöket nekik adja meg, a kéroket komorság nélkül atyailag hallgassa ki, s vigasz nélkül el ne bocsássa maga elől, nem riasztgatásokkal és sértő gúnnyal, de szeretettel s önmérséklettel kormányozva; ellenkező esetben talál módot a kir. kormányzék, hogy a másként cselekvő méltó büntetését elvegye; utóbbiaknak, a száz-férfiaknak és a külső és belső tíz kapitánynak és polgárságnak pedig kötelességévé tette: hogy magukat úgy alkalmazzák, hogy a város politikai és gazdasági kormányzója, úgy szintén a felség szolgálata akadályt és hátramaradást ne szenvedjen, mint jámbor és hív polgárokhoz illik, a tanácsnak engedelmeskedjenek és tiszteletben tartásuk, engedetlenségökkel viszályt ne támaszszanak, különben a kir. kormányzék szigorú feddését ki nem kerülnek; a kiket a tanács vak-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXVII. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 886. sz.

merőségben vagy ellenszegülésben talál, elfogathatja, s addig tarthatja fogságban, míg az ügy törvényesen elintéztetik.“¹⁾

Elesőndesült ugyan akkor a Kolozsvár külvárosi lakosok és a tanács között volt viszály; de a tartományi főszámvevőség 1748. sept. 28. az 1738., 39., 40., 41., 42-ki számadások megvizsgálásakor 14,037 r. f. fölülkiadás iránt támasztott nehézséget, melynek egy részét 1749. május 12-ki felsőbb határozat következtében az illető számadó tisztviselők s köztük Pataki István főbíró is köteleztettek visszafizetni.²⁾ Ez alkalomból 1749. jun. 14. a számadó tisztviselőknek kötelességévé tétetett, hogy a számadásaikban előforduló bizonyítékokat, nyugtákat, rendeleteket, meghagyásokat jövőben ne csak említsék fel, de eredetiben mellékeljék.³⁾ Ezek a fennebbi panaszokat némileg igazolták, de kétségkívülivé tette gróf Kemény László tartom. főszámvevőségi elnöknek 1752. jul. 8. a kolozsvári tanácshoz intézett levele, melyben tudatta, hogy ugy van értesítve, hogy: 1. némelyek régebbi és közelebbi években a ser- és borbírói pénzeket elköltötték, tehát a pénztárt hűtlenül kezelték; 2. hogy sok tehetős tettetett szin és ürügy alatt az adót nem fizeti; 3. a hátralékokat többszöri intései ellenére nem hajtják fel s a közelebbi fűosztáskor sok bitang fű hagyatott fenn. Meghagyta azért a bírónak, hogy ha a karhatalmat el akarják kerülni, atyafiságot, barátságot, s minden tekintetet félre téve, tartsák meg a kir. útasításokat, nézzék a köz, nem a magánhasznot, a város pénzét el ne költsék, a ki teszi, kikeressék s hajtsák fel rajta; ha nem teszik, őt a történeendőkért ne okozzák. Nem feledi el azon durva beszédeket is, a mikkel némelyek tőle a panaszlókat eltiltani akarják, s a mik mind a város házánál, mind azon kívül folynak, tapasztalni fogják: mit tesz a szegényt panaszában megkötni s folyamodásában megfogni, ugy, hogy más is példát lásson róla.⁴⁾ A kir. kormányzék is — bár más modorban — de hasonlóra útasította a tanácsot. „Ugy értesült — írja 1754. május 31. — hogy a kolozsvári szegény adózó népet 40,000 frt adósság terheli, melynek évi kamatával is

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXX. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 994., 1007. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 998. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 716. sz.

nő a teher; rendelte azért, hogy gondoljon ki valami más módot, melylyel az a tehertől megszabadulhasson s azt terjeszsze fel.“¹⁾ A régóta lappangó rosztat 1754. a kir. kormányzékhez fejedelmi, parancs folytán²⁾ felküldött számadások és adóssági kimutatások hozták napfényre. „Sajnálkozva győződött meg azokból — írja a tartományi számvevőség — 1754. sept. 21. a kir. kormányzék helybenhagyásával, hogy a közönséget a szegénység felfegyverkezett kézzel annyira elnyomta, hogy már nemcsak a rendes tartozásokat és felvett tőkéket [*a melyekkel maga vagy elődei bűnei miatt meg van terhelve*], sőt a folyó kamatokat sem képes fizetni elannyira, hogy polgártársai iránt a jó kívánságon kívül egyebet tenni nem tud, s terhétől mindenki elnyomatva, mindenfelé segélyért folyamodik, de sehhol sem talál. Ez okból rendelte: „1. hogy a kamatokon kívül a tőkéből is évenként valamit fizetni lehessen, állittassék fel egy segedelmező pénztár, a hová 2. az adózó nép érezhető megterhelése s a közjövedelmek hátránya nélkül mindenki minden rúd szénafűtől — a tanácsosokat sem véve ki — egy garast vagy 3 xrt fizessen, 3. a bortermés 20-dát is fizesse ide mindenki, a tanácsosokat sem véve ki, 4. a szöllőt nem biró beszármazottak a tanács kimutatása szerint még a mostani szüret alatt fizessenek valamit, 5. négy borárulási fogadó közül egyiken árultassék az így egybegyült bor; 6. a dohány haszonbére is folyjon be ide. E végre a tanács állitson tisztökbe egyéneket, az illetők számadásaikat hozzá hetenkent adják be, a tartom. főszámvevőség vizsgálja meg, a hová évenként a szénafüvekről is egyszer számadás küldendő be.“³⁾ E közben a kir. kormányzékhez a községtől bizottsági nyomozást és felsőbb orvoslást sürgető újabb panasz érkezvén: nyomozó biztosokul gróf Kemény László és br. Szilágyi Sámuel neveztetett ki, a kik Kolozsvárra érkezvén: october 1. legelső teendőjüknek látták a város vagyoni állását megtudni; ezért a tanácsnak megrendelték, hogy minden költségről küldjön be hozzájok hiteles és részletes kimutatást, legyen benne kijelölve: mit adnak a katonaságnak a rendes tartozásokban s mit azon feljül? legyen kimutatva a tisztviselők fizetése, szóval: minden bevétel

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1095^{1/2} sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1754. 352. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1754. 1109. sz.

és kiadás, egyszersmind választás útján két tanácsost, két százférfit és két közföldmivelőt kívánt maga mellé rendeltetni, a kikkel a város telkeit és birtokait megjárja, s míg a kimutatások készülnek, azok miben állásáról is magának meggyőződést szerezzen. Míg ezek folytak, a bizottság magán úton értesült arról, hogy a város adóssága a 10,000 forintot meghaladja; minthogy ennek kamata a közjövedelem nagy részét fölemészti, s a rendes királyi adó megfizetését nehézzé teszi, october 2. meghagyta a tanácsnak: terjeszsze elé összes terhelő adósságait, kijelölve tételesen kitől? mennyi pénzt? mint vett fel? hová fordította? s azokról készült számadását mihamarabb igazolja; oct. 3. tudatta, hogy a város birtokai megjárása alkalmával bámulva tapasztalta, hogy sok birtokot fizetés nélkül magánosok használnak, másokat a szegény nép kárára tanácsbelieknek osztottak ki, úgy, hogy az alsó néptől a jobb részek elvonattak. Minthogy a közérdek az, hogy az adófizetők ereje meg ne csökkenjen s a jogok igazságosan oszoljanak meg, a bizottság megrendelte, hogy a tanács a közbirtokokról s azok birtoklóiról kimutatást adjon be, melyben kitüntetve legyenek azon rétek, kaszálók, szántóföldek, erdők, tavak, puszták [*praedium*], faluk sat. melyek a városéi s annak kezén vannak vagy lenniök kellene; ugyszintén hogy azok, melyek bármi cím alatt mások kezén vannak, mi jogon? mely cím alatt? és minő árban s föltétellel bíratnak s áruk hová fordítatott? E kimutatást 3 nap alatt a tanács mutassa be.¹⁾ Egyidejűleg ily közhe-lyeket bíró 14 polgárt vagy azok utódait — kik között volt a főbíró, királybíró és több tisztviselő — maga elé is idézett s felvilágosítást közvetlenül tőlük kért. Az is tudomására jutott a bizottságnak, hogy a város *Szálas* nevű erdejében levő kaszálókat a felekiek használják bérfizetés nélkül; meghagyta a tanácsnak: világosítsa fel, mint történhetik ez? s adjon véleményt arról, lehetne-e és mi jövedelmet lehetne ezekből kapni.²⁾ Minthogy pedig a bizottság a város java eszközlésére küldetett ki: szükségesnek látta a száz-férfiakat felhatalmazni, hogy a szónok [*orator*] előlülése alatt gyűlhessenek egybe, a közdolgookról tanácskozzanak s nézeteikkel és szavazataikkal a város javára közreműködjenek,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

javaslataikat a bizottsághoz írásban adván be. A tanács adja nekik ezt tudokra, maga pedig számadásaival siessen.¹⁾ A tanács halasztást kért, részint mert írásaik Szebenbe vannak küldve, részint mert sokan közülök a szürettel vannak elfoglalva. A bizottság megadta azon meghagyással, hogy a készitendő számadásokban ne tegyenek általános kiadási összegeket [*p. o. szállások restauratioja 1000 frt, gyertyára 3 kapuhoz 300 frt sat.*] hanem részletezzenek s bizonyítsanak minden kiadási tételt külön,²⁾ számadásaikat kezdjék 1705-n s minden tételt mellékelt bizonyítékkal igazoljanak;³⁾ különösen a város activ követelései kimutatását november 12-kére kívánta, mert különben terhe maholnap ugy elnyomja a várost, hogy ha *Moratoriumot* nem kér, cridát kell jelentenie. Végre, öntájékozás végett a szállásadás alól mentesítettek jegyzékét is bekérte a bizottság.⁴⁾ Ez leghamarabb elkészült, adatai közt érdekesek a statistikaiak és történelmie. Az egészben 1—464 tétel alatt 79 ház volt mentesítve: a város házai, senatorokéi, özvegyekéi, papi házak, iskolák, imaházak, postaház, kórházak, nyomda, a reformált hitűek ügyvéde háza, szent József-seminárium és szent Ferencz-rendiek háza, jezsuiták templom-seprője háza. Megjegyzést érdemel három: hogy a jezsuiták collegiuma 434 tétel alatt mint létező említettett, az unitáriusoknak három imaháza, s Gyergyai Pálé a lotharingiai herczeggel kötött egyezségnél fogva mentesített. Hihetően Gyergyai, mint a város küldöttje, a maga részére is kedvezményt eszközölt ki . . . Az első beküldött számadásból látta a bizottság, hogy a város bevétele 2770 r. frt, kiadása 14,000 r. frt. Csodálkozik rajta — mondá — hogy lehet az elsőből az utolsó elkölteni, s addig is, a mig a többi számadások beérkeznének, a fedezeti alapról gondoskodást a tanácsnak megrendelte. E közben beérkezett *a terhelő adósságok kimutatása*, a mi 38,119 frtot 20 krt, hátralék kamata 27,437 frtot 44 krt tett; ezután bejött *a rendkívüli kiadások kimutatása*. E kiadások és tisztí fizetések s a helyi állomáson katonaságra tett költség 10,459 frt 16 kr, mely két kimutatás a város anyagi helyzetének szomorú

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1157. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

képét egész meztelenségében feltárta. A bizottság a baj alapos megismerése után, annak gyógyítása, a város romlott pénzügyei rendezése, a számadásokban nagyobb pontosság és ellenőrzés behozása, általában Kolozsvár közigazgatási reformja végett a következő intézkedéseket tette: *Először*: „meghagyására a város fő és királybírája, a senatorok, jegyző és communitas 1755. márczius 14. hasznbérbe adta a piaczi vásárvám és szeméttbíroság minden hasznát — kivéve a borvonás vagy korcsolyásság jövedelmét, melyet a szeméttbíronál hagyott meg — 1756. január 16-tól 6 évre 282 m. frtért, szent György- és szent Mihálykor két részben fizetendőleg, melyből a városgazda [*oconomus*] útalványozása nélkül senki pénzt ki nem vehet 12 frt büntetés alatt; pestis és háboru esetében a város kárukat tekintetbe veszi; a régi vámnál többet venni nem szabad 12 forint büntetés alatt, minek $\frac{1}{3}$ -a a panaszlóé, $\frac{1}{3}$ -a a tanácsé, $\frac{1}{3}$ -a a házi pénztaré; a szekérral hozott gyümölcsből [*noha ezelőtt vékával szoktak vámolni*] egy szekértől 12 darabnál többet nem szabad venni, fél szekértől 6-ot, a tűzifán kívül, a miért a vám a kapunál fizettetik, mindenféle fától a piacson vétet vámot a bérlő, egyébben marad az eddigi szokás, de a mérték igaz s pecsétes legyen; a vásár alatt lármázók, verekedők, csalók sat. büntetése 12 frt, minek $\frac{2}{3}$ a vásárbíráké, $\frac{1}{3}$ a házi-pénztaré; a piaczi áruhelyek díja az eddigi maradt. Ezek voltak a hasznbéri szerződés pontjai.“¹⁾ *Másodszor*: „A határjáróknak *útasításul* adták: hogy a határdombokra vigyázzanak, fentartsák, a városéból semmit elidegenitni ne engedjenek, a mezőket, szénafüveket gyakran járják meg: nem foglaltak-e el azokból? nem csináltak szénafüvből szántót? a hibást jelentvén a fiskalishnak. Azt is meghatározta a bizottság, hogy bokros helyről 3 évig nem fizettetik díj, azután egy garas a tulajdonosság elismerése végett; a használat a felfogótól soha el nem vehető, el is adhatja más polgárnak, csak a garast az is fizesse. *Harmadvölgy* a közönség számára ugy szakasztatott ki 10 évre, hogy abból semmit elajándékozni nem lehet; a mi jövedelem onnan bejő, a város házi pénztárába megy; mikor a fű nőni kezd, marhát oda ne engedjenek, a ki oda hajtja, megbüntettetik s a kárt megfizetvén, az a városi pénztaré; kaszálás-kor legyenek a városgazda mellett a kik szénafüvet vettek s a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. II. k. 1167. sz.

pénzt felszedni segítsenek; szent Mihály napig szénáját, fűvét mindenki vigye el; azontúl fogadjanak az egészre juhot s marhát, a mennyit lehet, vegyék írásba a gazdák nevét, kitől, mi áron, mennyit vettek fel? s mikor a fizetés ideje eljő, a városgazda vegye be s jegyzék mellett adja a városi fiskus kezéhez. A *Húnyadi-tó* marad a katonaságnak és átútozóknak, onnan senki nem kaszálhat, a ki teszi, 3 frtot fizet, minek egy része a városgazdáé, egy a határjáróké. A törökbúzaföldek rúdakra mérettek, 1 rúd ára 1 garas, a mit a városgazda a közpénztár javára szed be; ügyelni tartoznak nemcsak a köz, de a magánvagyonra is, a hibásokat a városi fiskus beperli; a határjárók a városgazdától függenek s neki mindent jelenteni tartoznak, a mi a közjóra néz; a büntetések $\frac{1}{3}$ -a őket illeti, ugy a legelésre felvett marhák díja $\frac{1}{3}$ -a is, ezenkívül 4 rúd szénafűvet, a barnasibok kettőt kapnak. *Harmadszor*: „A város fiskalisa *útasítása*. A bizottság nem mozdította el a közügyigazgatókat [*director*], de a város gazdasága védelmét a fiskálisra bizta, a kinek kötelessége mindenre kiterjed, a mi a városé; onnan neve is: a város *közügyvéde*; vigyázzon tehát a magvaszakadtak s végrendelkezők ügyére, a város szállóit, földeit, réteit sat. elidegenitetni se bitoroltatni ne engedje, de heverni se hagyja; az ő hirével a ki ilyet tud, kérje fel a tanácstól, s adják birtokába, ugy, hogy 3 évig semmit, azután egy véka után egy garast fizessen a város pénztára javára a város-gazda kezéhez; ha irtás nélkül jut hozzá, mindjárt fizeti a garast; ezen felkért földek örökösen kezén maradnak, de azok jövedelme — a garas — a városé; el nem idegenithetők, s aki kezére idővel jutnak, a garast szintén fizeti vékájától; a fiskális tartson j. könyvet s abba írjon be minden fiskálitást, a mi 1738. óta bármi czímen a közönségtől elidegenitetett s becsü árukon vegye vissza, kivevén, a mik a kir. kormányszéki bizottság rendletére történtek; a fiskális felügyeleti joga a közjövedelmekre nem intéző — ez a város-gazda dolga, de ellenőriző, hogy az kötelességeit teljesítse s a jövedelmeket beszolgáltassa oda, a hová tartoznak; teendője továbbá, hogy az eladásokat ellenőrizze, a törökbúzaföldek kiosztására vigyázzon, hogy minden rúd után bejöjjön a garas; a Filstich-földekről minden véka után egy hetest szedessen a város-gazda, 200 vékás levén az, annyi hetesnek kell bejönni; az építetéseknel az anyag beszerzésére ügyelettel legyen; a város erdőit, melyek már most is alig érdemlik e nevet, vegye

szigoru tilalom alá, hogy tovább ne pusztuljanak; ha a pásztor hibázik, a deresben csapassék meg; a korcsmákból jó a legtöbb jövedelem, borbirák ügyelnek ugyan ezekre, de a fiskális ezekre is terjeszse ki gondját, s ha hibáznak, büntesse meg őket előbb 3, azután 6, harmadszor 12 frtig; a város-gazdának büntető joga nincs, tehát el sem engedhet büntetést, a fiskális erre is vigyázzon; általában a szállásmesterekre, vámosokra sat. éber ügyelettel legyen. De mindez a gazdaságiakban értendő, mert egyebekben a haza hívsége s a város alkotmánya szerint kell eljárni . . . A tanács mindezekre rá állott, azért, hogy a kihágások akadályozva legyenek, ámbár — ugymond — tudja, hogy sem útasítás, sem eskü egészen meg nem szünteti . . .¹⁾ *Negyedszer*: „Az alfiskális kötelességei azok, melyek a főfiskálisé, ha az beteg, távol van, valamely ügygyel el van foglalva, ha valamit észre nem vesz, vagy egyedül elvégezni nem bír, neki a város minden gazdasági ügyeire vigyázni kell, s a mit teendőnek, hibásnak vagy károsnak lát, a főfiskálissal tudatni, hogy az a szükségeseket megtehesse; fizetése két annyi mint eddig volt, t. i. 20 r. frt.“²⁾ *Ötödször*: „A borbiráknak, *útasításuk* szerint kötelessége vigyázni, hogy minden veder bortól 8, sokadalomkor 4 pénz a városi pénztárba a hét végén befizetessék, a korcsmárolási rend — t. i. hogy következzenek az árulásban — a gazdák közt fentartassék; a papok, szerzetek a magok templomi jövedelmökhöz tartozó szőlőik borát árulhatják, de össze kell irni: ki? hol s mikor kezdett árulni? s a díjt érette köteles befizetni; a ki czégér nélkül árul, a fiskális kérjen rá büntetést, a borbirák vigyázzanak rá; tartsanak j. könyvet: melyik városnegyedben? hol kezdetek bort árulni? hány pénzen? mikor fogyott el? hogy ki lehessen mutatni, mennyi pénz ment a közpénztárba; a városnak van benn korcsmája a Mátyás király házánál, a belmonostor-utczáinál, kün közepkapunál a vendégfogadójában, ugy magyar kapu előtt. Ezekben a korcsmárolás mindig folyjon. A Székely-ház nevű városháza haszonbérbe adatott, hogy abban a katonai és polgári tiszték pénzért megszállhassanak s maguknak és lovaiknak ellátást kapjanak. Itt is mindig folyjon a korcsmárolás, legyen mindig jó bor. Valamennyi bor Kolozsváratt van, irassék

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 1168. sz.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 1170. sz.

össze; kié? ide való-e? vagy idegen? s párját adják be a tanácsba, tartásuk szem előtt a bizottság munkáját. A borbírák kötelesegeik pontos megtartására esküvel köteleztettek...¹⁾ *Hatodszor*: „A szállásmestereknek köteleességévé tétetett: hogy a szállások díjáról j. könyvet vigyenek, bevételeiket minden évnegyedben a pénztárba befizessék; az év kezdete november 1-je; a szállásokat időnként járják el, ha panasz van, tudják meg s jelentsék a birónak, hogy igazítsa el, ha nem tudja, a hadi biztosnak; a megérkezőket vezessék a kirendelt helyre, vigyázzanak, hogy illetőségénél többet a katona ne követeljen; mikor mennyit fizetett a katonaság? tartsák számon; az átmenő beszállás [*Absteig-Quartier*] eltöröltetik, az alá s fel járó tisztek szálljanak a város fogadójába s pénzőkön éljenek, mert ezeknek az ezredtől fizetés jár; a szekérmesterek az előfogatokra vigyázzanak; a fizetést a szegénység könyvébe írják be, nyugtával csak a mikor helyén van, akkor fizethessen a katonaság; legyen schemájok s tabellájok, mely mutassa a szolgálmányokat: mi illeti őket őrhelyen, kapukban, profosznál, ispotályban, Fellegvárban? mennyi gyertya? fa? sat. Ezt minden hónap elején és közepén kapják ki a házi pénztárnoktól; a bíró és tartományi biztos útalványára minden gazdának szállásadási terhe megtérítettik évnegyedenként, ha adóhátraléka van, abba tudatik bele s róla nyugtát kap; ha a katonával gazdája összevesz, el kell tenni, a nős katona kettőbe számittatik; a tartományi biztosok minden háznál kérjék ki az elhelyezendő katonaság létszámát; őrmester, fourir gazdájával együtt köteles lakni, sütők, pattantyusok csak szállást kapnak; a mely gazda inkább akar szállót tartani, mint a térítési pénztárba fizetni, a tartományi biztos elfogadhatja.“²⁾ *Hetedszer*: „A szállásadás nagy terhe volt a szegény köznépeknek, hogy könnyítsenek rajta, összeirták a házakat, 1750-ben volt 464, 1755-ben 553 ház. Királyföldön minden köteles a közterheket viselni, a kit a fejedelem kiváltsága alóla ki nem vesz. Kolozsváratt az egyházi férfiak és özvegyeik, szerzetesek háza, az elszegényedettek és város, fő- és királybíró, senatorok, jegyzők háza, postaház, néhány szerződéses ház, melyek tulajdonosai a városnak pénzt kölcsönöztek s ezt kikötötték — voltak a szállás-

¹⁾ *Városi levéltér.* Fasc. II. k. 1169. sz.

²⁾ *Városi levéltér.* Fasc. II. k. 1171. sz.

adástól mentesítve, együtt 128 ház, szállást adtak 360-on, nem adtak hanem megváltották magukat 193-on, vagy előre nem látott akadályokra számítva 170-en. Ezeket öt osztályba tették, az I. osztálybeliek fizettek 20, II. 9, III. 7, IV. 5, V. 4 r. frtot. Hogy ez teljesíttessék s a terüh egyenlően oszolja meg, két szállásmestert fogadtak fel s ezek az előbbi pontbeli útasítás szerint jártak el.¹⁾

Arra, hogy Kolozsvár adósságait törleszthesse s folyó költségeire fedezettel birjon, egy alap alakítását látta szükségesnek a bizottság, s erre alkalmasnak tartotta a *borárulási jogot*. Ezért ezt külön szabályozta, megmondva: „mi módon árulhatnak a polgárok, az egyháziak, a város maga, mennyit miként köteles fizetni mindenik a város közpénztára javára? miként szedessék fel az? s mely időszakokban fizetessék be a közpénztárba? A városra nézve külön kimondotta, hogy annak legyen 6 korcsmája: 3 a kül-, 3 a belvárosban, vigyázzon rá 3 borbíró, a pénz minden szombaton adassék be a pénztárnokhoz, a ki a város szükségére 100 forintot megtartván, a többit gyűjtse s úgy kimélje, hogy mihelyt 1000 forint egybegyűlt, azt minden évben fordítsa adósság törlesztésére.“²⁾ Ily jövedelmi forrás biztosítása végett szabályozta a bizottság a *hentesek húsvágási jogát*; a velök kötött szerződés értelmében s a kir. kormányzék helybenhagyásával meghatározta: „hogy vásár- és más napokon is szabad húst vágniok, de tartoznak minden szarvasmarhától 18, sertéstől 6, juhtól 3 pénzt fizetni a város házi pénztárába, mit a húsfelügyelő vesz be s minden hét végén beszolgáltatja, naplót viszen róla: ki? mikor? miféle marhát vágott? Ha a czéhbeli mészárosokkal bajuk támad, a bíróval és tanácscsal tudassák, ez eligazítja s ügyeltet rá, hogy a húsvágás rendes időn kívül ne legyen. A húsbiztos szintén útasítást kapott s rá esküt tett le.“³⁾

Ezek voltak a bizottságnak Kolozsvár városa közigazgatási és vagyoni helyzete javítására néző főbb reform tervei; de a polgári élet más ágaiban is kezdeményezett javítást: a jogtalanul városi földeket bírókat díjfizetésre szorította, a tisztviselői visszaéléseknek korlátot, a népnek a szónoki intézményben védelmezőt

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1180. sz.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1172. sz.

³⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1179. sz.

állított, az adó és közterhek viselését igazságosabbá tette, a közpénzek kezelésének szigorú ellenőrzést, a számadások készítésében czélszerűbb új módot hozott be, a város adósságait tisztázta, s törlesztésére forrásokat jelölt ki, szóval: a városnak adósságaiból kibontakozása útját megegyengette. A bizottság munkálata 1756. jun. 11. a kir. kormányzék elébe jutván: az tüzetesen nem határozott felőle, de a városi tanácsnak meghagyta: „hogy a bizottságnak a város terhei könnyebbitésére irányuló üdvös intézkedéseit szigorúan kövesse, a közjövedelmi forrásokul kijelölt alapokat s a kiadásokban megállapított módot és rendszert tartsa meg, fennmaradván a városnak — a miben akar — helyes okokból felfolyamodási joga.“¹⁾ A kir. kormányzék — úgy látszik — az életre és gyakorlatra hagyta a tervezett reformok feletti érdemleges határozást; mert további tárgyalásnak s a javaslatba hozott bizottsági tervek formaszzerű megerősítésének nyoma nincs. Az élet, a gyakorlat pedig némelyiket megtartotta, másikat átalakította vagy megszüntette; csak a házi pénztárnoki állást láttam egy 1756. oct. 28. kir. leiratban megszüntetve, s általa és a városgazda által tett közszolgálatokat az utóbbira szorítva, s mindkét hivatal terhét egyre áttéve. Meg lón parancsolva, hogy a városgazdai hivatalt tanácsi egyén ne viselhesse, válaszsának erre értelmes, serény embert s oly birtokot, hogy fizetésre ítéltetés esetében legyen, miből rajta eleget lehessen venni. A városgazdának és házi pénztárnoknak a bizottság által adott útasításból dolgozzanak számára új útasítást, s felülvizsgálatra küldjék fel a kir. kormányzékhez.“²⁾

Igy végződött a község és tanács közti hosszas, éles harc. Sajnos azonban, hogy teljesen nem végződött be; mert régi idők adóssági nagy terhei miatt a jelenét nem bírta a polgárság, s ebből folyvást békétlenség és panasz támadt, a seb újra meg újra felszakadt, bár a felség 1756. ápr. 5-ki kir. leirata által a városnak adósságai törleszthetése végett öt évi időhaladékot [*Moratorium*] engedett.³⁾ 1760. Kolozsvár házipénztárának jövedelmi forrásai voltak: „1. a serház hasznobére, 2. a malmoké, 3. az apahidi

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1181. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1212. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1756., 336. 1118. sz.

részjóságé, 4. dohány- 5. piaczi haszonbér, 6. vámhaszonbér, 7. turóárulás [a bizottság állította fel — jegyzi meg a tanács — de a népet szivja], 8. melegvölgyi földek haszonbére, 9. külső kereskedők díja [250 frt], 10. harmadvölgyi szénafüvek haszonbére, 11. monostori szénafüveké, 12. középkapui koresmáé, 13. magszakadási öröklés, 14. Dálnoki-tó nevű szénafü bére, 15. Szent-György-hegy alatti rété, 16. a város halas tava, [utóbbi 3-at most nem vesszi ki senki], 17. a város szőlőinek gyepti felügyelete, 18. 19. a Köles-földek és Filstich-földek bérdíja, [a bizottság állította fel, de már megszűnt], 20. hentések húsvágási díja [megszűnt az adózás miatt], 21. az egész városbeli borárulás; [a kir. kormánysszék kevesebbre szállította díját.] 22. szállásmesterek díja [megszűnt, mert a szebb házakat taxára kiadván: a többi nem volt elég a katonaságnak.] 23. Székely-féle városház bére, 24. területi díj, 25. 13 kros díj [az adóforintok pótléka]. Ezekon kívül a városgazda széna, zab, házmegváltási díj sat. czímen adott be különböző összegeket. Összes bevétel: 1760. 7176 frt 52 kr., feljülköltés 709 frt 57 kr., 1761. 8997 frt 47 kr. feljülköltés 8 frt 58¹/₂ kr.“¹⁾ Ez a multakhoz képest gyarapodás; de gyógyító ereje nem állott arányban a létező bajjal, főleg azért, mert — a mint imént látók — némely forrás önmagától kiapadt, másikat — minő volt a katonai szállásmegváltás — a kir. kormánysszék megváltoztatta, harmadikat — a borárulási tilalmat — megszüntette.²⁾ Erre okot a tanács és község közötti meghasonlás adott. Az 1751. évi márcz. 18-ki közgyűlés ugyanis meghatározta: „hogy a külvárosokban a borárulás senkinek meg nem engedtetik, hanem a város sok elkerülhetlen szükségére koresmák állitassanak, a külvárosiaknak pedig benn a várban lesz szabad bort árulni és árultatni. A külvárosi mesteremberek is ha a várba be nem mennek, a czéhekben semmi tisztet nem viselhetnek, a mészáros czéhen kívül, hanem mikor rájok kerülne is a sor, a várbelieknek kell engedni sat., a mely száz-férfiak pedig künn laknak, mig a várba be nem mennek, a közterhet más közlakókkal egyenlően viselik, sőt ha karácsonig be nem mennek lakni, száz-férfi rangjokat is elvesztik, ezután pedig a külvárosokban lakó száz-férfi nem választatik, hanem aki akar lenni, menjen be lakni a várba.“³⁾

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. k. 1250. sz.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

³⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből. Fasc. II. k. 1276. sz.

A tanács ragaszkodott a város korcsmárolási egyedáruí jogához, azt az adósságból kibontakozás czélszerű pénzalapjának tartotta, a külvárosi népnek borárulási joga megszüntetésére hozott közgyűlési határozatot védte s azt kívánta, hogy a kik szöllőt nem bírnak is, vagyonuk arányában járuljanak valamivel e közteher törlesztéséhez; a község ellenben e végzésben és tilalomban pusztulása okát látta; s midőn a tanács a kir. kormányshoz a város kizáró borárulása érdekében felírt, a szónok, a száz-férfiak és öregek nevében a várbeli és külvárosi portiofizető és szőlőműves lakosok panaszosan folyamodtak ellene, s felfejtették, hogy Kolozsvár alsóbb népe majdnem mind a szőlőművelésből él, adóját abból fizeti, házáat abból tartja, a városi kizárólagos borárulás életök fentartása eszközétől fosztja meg őket; nem igazságos, hogy az egész város adósságát csak a szőlőművelők fizessék, ez alap nem is állandó, nem is elég: mikor fizeti ki ebből a város még most is fenlevő 28,000 frt adósságát? Így a szőlőművesek a jobbágyoknál alábbvalókká tétetnek, mert ezeknek is szabad az év bizonyos részében korcsmárolni, csak nekik nem; e miatt elpusztulnak a szőlők, mert a város el van adósodva, nem tudja megvenni a szegénység borát; a borbirák vesznek 2—3000 frtra, s csak ha azt kiárultatták, azután vehetnek mást; de Kolozsvár bortermelése 80,000 vedren is feljül van, ha a termelő el nem adhatja, s bora nyakán marad, vagy elromlik, [*mivel nem tartani való,*] elveszti kedvét, pusztán hagyja szőlőjét. Ezenkívül botrányos a borbirák és kerülők eljárása, tanácsbelieknek kedvezése, kibeszélhetlen sok a visszaélés, borvesztegetés. Kérték azért a kir. kormányshoz, szüntesse meg ez igazságtalanságot, rendeljen a közszükségekre valami igazságos alapot, melyből a közszükség és adósság fedezhető, mely állandó, s a melyhez a város minden polgára vagyonarányában járuljon; szabadítsa fel a szegény népet jobbágyi alárendelt állapotjából, s szabad korcsmárlási jogát adja vissza.“ Jellemző, hogy itt a száz-férfiak maguk ostromolták 1754-n hozott ellenkező határozataikat . . .

A kormányshoz meghallgatta a panaszt, s a borárulást mind a városbeliekre, mind a külvárosiakra nézve, úgy, mint régen volt, szabaddá tette, meghagyva a tanácsnak, hogy a mig megfelelő alap iránt rendeletét megtehetné, minden számadókat számadásra szoritson, hogy abból az adósságok lefizethetése végett

szükséges alap mennyiségéről tájékozást vehessen.¹⁾ A tanács a borárulási alap helyett 1762. nov. 4. a kapu-zárási adó [*Sperr-Kreutzer*] behozatása engedélyezését kérte, a mi más városokban is van, s a miből utakat, utcákat és városrészeket lehetne fentartani.²⁾ Ennek behozására Kolozsvárt a szükség indította, de a példát rá Nagy-Szeben városa adta, hol az régóta fennállott. Évekre nyult az e feletti tárgyalás, míg végre 1770. nov. 9. kelt udvari és kir. kormányzékai rendelet következtében életbe lépett. Bezáratván t. i. a többiek, csak a közép- és hidkapu hagyatott nyitva, ezeken lehetett a városba bejöni és kimenni. A bezárás volt ápr. 1-től május 15-ig 8 órakor, ettől 31-ig és aug. első felében 9-órákor, második felében és szeptemberben 8-kor, octob. első felében 7-kor, a másodikban félhétkor, nov. első felében 6-kor, második felében 7-kor, nov. első felében 6-kor, utolsó felében fél 6-kor, decz. végeig és jan. első felében 5-kor, az utolsóban fél 6-kor, márcz. első felében fél 7-kor, az utolsóban 7-kor. Mihelyt a kiszabott óra elérkezett, a sorompót mindkét kapunál lebocsátván: égő lámpást tettek ki, mely jelezte a kapuzárás idejét, s a kapu biztosokat figyelmeztette, hogy a beszedendő kapupénzt megvizsgálják. Mindkét kapubiztos mellett volt egy hajdu, a ki a be- és kimenőket megállította, s a sorompót felvonatta vagy leeresztette. Minden átmenő egyén váltságdíja 1, szekéré akár üres, akár rakott, 3, ha emberek ültek rajta, mindeniktől 1 kr. vétetett; kivéve alóla más nem volt, csak a papok, szerzetesek, ha gyalog voltak, ugy a város szolgálai és szolgálatban járók. Ha valaki ellenszegült, a polgári képviselő, s a szintén ott levő katonai őr segélyéhez folyamodtak. Ápril 1-től sept. végeig mindkét kapu esteli 11 óráig, octob. 1-től márcz. végeig 10-ig volt váltságra nyitva hagyva. A bevétel a város házipénztáráé volt.³⁾ De mi volt ez a tömérdek függő adósághoz képest?!... 1764. ismét panaszolt a polgárság, a kir. kormányzék ápr. 3. br. Szilágyi Sámuel maros-vásárhelyi kir. táblai ülnököt és Cserei Mihály kir. kormányzékai levéltárnokot küldötte ki az 1755-ik évi és az újabb panaszok megvizsgálására.⁴⁾

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k. 1276. sz.

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k.; 330. sz.

³⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k. 1506. sz.

⁴⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k. 1375. sz.

A bizottság utasítása az volt: „hogy az 1755-ki nyomozási munkálat alapján a város közigazgatási, igazságszolgáltatási és vagyoni állapotait, jövedelmeit és kiadásait, activ és passiv adósságát, az azok iránt 1755. tett intézkedések miként teljesítését alaposan nyomozza ki, a közönség újabb panaszainak okát s forrását vizsgálja meg, a bajok és sérelmek orvoslása végett hozzon javaslatba módokat, s a miket szükségesnek és hasznosnak lát, vegye, vétesse teljese-
 désbe, s tett intézkedéseit, valamint teendő javaslatait helyben-
 hagyás végett a kir. kormányzékhez terjeszse fel. 1765. május 8. kezdett a munkához, s munkálatát octob. 13. terjesztette föl.¹⁾
 A nyomozás nehezen ment, mert az 1755-ki munkálat a változó tisztviselők kezén eltévedvén, előadni nem tudták. Egyébként is sok akadálylyal küzdött a bizottság, úgy, hogy a kir. kormányzékhez gyakran kellett panaszolni, s a tanácsot büntetéssel való fenyegetéssel birni engedelmességre. Sept. 5. egy menydörgően kemény megrovó rendeletet intézett a tanácshoz, melyben engedelmességet ajánlott, intette, hogy magát javítsa meg, a szükséges adatokat adja elé, a kivánt felvilágosításokat tegye meg, a bizottság rendeleteit gyorsan és híven teljesítse, az adósokat tartozásaik kifizetésére szorítsa, a város közjvai visszaszerzésében teljes erővel működjék közre, szigoru büntetés fenyegetése terhe alatt. Hasonló tartalmu rendeletet intézett hozzá a kir. kormányzék is, tudatta a bizottságnak adott azon felhatalmazását, hogy szükség esetében a bírót, s egyet vagy többet azon senatorok és más férfiak közül, a kik a késlekedés és engedetlenség főbb okai, fizetéstől, sőt hivataltól is függeszsen fel, nevöket felsőbb helyre följelentvén. A nyomozás sok rendetlenséget, visszaélést, a nép zsarolását s túlságos terhelését, a közpénzek pazarlását s nem heljes kezelését, a város javainak a tisztviselők és pártfogoltjaik által illetéktelen, könnyelmü és részrehajló használasát, az adósságok szerfölötti megnövekedését sat. deritvén ki: a tanács 1766. észrevételeket tett a bizottsági munkálatra,²⁾ mentvén magát az ellene felhozottakkal szemben s figyelmeztetve a kir. kormányzékét a

¹⁾ *Acta Commissionis in negotio Claudiopolitanor. A. 1865. concinnata* Nr. 1. I. köt. [*Protoc.*] *Acta Commissionis* sat. N. 2. [*Instructiones*] sat.

²⁾ *Reflexiones Lib. Reg. que Civitatis Claudiopolit. Magistratus ad objectiones Inclytæ Commissionis* sat.

bizottság túlságos szigorára, nem eléggé indokolt vádjaira s némely tévedéseire.

Ezek megvizsgálására legfelsőbb helyről újabb bizottság neveztetett ki, mely vizsgálat alá vette a bizottsági munkálatot és tanácsi észrevételeket, némelyekben az utóbbiaknak, legtöbbször azonban az elsőnek adott igazat, s jelentését 1768. octob. 7. küldötte fel az erd. udvari kancelláriához, mely mindkét bizottság munkálatát s a tanács önigazoló felvilágosítását, a panaszokat és sérelmeket, azok orvoslása módjai és jövő eltávolítása iránt tett javaslatokkal együtt megvizsgálván: a sérelmek orvoslása módját s a városnak adóssága terhei alól szabadulása eszközeit 1769. octob. 21. 9. pontban terjesztette a felség legmagasb elhatározása elé, a ki azokat elfogadta s szigorú végrehajtásukat ugyanazon napon kelt legfelsőbb kéziratával elrendelte. A történeti részrehajlatlanság kötelező elvénél fogva megismertetem a tanácsnak a bizottság némely nézetei, hibáztatásai s vádja ellenében felhozott védekezését s érveit. A bizottság — ugymond — azzal vádolja a tanácsot: „hogy rosszul igazgat, a felsőbb rendeleteket s az 1755-ki bizottsági intézkedéseket nem tartják meg, kifejezte, hogy a városi előljáróság fejében, bíráiban és tanácsában van a baj oka sat., melyeknek súlypontja azon vád: „hogy a tanács rossz gazdálkodása volt az, a mi a várost adósságba, a népet elviselhetlen nyomorba süllyesztette.“ „Az adósságok — mondja önigazolásában a tanács — nem a mostani, nem is a közelebbi tanács idejében, nem is csak a városért, hanem többször az ország megmentése okából keletkeztek. Kolozsvár városa 1601-től 1761-ig 450,646 frt 4 krt fizetett hadi sarczban, fuvarban, terményekben, ingyen szállásadás és vendéglátás czímén, ajándék és soha meg nem fizetett kölcsön gyanánt Báthorinak, Mihály vajdának, Báthori Zsigmond és Kemény János fejedelmeknek, Forgách Zsigmond magyar és Preyner német tábornoknak, Szeydi budai basának és a tatár chámnak, 1702-től 1708-ig Rákóczi és a németek hadseregeinek, s legutóljára 1755-től 1761-ig a császári katonaságnak. 1755. óta még apadt a város adóssága, mely akkor készpénzben 28,183 r. f. 20 krt tett, s utána 1607 frt kamat fizetett, oly adósságban pedig, mely után házmentesség adatott, 9967 frt s ennek házbér kamata 598 frtot tett, miből közelebbről kifizettetett 19,966 frt vagyis az újabban kölcsönzött 7033 frt

20 krt levonva 12,932 fnt 40 kr., a köztehermentes házak tulajdonosainak való tartozás 7800 fnt. Nem érdemel tehát vádat a a mostani tanács, holott ezeken kívül még sok rendkívüli költsége volt; a többek közt az idén is dicső Corvin Mátyás születésházának kórházzá alakítására 1476 frtot adott ki. Hogy az elzállogosított birtokokat mind nem váltotta ki, oka a sok katonatartás. Hogy igazgatása roszt lett volna, nem ismeri el, mert a törvényeket megtartotta, az 1755-ki rendeleteket pedig a felsőbbség nem erősítette meg. Hogy a birákban és tanácsban legyen a baj oka, kétféle, mert a száz-férfiakról nem tehető fel, hogy ily egyéneket válasszon, s a felségtől, hogy megerősítse . . .“

Igy ment végig a tanács a panaszokon, megtéve ellenészrevételeit valamennyire. „Hogy némelyek részegen mentek a tanácsházba, hogy a birónak 10 frtig se legyen költhetési joga, hogy a város a tanács és kir. kormányzék törvényes hatósága alól elvonatván, valaki egyes felügyelete alá rendeltessék, ezeket a tanács nem tartja helyesnek, a város kiváltságainak biróválasztás- és felesketéskor felolvastatását nem gyakorlatinak és kivihetőnek, mert az oly sok, hogy 3 napig is eltartóztatná a tisztviselőket hivatalos dolgaiktól sat. Ezután megjegyezte, hogy mind a panaszlók, mind az 1755-ki bizottság hibáztak, hogy össze zavarták s a tanács felelősségére róttak fel oly nagy adóssági összegeket, melyeket a város az országért tett, és így részint az ország által megtérítendőek lettek volna, részint a főszámvevőség által a város javára beszámítandók; hogy úgy állították elé a várost, mint gyülevész sokaságot, tanácsát és községi esküdteit, tiszteit, mint a kik képtelenek a város dolgai igazítására, s törvényeit és kiváltságait semmibe vették; nem bizonyítottak be hűtelen pénzkezelési bünt, s mégis kisebbitették őket, holott a felhozott hibák csak egyeseket illethettek; hibáztatta a bizottságot, hogy javaslatai felügyeletére külső egyének kineveztetését ajánlotta, a mi Kolozsvár szabad kir. város polgári szervezetével és kiváltságaival, úgy a hazai törvényekkel ellenkezik, melynek ezek szerint joga van saját tisztei s a fejedelem képét viselő kir. kormányzék által igazgattatni. Végre kérte a tanács a bizottságot, hogy kérését munkálatával együtt a kir. kormányzék útján terjessze a felség elé, hogy így a tanács megingatott tekintélye visszaállitassék, a bűnös bűnhődjék a törvények szerint, s a város

legyen tovább is saját tisztviselői és a kir. kormányzék felügyelete alatt.“¹⁾

Két bizottság csaknem egyértelműleg igazolván Kolozsvár közigazgatásában a létező hiányokat, természetesen, hogy a tanács védekezésének általa kívánt eredménye nem lett; sőt az utóbbi bizottság munkálatának már bevégződése előtt, a kir. kormányzék gróf Bánffi Dénest 1765. sept. 20. kelt rendeletével Kolozsvár város beligazgatása felügyelőjévé nevezte ki, azon okból: „mert tisztviselői kötelességeikről megfedekezvén, nemcsak a város közjavát romlásra menni engedték, hanem több lakos kárát és igazságtalan elnyomatását behunyt szemmel nézték és maguk is segítették, átalában a város közigazgatását oly zavarba engedték jutni, mely pusztulását siettette. Ez a kir. kormányzék arra indította, hogy e szemlátomást való romlás okainak kitudására, elhárítása módjáról tudósítás tételre bizottságot küldjön ki és az eddigi rendetlenségnek, törvények és kiváltságok felforgatásának vessen véget; a mint mindezekről azon bizottság tudósításait és végzéseit a királyi kormányzékhez már fel is terjesztette. A bizottság serényen és híven járt el megbízatásában s a hozzá intézett rendeleteket teljesedésbe vette; de mivel tapasztaltatott, hogy a tanács és tisztviselők a bizottságok munkálkodása végével, viszont az elébbi hibákra visszamenni hajlandók, s a mik életbe nem léptettek, azok végrehajtásában restek, szükségesnek látszott a várost illető rendelkezések végrehajtása ellenőrizésére s teljesedésbe vételére egy felügyelőt kinevezni... Egyszersmind tudatta a kinevezett gróffal, hogy mihelyt a bizottság munkálatát megvizsgálja, végrehajtás végett hozzá azonnal át fogja küldeni.“²⁾ Gróf Bánffi az érintett munkálatot nem sokára megkapta, tisztét elkezdette s 1769-ig viselte; akkor lemondott azon okból, hogy a kir. kormányzék rosszalta a főbiró azon tettét, hogy egy tanácsi gyűlés határozatát vele tudatta; de a köz szolgálat érdekében kérte legfelsőbb intézkedésig helyén maradásra, a kolozsvári tanácsot pedig 1769. márcz. 2. kelt rendeletében nagyobb figyelemre és egyetértésre intette, ha nem akarja előforduló esetben szigoru feddését magára vonni; annyival inkább intette, mert jól ismeri azok neveit, a kik az ily viszátkodásokra haj-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1411. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1765. 3366. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1765. 592. sz.

landók.³⁾ Azonban gróf Bánffi később mégis lemondott, a felség ez állomást, az 1766—1768-ki feljülvizsgáló bizottság felterjesztése következtében megszüntette, s Kolozsvár törvényen és kiváltságokon alapuló ősi jogállása és önkormányzata ismét helyre állott.

Bár később vált bevégzett ténynyé, de itt, az 1764—65-ki zavaros időkben van a borárulás új szabályozásának eredete. Ez is befolyt a tanács és község között akkor létezett viszálykodás fokozására. Elé adom hát, s azután térek vissza az elébb említett legfelsőbb királyi leirat tartalma ismertetésére.

A házi pénztár egyik állandó jövedelmi forrása, a borárulás, a termelők, főleg a külvárosi szegény és vagyonos fogyasztók sürgetésére 1771—76. újabban szabályoztatott. Közérdek volt, hogy szigoruan megvédessék a város azon kiváltsága, hogy területére idegen bort árulás végett be ne hozzanak. 1764. körül a polgári eskü szövegébe, ezen hely után: *idegen bort be nem hozok* — e szó csuszván be: *hír nélkül*, sok visszaélésre nyílt alkalom. 1773. octob. 2. a száz-férfiak és külvárosi adófizető lakosok tiltakoztak ellene, kijelentve, hogy régi szent királyok s főleg Mátyás király 1458-ki kiváltsága értelmében Kolozsvárra idegen bort máskor bevinni nem szabad, mint háborus és forradalmi időben, s ha a város hegyein a termést dér vagy jég úgy elpusztítja, hogy semmi sem marad; sőt akkor is az elébbi év termése összeiratván, ha elég nem lesz, bárki csak térítvény és árszabás mellett vihet be saját szükségére, nem árulásra. Ennek ellenére 1764—1765 és 1772. sok vitetett be eladásra, s hogy az illetőnek mentsége legyen, a fennebb említett szót tették be az esküformába. Kérték tehát a panaszlók annak kinyomozását: mikor egyeztek bele a száz-férfiak abba a módosításba? sőt ha bele egyeztek volna is, az a kir. kiváltság ellenére van, s e változtatás meg nem állhat. Kijelentették, hogy a ki idegen bort hoz be, hordóját kivágják s borát a földdel itatják meg. Kivánták e szóknak a j. könyvből kitörlését az 1583-ki [helyesebben 1537] rendszabály [*constitutio*] 12-ik pontja értelmében, mely így szól: *Valamit a száz-emberek elvégeznek, a bíró tartozzék azt tanácsával együtt megtartani és kiszolgáltatni.* A panasz a kir. kormányszék elé jutott, onnan 1774. jul. 1. és deczemb. 30. kelt rendeletnél fogva, gróf Tholdalagi Ferencz és Macskási Péter nyomozó biztoskul kiküldetvén: a feleket kihallgatták, hogy kik akarják, hogy idegen bort lehessen behozni? akarták 44-en, nem akarták 106-an,

[97 száz-férfi 9 esküdt polgár]; azon kérdésre: ki? mikor igtatta j.-könyvbe a fennebbi szókat? kijelentették, hogy 1764. előtt a polgári esküdtek minden záradék nélkül tették esküjüket, azon innen pedig a *hir nélkül* záradékkal, de az a száz-férfiak tudta s beleegyezése nélkül igtattatott be, sőt az is kiderült, hogy a tanács más kisebb változtatásokat is tett. A tanács azt felelte, hogy 1764. óta a száz-férfiak végzésénél fogva a bíró és senatorok is vitettek be meghatározott mennyiségű bort; így 1773. octob. 14. 18 száz-férfi szavazott arra, hogy a fő- és királybíró vihessen be 300, a senatorok 200, száz-férfiak 100 vedret, 46 száz-férfi arra, hogy mind a tanácsbelieknek, mind a száz-férfiaknak lehessen bevinni, 18 arra, hogy senkinek se... Nem egyezhettek meg, mert a gyűlés csonka volt, csak 82 száz-férfi levén jelen 163-ból; később octob. 15. megint összegyűltek s ekkor határozták meg a fennebbi arányt. Többséggel-e? nem lehet tudni, mert nincs róla j.-könyv. Mindezek azóta éltek e joggal, sőt a polgárok is vittek be palaczkokban. A 12 évi időmulás eltelvén, a jog érvényesült... A panaszlók viszonzták: e joggal élés törvényszegés volt, az időmulás pedig nem ad jogot, mert a mint a polgárság megtudta, azonnal tiltakoztak ellene. A bizottság előtt nyilvánvalóvá lett, hogy Kolozsváratt 1686-ig semmiféle sorsunak idegen bort bevinni szabad nem volt. Ekkor a fejevári országgyűlés 6. és 7. t.-czikkeiben az ott meghatározott módon szabaddá tétetett némely külsőknek, másoknak nem. Ezek után a bizottság azon véleményét terjesztette a királyi kormányzék elé: 1. hogy a viszály megszűnjék, az élő kincstár megtartassék, a kolozsvári szőlők el ne pusztuljanak s ez által a 10-ed és kir. adó meg ne csökkenjen, a visszaéléseknek határ szabassék, ajánlta, hogy Kolozsvárra oda való ember, bár mily sorsu és rangu, tanácsbeli vagy más polgár, idegen bort be ne vihessen se maga hasznára, se kereskedésre, 2. külsők, akik 1686. óta valamely módon és föltétel mellett mindig vihettek be, ezentúl is vihesenek, úgy 3. hogy azon grófok, bárók és nemesek, kiknek a városban saját házuk van, a polgárok közé be vannak írva, adót fizetnek, díjfizetés nélkül, 4. a kiknek nincs a falakon belől házuk, a polgárok *Album*-ába nincsenek beírva, egy vedertől 3 krt, a borfelügyelőknek egy szekértől 6 krt fizessenek. 5. Ez azonban csak saját szükségökre lesz megengedve, kizáratván a kereskedés; 6. a falon belől sem hordóstól, sem kupánként eladni nem szabad, 7. a

borbiráknak előbb hirt kell adni, az edényt megpecsételtetni, a helyet, a hol tartják, megjelölni, addig a kapun be nem eresztik, ott a hol bor van, korcsomároltatni nem szabad, a ki ellene tesz, borát elkobozzák s a város szükségére fordítják. A város határán és területén idegen bort árulni sehol nem szabad. E végre borfelügyelők állítandók, a kik az akárhol letett bort megvizsgálják elpecsétlik s a törvényszegőket megbüntetik; 8. a katonatiszteknek, a kolozsvármegyei Continua Tábla tagjainak és más ott mulató tisztviselőknak, rectoroknak, tanároknak, négy bevett vallás papjainak, orvostudoroknak, sebészeknek, ügyvédeknek, tanácsi tiszteknek, száz-férfiaknak ha gróf, báró vagy más, ajándékban bort ad, vagy az ott tanuló ifjuság számára behozzák, legyen szabad, valamint ha a külső grófok, bárók, nemesek az ott benn levő kereskedőknek vett portéka árában fizetés gyanánt bort adnának vagy ajándékoznának, legyen szintén szabad. Végre ha a kir. kormányzék az esküforma régi szövegét is visszaállítani vagy így hagyni jónak látná, rendelkezék iránta..." A kir. kormányzék 1775. october 15-én a bizottság jelentésére azt határozta, hogy bár a Mátyás király parancslevele nem kiváltság, de meg van erősítve s kiváltság alakjában kiadva 1580. Báthori Kristóf fejedelem által, továbbá mivel a jezsuitáknak, az ott tanuló ifjakért meg volt engedve, hogy k. monostori szőlőjökben termett boraikat bevihessék, s az Apafi fejedelem alatti törvény csak a zavarok idejére hozatott, a mihez a kir. kormányzék megegyezése is 1716. hozzájárult, 1718. pedig a kir. kormányzék, a kir. tábla s a közdolgokban Kolozsvárratt tartózkodók részére a borbevitel megengedettett; ezért egyfelől az idézett kiváltságlevelek, országgyűlési törvényczikk- és kir. kormányzéki rendeletnél fogva; másfelől meggondolva, hogy a kolozsvári polgárok gazdaságának főága a bortermelés, erre van fektetve az adóteher, ennek meggyöngítése kikerülése végett a kir. kormányzék a bizottság véleményéhez járult oly módon, hogy kivevén a háborus időket, Kolozsvárra tisztviselőnek, polgárnak, benlakó s házal bíró nemesnek bort bevinni joga ne legyen, azon megkülönböztetéssel, hogy ha jószágaiból akar háznál lerakás végett bort bevinni, legyen szabad, de a bíró hírével, hordói megszámláltassanak, elpecsételtessenek, és semmi szín és ürügy alatt ki ne árultathassanak, a mint az az 1686. octob. 19. fejevári országgyűlés 6. és 7. t. czikkeiben meg volt határozva; a minden

vallásu papoknak, iskolák igazgatóinak és a tanuló ifjuságnak maguk használatára az 1716. évi határozás szerint a bor bevitel szintén legyen szabad, ugy a közhivatalok tisztviselőinek, a Continua Tábla elnökével és ülnökeivel együtt a bíró hírével, végre a katonaságnak is ugy, mint eddig, a *hir nélkül* záradék a j.-könyvből kitöröltetvén...“ E határozatot a felség azon évben sept. 7. helyben, hagyta, mint jogérvényes kiváltság 1776. jan. 5. a város közgyűlésében kihirdettetett s teljesezésbe vételére a tanács és száz-férfiak jan. 8. három borbírót állítottak hivatalba következő útasítással: „1. A korcsmárolás javalma mint másutt, ugy itt is az idevaló várbeli és külvárosi lakhelylyel bíró és nem bíró esküdt polgároké s azok neveit viselő özvegyeké. Ezeken kívül más, sem városi, sem idegen koresmát nem tarthat. 2. Senki idegent e javalomban ne részeltessen, különben borát, sőt ha városi polgár, élődiján marasztatik s jogát is örökre elveszti; ide nem értvén a négy vallás papjait, tanárait, kiknek fizetésben adott borukat elárulni szabad, de pinczéikbe idegen bort letenni nem; 3. villongó időközön kívül polgári sorsúnak se tanácsbelinek, se azon kívülinek idegen bort behozni szintén nem szabad. Itt értetnek a városba bort behozató mágnások és nemesek, kik a város szabadságával élnek, de bíró hírével s czédulájával jószágukon termett boraikat letétel végett behozhatják — a borbírák megszámlálván s lepecsételvén hordóikat — de másképen, kiadni pedig vagy elküldeni a borbírák hírével igen; 4. nem birtokos mágnásoknak csak az 1686. 19. t.-cz. szerinti háborus időzkben szabad behozni, 5. maga asztalára meghatározott mennyiségben minden vallás papjainak, tanárainak, és a bíró méltóságoknak, szállást tartó nemességnek tiszti hivataláért, tanuló ifjaknak a III. Károly kir. és fejedelem rendelete szerint a főbíró hírével s a borbírák czédulája mellett szabad behozni, de hordóval vagy kupánként eladni nem, elkobzás büntetése alatt; 6. katonai őrségi, fő és alsóbb tisztek a törvény értelmében tarthatnak, 7. idegen asszuszöllő, budai, egri s hasonló borokat se buteliákban, se hordó vagy kupa számra idevaló esküdt polgároknak s özvegyeiknek, annál kevesebbé nem esküdt polgároknak, örmény kereskedőknek behozni nem szabad; ha nem polgárok, borukat elvesztik, ha esküdt polgár, de nem tanácsbeli, holt dijt fizet s borát veszti el, ha tanácsbeli, a bort és tisztét; 8. közönséges idegen borokat és a 3., 4., 5., 6. pontokban levő föltételeken kívül, a 7. pontbeli büntetés alatt behozni nem

szabad, 9. ide való, lakhelylyel biró vagy nem biró esküdt vagy nem esküdt polgár télen-nyáron mulatság kedvéért s egyéb okokból is Szamosfalvára, Bácsba, Monostorra vagy Fenesre, akármely közeli vidékre idegen bor itala végett mehet, de hogy a városba palaczokban vagy tégelyben, pinczetokban, korsóban s akármiben behozza, tiltatik; a ki teszi, borát elveszik, edényét földhöz verik, alacsony sorsu 12 páleza ütést kap, elébbvaló 12 frt büntetést, melynek két része a tanácsé, kettő a borbiráké. A ki idegen bort hoz be, köteles a vár kapuja előtt megállani, a borbiráknak hirt adni, hordó boraik számát megmondani, a borbiráknak a pecsétlést megengedni a bor elvesztése terhe alatt; a borbirák írják össze egész városon a borokat, minden pinczében, külön rovatban az ót és újat, az idegent szintén, a polgárokat figyelmeztessék a fennebbiekre; a pinczéket 3 havonként vizsgálják meg, hol mennyi kelt el? a honnan megítélhetik: nem csuszott-e be idegen bor? Fizetésül számukra 50 frtot a kir. kormányzék fog határozni a tanács jelentésére. ¹⁾ E szabályokra a kir. kormányzék 1776. jan. 26. kérdésül tette: miért kívánnak most a borbiráknak 50 — 50 frt fizetést? Ugy volt-e ez régen is? Továbbá: a polgári jogot nyerteknek [*jus concivilitatis*] terűben, jogban egyiránt kell részesülni, tehát a mely mágnásoknak házuk van s a közterheket hordozzák, borbeviteli joguk is van. A kir. kormányzék az 1686. octob. 19. hozott törvények megtartására hivatkozott, melynek szavai elég tiszták; végre megjegyezte, hogy ajándék bort ha valakinek bevisznek, szabadon elfogadhatja... ²⁾

És most hadd ismertessem meg az 1769. octob. 21. szervező kir. leiratot.

Ez évtizedek óta kigondolt és megkísérlett különböző módok és jövedelemforrások mind nem voltak elegendők arra, hogy Kolozsvár város adósságaiból kibontakozzék. A szabadulás czél-szerű, biztos és állandó eszközét az államkincstár érdekének a város és nép javával, szerencsés találkozása adta kézbe. Az 1755-ki reformok alig idéztek elő a városi és tanács közt néhány évi békét. A mint elébb érintém, 1761. ismét felújult e viszály, 1763. tovább fejlődött, 1764 — 65. annyira elmérgesedett, hogy ismét nyomozó

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1718. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1724. sz.

bizottság lépett közbe, tehát két lelkiismeretes bizottság nagy munkával és sok nehézség közt állapította meg Kolozsvár népe elszegényedésének s gyakori panaszának okait, bajainak orvoslása módját s eszközeit; egy tekintélyes feljülvizsgáló bizottság bírálta meg s tett irántuk felsőbb helyre jelentést; az erdélyi udvari kancellária szintén behatóan vizsgálta át mindezeket, s a felséghez tett előterjesztésében kiterjedt úgy a csak imént bevégeződött közgazgatási bajokra, mint a város anyagi helyzete javítását célzó egyéb javaslatokra és tervekre, s azokat 9 pontba foglalva össze, végrehajtását a kir. kormányzékra bizta. Ezek közül a III-ik pont illeti a város jövedelmeit és gazdaságát, a VI-ik a szénafüvek felosztását, esetleg eladását. Ezek voltak Kolozsvár jobb jövője előkészítésének sarkpontjai. A III-ik pontra t. i. a felség azt rendelte: 1. a korcsmajog vagy borárulás adassék ki árverés útján, 2. a *Harmadvölgy* nevű szénafüvet, a *Szamos terén* és *Monostor felé való szántóföldeket*, vagy a mint a tanács írja: a *Kölesföldeket*, *Törökbuszaföldeket*, *Dálnoki-tót*, *Város-tót*, *Hunyadi-rétet*, *Filstich* nevű kaszálót általában a város minden köz földét illetőleg adjon a kir. kormányzék véleményét arról: vajjon bérbe lenne e jobb adni? vagy fölmérve s részekre osztva, egyenként a többet ígérő polgároknak eladni, mind az adó nevelése, mind a város adóssága törlesztésére biztos alap szerzés végett? de a *Lomb* hegyen levő terület, hogy a közönség legelőben hiányt ne szenvedjen, egyszerűen meghagyandó. A *Filstich* földekért hátralekban levő használati béreket [*taxa*] feledésbe kell hagyni. A serföző szintén árveréssel lesz haszonbérbe adandó. A város adósságai — mondja tovább a leirat — négy félek: 1. a melyekért nem fizet kamatot, 2. a melyekért 6%-nál többet fizet, 3. a melyeknek kamatát a hitelezők házuknak adó alól kivételével fizeti a város, 4. a melyekért vagyona, javai vannak elzálogosítva. Ezek közül a 2-ik pont alatti kamata 4, legfőlebb 5 száztólira szállitassék le, a tőke elvesztése büntetése alatt, a 3. pont alattiak azonnal törlesztendőek, mihelyt meglesz rá az alap, addig is a kamat 6%-ra szállitandó, a 4. pont alattiakat, minthogy ezek jövedelme a kamatot sokkal feljül haladja, szintén váltsa ki a város, e végre a felség 19,166 frt kölcsönnek — a mennyit t. i. az adósság tesz — felvehetését megengedte, meghagyva, hogy a birtokok gondviselésére hűséges gazdát keressen, a ki a bevételekről és kiadásokról lelkiismeretesen számoljon. A VI-ik pontra nézve a felség azt rendelte, hogy a széna-

fűvek iránt támadt gyakori egyenetlenkedés eltávolítása végett a város árverést hirdetvén, *adja el azon polgároknak, a kik azokat eddigelő is használták; ha nem akarják átvenni, adják el más polgároknak, az ebből bejövő pénzt pedig fordítsák a város adósságai törlesztésére, s az eredményről két hónap alatt tegyenek tudósítást.*“¹⁾

E kir. leirat a kir. kormányszék útján 1770. nov. 10. került a tanács és száz-férfiak közgyűlése elé, mely j. könyve szokott rövidségével és igen gyakran homályosságával a rendkívül fontos ügyben így határozott: „a szénafű a felség parancsolatja szerint adassék el, örök áron azonnal kifizetés mellett.“ Megjegyzendő, hogy a felség árverés útján eladást rendelt, a tanács ellenben becsű [*limitatio*] útján szabta meg árukat. Az osztó bírák kinevezettek városnegyedenként az eddigi szokás szerint, a tanács részéről minden városnegyedbe két-két egyén, a száz-férfiak közül 3—3, pénztárnokul megválasztattak I. *Monostor-utczai negyedben* Ágoston István, II. *Óvári- és Hidelweiben* id. Ecsedi Sámuel, III. *Magyar-utczai* Pákei József, IV. *Közép-utczai* Takács János, V. *A farkas-utczai negyedben* Kis János; elvül kimondatott, hogy csak polgároknak adassék rész, külsőknek csak úgy, ha a fejedelem parancsolja; a vételár felét fizessék újévben, ha a tanács addig várakozik, akkor végrehajtással is vétessék fel; a senatoroknak adassék *Elővölgyben* 10, *Harmadvölgyben* is 10 rúd, az osztóknak mindkét helyen 8, a száz-férfiaknak 6—6 rúd szénafű.²⁾ Hogy a senatoroknak is rész adassék, az 1537-ki helyhatósági szabályzat 7. és 39. pontja alapján, már az 1765-ki bizottság előtt volt szó róla. A 7-nek tartalma ez: „*A város szénafüve vagy rétje az öt városnegyed szerint öt részre oszolja, minden lakosnak dicája szerinti részét [sors] kiadván belőle*“; a 39-nek ez; „*Szénafű osztáskor senki az esküdtek és bírák közül önkényileg magának szénafüvet ne foglaljon s bitoroljon; de mikor a Regestrum készüléskor a soraz ő házára kerül, akkor ott és nem máshol adassék ki az ő része [sors]; ehhez a bírónak adassék még 16 dica, az esküdteknek — értetnek a senatorok — 10—10 dica.*“³⁾ Midőn a közgyűlés a kir. leirat határain annyira túllépett, hihetően e helyhatósági szabályzatot tartotta szeme előtt. 1779. jun.

¹⁾ Orsz. levélt. Erd. oszt. 1769. 558. sz.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. OKLEVÉLT. CCXLII. sz.

26. a meghalt senatorok illetménye iránti jelentésében a tanács körülményesebben elmondja e nagy eseményt, mint fennebb a közgyűlés. „1770-n — ugymond — a szénafüvek eladása rendeltetvén: a község nov. 10. a praetorialis házhoz összegyűlt s meghatározta, hogy a polgároknak az addigi arány szerint adassék el, t. i. a mint az előtt minden évben a szénafü osztás történt; a senatoroknak és két jegyzőnek fizetési illetményül, mint az előtt is, egyenként adjanak 12 rúdat, mely a hivatalban következőkre átmenjen.“ Ugy történt, s birták is ezt a kir. kormányzéknek 1772. márczius 16. s 1773. nov. 9. kelt rendeletéig, melyekben ismételten minden közhely eladása rendeltetvén: a senatorok és jegyzők, mint a többi polgárok saját szénafü illetőségeiket, maguk és hivatalbeli utódaik részére, készpénzzel kifizették. 1776. a közhelyek eladására másodszor kiküldött bizottság a száz-férfiak márcz. 19-ki közgyűlésében azon kérdést tette: ha a senatoroknak és jegyzőknek kiszakított szénafü illetőségeik fizetésök megjavításáig náluk meghagyassanak-e? a közgyűlés annak az ő és utódaik birtokában hagyatását végezte, a mi azon évi márcz. 23-ki közgyűlésben ismételve meghatározatott. Ezt a kir. kormányzék is helybenhagyta, azt rendelvén egy előfordult eset alkalmából: „hogy mind a városról eltávozó, mind a meghalt senatorok szénafü illetősége adassék át a helyökre következőknek, feltéve, hogy a távozó és meghalt hivatalukba lépéskor megfizették volt a vételárt elődeiknek, ha nem, a vételár elébb örököseiknek fizettessék ki. Ezen átszállási rend tartassék meg minden jövőben következő senatori és jegyzői változásoknál, a vételár kifizetése beiratván az adótabellákba. A most fenforgó esetben is a tanács járjon így el, s jelentését 15 nap alatt róla tegye meg.“¹⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1779. 3726. sz.

Az eladás az *Elő-* és *Harmadvölgyben* 1770—1771. kezdődött s folytatott. Minden városnegyednek azon lakói voltak a vevők, kik maguk, sőt eleik is emberi emlékezet óta azokat a szénafü-részeket [*sorsokat*] birták. Az I. negyed pénztárnoka így adott számot a kiosztásról: „neki az *elővölgyi szénafüből* becsü szerint [*limitatio*] egy rúdert fizettek 7 m. frtot, eladatott belvárosiaknak 185 rúd; a *harmadvölgyből* 6 m. frtot, eladatott belvárosiaknak 115 rúd, külvárosiaknak 2 m. frtért, 40 pénzért 24 rúd, más vevő nem akadván, 117 rúd Venitzei Sándornak adatott azon árban. E negyed szénafüveiből az *Elővölgyben* az elébbi 117 rúdon kívül Venitzei Sándor vett

Közbevetőleg két szükséges reformot említék meg. Az egyik az 1775. jan. 15. kir. leirat, mely 1. a városok főbiráinak és gazdáinak megtiltotta a községek vagyonának akár közvetve, akár

1 m. frton 40 rúdat, 50 pénzen 16-ot; összes bevétel: 1449 m. frt 80 p. beleértvén a szintén befizetettnek tekinthető szenatori szénafü-részt is. A II. negyedbeliek a pénztárnok számadása szerint az *Elővölgyben* 70 rúdat megvettek 2 frtjával, volt 716 rúd, ezek ára bresü szerint [*limitatio*] 1929 m. frt, 48 p., a *Harmadvölgyben* 232 rúd, melynek ára 5 frt, ez és az előbbi együtt 948 rúdat tesz, eladták azon negyed lakóinak, bele van foglalva két szenatori szénafü-rész ára is 120 m. frt és a Gyergyai Pálnak 1 rúdert elengedett 3 m. frtot. Számadó nyugtával igazolta, hogy 1771. 1772. a város gazdájának ezek árát, 2951 m. frt 50¹/₂ pénzben beadta, tehát saját illetőségét is hozzászámítván, az egészet. A III. negyed pénztárnoka számadása szerint az *Elővölgyben* eladott 133 rúdat 6 frt, 172-t 5 frt, 152-t 4 frtéért, 83-t 2 m. frt, együtt 540 rúdat; *Harmadvölgyben* 169 rúdat 7, 46-ot 6, 140 rúdat 5, 21 rúdat 4, 52 rúdat 3 m. frtjával. Ezek árában még 1771—72-n Benő József városgazdának befizetett 4507 m. frt 20 p. utána Hadadi Zsigmond városgazdának 153 m. frtot, hátra van, illetőleg kiadatott még 26 frt 20 p. Ezeket egybevetve a magának fáradsága díjaul megtartott 20 m. frttal, kitűnik, hogy a hozzá begyűlt egész összeget a város pénztárába befizette, beleértve a 4 szenatori részt is. E számadó jegyzékben a vevő birtokosok nem oly sorban voltak beírva, a mint kaszálóikat birták: midőn a számadásvizsgáló bizottság a jegyzékeket átvizsgálta, látta, hogy abból zavar támadhat: ajánlta azért azoknak *így kiigazítva* levéltárra tételét. A vizsgáló bizottság arról is értesülvén, hogy némelyek a jegyzékben kifejezett-nél nagyobb részleteket bírnak, mások először birt részeik alsó felét két akkorára is növelték: ennek kiigazítását a tanács figyelmébe ajánlotta. A IV. negyedbeli osztó számadása szerint az *Elővölgyben* 113 rúd 5 m. frtjával eladatott 565 frton, 3 rúd megkevesbedett az első felméréstől fogva a másodikig, 120-at 4 m. frt 50 p. 89-et 4, együtt 356 frt. Az első felméréstől a másodikig megkevesbedett 4 rúddal, ezekért levonandó 44 frt, egy jegyzői részért, a mi kifizettetett, 48 frt, 48 rúd eladatott 5 m. frtéért, 222 rúd 3 frtéért. Ezek ára együtt: 666 frt. Ez is a második mérésig kevesebb lett 3 rúddal, tehát levonandó 9 frt. A *Harmadvölgyben* eladatott 40 rúd 4 frtéért, együtt 280 frt, 100 rúd 3 frtéért, együtt 300 frt, 72 rúd 2 m. frt 40 p. együtt 172 frt 80 p., 28 rúd 2 frtéért, együtt 56 frt. Miután minden rúdnál 40 pénz apadás van, kihuzandó 28 rúd ára, 11 frt 20 p., ismét 35 rúd 2 frtjával 70 frt. Itt 35 frt növekedés van, mert első eladáskor 1 rúd csak 1 frtra volt becsülve, s 24 rúd levén, különbségnek kellett lenni az összegben; 3 rúdat 2 frtéért Kelp Andrásnak adtak — az út mellett levén, az útasok erősen használták. Itt is tehát 1 frt apadás van. Az így eladott szénafüvekért a pénztárnok Benő József a városgazdának 1771 m. frtot,

közvetlenül elsajátítását, 2. kimondotta, hogy mikor közvagyont akarnak el- vagy haszonbérbe adni, a szónok által az okait a községgel tudassák, s ennek nyilatkozatát írásban kérik be, melyet

a város más két oeconomusának a majorsági pénztárba 2959 m. frt 26 pénzt adott be; Hadadi Zsigmond következő városgazdának 30 m. frt, együtt 2989 frt 26 p. Kellett volna pedig 3031 frt 80 p., tehát hátra volt még 42 frt 54 p. A vizsgálók 14 rúdban igen nagynek találták az apadást, kihagyottnak találtak 6 rúdat, a mi a farkas-utczai városnegyed területrésze- nek szélében van, s a mit a biztosok 2 m. frtra becsültek. Ezek ára 12 frt. Szükségesnek látták megtudni: kinek jutott ez? Itt a számadások megszakadnak s én erre feleletet nem láttam... Mind a négy pénztárnoknak hiányul tudatott fel, hogy nem mellékeltek igazolványt arról, hogy a felvett rúdak számát a földbér [*terragium*] mennyisége nem haladja feljül, a mivel a számadások utólag kiegészítendők.¹⁾ Sajnálom, hogy az V. t. i. a farkas-utczai városnegyed pénztárnoka számadásának sem a városi, sem a kir. kormányszéki levéltárban nyomára nem akadván: annak tartalma iránt nekem és az olvasónak homályban kell maradnunk.

Ugyanaz 1770. évben a *Tölgyes* vagy *Nyires* nevű szénafü fölméretvén: 141 rúd 134 birtokos polgárnak adatott el 280 frton, 5 polgár megvett 24 rúdat, Venitzei Sándor 117-et; a kir. kormányszék megsemmisítette — a mint később látni fogjuk.²⁾ 1773. decz. 21. újabban megparancsolta a felség, hogy a város közhelyeit osszák fel és adják el, csatolják házakhoz s írják adó alá. Ekkor eladatott a *Kölesföld*.³⁾ E felsőbb rendeletet a tanács és száz-férfiak a *Melegvölgyre* is kiterjesztvén: ugyanazon évi october 15-ki közgyűlésökben az eladandó közhelyek árát e szerint szabták meg [*limitatio*]. 1. A *Kölesföld* javából 2 vékás föld 1 frt, 2. alábbvaló 1 m. frt, 3. a *Dézmacsiúrnél* 1 véka fél m. frt, 4. a *Melegvölgyben* a javából egy köből 1 r. frt.⁴⁾ De ez ekkor csak részben foganatosított. Az udvarhoz jutott számadásokból különbféle mértékek használása vétetvén észre: a felség 1774. márcz. 29. az 1600 □ öles hold használatát s mértani fölmérést rendelt általában az eladásoknál; a szőlőre nézve 1775. márcz. 15. helyeselte a kir. kormányszék azon intézkedését, hogy egy fertály = nyolczad [*octavalis*] rész 240 öltre igazittassék a város egész határán, a melyen megterem 20 erdélyi veder bor.⁵⁾ 1777. febr. 19. jelentette a tanács, hogy a szőlők felosztását a legfelsőbb rendeletek szerint végrehajtatta s a birtokosokat az adótabellákba beíratta.⁶⁾ Ugyanez évi sept. 24. kelt királyi leirat alapján a

¹⁾ A számadásvizsgáló bizottságnak 1775. júl. 17. kelt munkálatából. Fasc. II. 1700. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1700. 1713. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1577. sz.

⁴⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1639. sz.

⁵⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1775. 2398. sz.

⁶⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1770. sz.

a község által választott legalább 10 tag írjon alá, így terjesztessék a kir. kormányzók elé, 3. a kir. kormányzók helybenhagyása kihirdetésétől legalább is hat hétre árverezés hirdettessék, 4. a

kormányzók a közhelyek *három osztályra* különítését hagyta meg, az I-be rendelte a *majorsági földeket* soroztatni, melyek jövedelmének rendeltetése a tisztviselők fizetése, várfalak, templomok, iskolák fentartása, a város más szükségei fedezése. Kimutatást kívánt ezekről, hogy megtudhassa: elegendők-e e földek a kijelölt célokra? s lehet-e és mennyit lehet eladni? *II. osztályba* sorozta a senatorok, tisztviselők, esküdtek és más szolgálatban levők által használt közhelyeket. Ezekre nézve a felség kimondotta, hogy e birtokoknak tovább általuk használását meg nem engedi, meghagyta, hogy azokat felmértvén, haladéktalanul adják el, foglalják házakhoz s tegyenek jelentést: mint adattak el? s minő és mennyi adósságot fizettek ki belőle? *III. osztályba* sorozta a más kettőbe nem tartozókat, t. i. a mely közhelyeket a község más tagjai sors szerint kiosztva birtak, ugyszintén a melyeket egyesek sorson kívül, önhasznukra és időről időre való megmivelésre vetek kezökhöz; ezeknek is haladéktalanul eladását, házakhoz csatolását és adó alá írását rendelte, egyrészt az ezután felnövekedendő ifjuságnak, idegeneknek és beszármazottaknak számára tartván fenn, oly módon, hogy ennek mennyisége a városi tabellában hátul külön nyilván kifejeztessék, valamint az is, a mit idővel egyiknek-másiknak átengednek. E kimutatások évről-évre a kir. kormányzókhoz lesznek felküldendők. Ha ezek egy vagy más évben ki nem osztatnának, a város köteles adóját fizetni, s használhatja akár maga együttesen, akár másoknak átengedheti, buzdításul, 3—4 évig. A tanácsnak meghagyatott, hogy a részrehajlást kerülje s különös figyelemmel legyen a kevesebb birtokukra. A kiosztandó földek árát a viszonyok szerint határozza ő meg és sors szerint s a családok [*paterfamilias*] számához képest készpénzért adja a vevők birtokába s foglalja házakhoz, mert árverezés útján a hatalmasok a gyengébbeket elnyomván, a birtokokból kizárják.

Egy 1775. sept. 23-ki hivatalos *Jegyzék* szerint a II. és III. osztályuaknak szántóból és szénafüből ez illetmény osztatott ki évről-évre:

I. A köz szénafüvekből:

A senatoroknak sors szerint az *Elővölgyben* 12, *Harmadvölgyben* 12 rúd. E jogszerénti illetőségöken kívül fáradságukért kaptak 18—20 rúdat, később 14-et is.

Osztóbiráknak	<i>Elővölgyben</i> 8	<i>Harmadvölgyben</i> 6 rúd.
Oratornak	" 6	" 6
Két közügyigazgatónak [<i>director</i>]	" 6—6	" 6—6
Szolgabiráknak egyenként	" 6	" 6
Száz-férfiaknak egyenként	" 4	" 4
Residentiás és kitünő polgároknak mindkét völgyben	3—3 rúd.	

tanács kebeléből választandó két biztos és a száz-férfiak közül választandó egyének jelenlétében legyen az árverezés elhamarkodás nélkül; a haszonbéri kötleveleket készítse a város szónoka,

Alsóbb sorsu residentiás polgároknak 2—2 rúd.

Várban lakó residentiátlan polgároknak, ha valamelyik völgyben maradt fenn 1 rúd.

Tizedkapitányoknak *Elővölgyben* 8 rúd.

Tizedjegyzőnek " 6 "

Residentiás kolozsvári polgároknak vagyonuknak arányában 2 rúd.

Residentiátlanoknak [ha jutott minden két évben] 1 "

II. A köz szántóföldről:

a) *Kölesföldből*: Senatoroknak 10 rúd.

Osztóbiráknak, oratornak, szolgabiráknak, közügyigazgatóknak egyenként 5 rúd.

Határfelügyelőknek, szállásmestereknek, adószedőknek egyenként 2 legfeljebb 4 rúd.

Száz-férfiaknak ha jutott 1 legfeljebb 3 rúd.

b) *Kis-Szamosra nyúló lábból*: Senatoroknak 6 rúd.

Osztóbiráknak, szónoknak egyenként 4 "

Szolgabiráknak egyenként 3 "

c) *Filstich-földből*: Senatoroknak 6 "

Osztóztatóknak 4 "

Városgazdának 3 "

Ebből másoknak nem adtak.

d) *Kömál aljából*: Némely tanácsbelieknek 4 "

A négy vallás papjainak 4 "

Özvegyeiknek 4 "

Senatorok özvegyeinek 4 "

e) *Téglacsúr melyékén*: Senatoroknak 6, osztóztatóknak, szolgabiráknak 4, rectoroknak, nehány száz-férfinak [ha jut] 2—3 rúd.

f) *Dézmacsúr melyékén*: Senatoroknak 4, előbbi elsőbb tisztviselőknek 3 száz-férfiaknak [ha jut] 2 rúd.

g) *Szentgyörgy-hegy alján*: Senatoroknak 4 rúd, városgazdának 3 rúd. Innen mások nem kapnak.

h) *Melegvölgyben*: Senatoroknak 12 rúd, osztóztatóknak 5 rúd. oratornak, szolgabiráknak, szállásmestereknek s némely száz-férfinak egyenként 4 rúd.

A falon belüli residentiás polgároknak 3 rúd, falon kívüli residentiásoknak 3 rúd.

Külvárosi [hostát] lakóknak, jármás marháik arányában 3—4—5—6 rúd.

olvassa fel a választott községi tagok előtt, legalább 6 kiválasztott írja alá, s egy példányban adassék a vevőnek, egyben a községnek tartassék meg. E mód a kellő megkülönböztetéssel a vevéséknél is megtartandó.¹⁾ A másik javítás a számadások külalakjában tétetett; e szerint a számadó köteles jövőben számadásához mellékelni 1. a város Regestrumait a közmunkákról és rovatalkról, 2. a rovatalkok iránti kir. kormányszéki rendeletet, 3. a pénzben és természetben tett városi rovatalkok tabelláit, 4. a tartományi főszámvevőséghez beadott, korábbi számadást, 5. az adóelengedések és 6. a hátralékok kimutatását, 7. a község terhére felvett kölcsönök, valamint 8. a kebli büntetések kimutatását, 9. minden fizetéses városi tisztviselők lajstromát, 10. minden városi adózók névsorát.²⁾

Ha az elébbi jegyzésben látható pénzfizetéseket s természetben való illetmények gazdasági értékét, például a senatorok 100

Marhátlan lakosnak [*hostátinak*] 2—3—4 rúd.

Városi levélt. Fasc. II. 888. sz.

Ezek a tisztviselők s más közszolgáltatásban levők természetbeni fizetéseivel voltak. Megismertetem pénzbeli fizetésüket is két időkorból.

Az I. az 1741-ki, a mit a száz-férfiak márcz. 22-ki közgyűlése határozott: a főbíróé 100 tallér = 240 m. frt, a jegyzőé 120, senatoroké 60, számvevőé 30 frt sat.

Ily arányban volt megállítva a közpénztárnok, tizedkapitányok, adószedők és segédek, búzabeszedők, zabszedők, koresmák felügyelői, közügyigazgatók, oculatorok, vásárbírák, fabiztosok, kórház ispánai, építésfelügyelők s minden más közpénztárkezelő.

Karácsonkor 100 forint ajándék mind a tanácsnak, mind a számvevőségnek.

A II. a kir. kormányszék 1765. évi nov. 12-ki rendelete, melynek mellékletében a következő fizetések vannak megállapítva:

Főbíró 300 frt, 11 senator 100 frtjával 1100, kir. pénztárnok 150, rendes jegyző 100, aljegyző 50, 2 szállásmester 25—25, városgazda 150, város főügyvéde 20, alügyvéd 10, sebész 20, a 3 kapunál 3 vámszedő 10—10, tanácsházfelügyelő 12, tömlőczőr 24, 4 tömlőczszolga 20—20, órás 24, toronybeli dobos 40, kéményseprő 30, czigányok vajdája 10, 2 kocsis 20—20, 6 úji ör 10—10, 4 berekpásztor 6—6, főszámvetésre 4 szolga 20, bakó 24, együtt 2442 r. frt, melynek egy része u. m. 1800 frt a tartományi pénztárból fizettetik. *Vár. levélt.* Fasc. II. 888. 1647. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1775. 254. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 908. sz.

forint pénz, 44 rúd kaszáló, 52 rúd szántó illetményét számításba vesszük, így menve által az összehasonlításban az alsóbbakra, előttünk álland a város közvagyónának roppant-volta, az arról való bőkezű, de a közszolgálatban levőket és magán polgárokat illetőleg szerfelett aránytalan és hibás gazdálkodás. Az első javadalmozása az akkori viszonyok közt kielégítőnek mondható, míg a magán polgárok megélhetési forrása fölötté szűk, a külvárosi községi tagoké elenyészőleg csekély! De a kiosztás kulcsa sem mutat szilárd alapra, elvek és szabály helyett a főbb tisztviselők és befolyásos emberek akarata, kedve és hihetően igen sokszor önkénye és szeszélye határozott. Mélyebben tekintve a dolgokba, ez is egyik oka volt a tanács és község közötti sűrűn megújuló egyenetlenkedésnek. A csak elébb említett közhelyfelosztási újabb rendelet általános országos érdekű, nem egyedül Kolozsvárt illető, e felett a községi élet több ágára kiterjedő intézkedés levén: úgy látszik, nem ment oly gyorsan teljesedésbe, mint az 1769-ki első. A mészárosok ugyanis 1779. mesterségök jobb módon folytathatása végett a város közhelyeiből örök áron bizonyos marhalegelő vásárlására engedélyt kérvén a kir. kormányzékthól: a város határán az eladatlan közhelyeknek egész sorát számlálták elő; pedig a felség már 1769. october 21. meghagyta, hogy ezek eladassanak s árukból az adósságok fizettessenek ki. El is adattak — így szól a kérvény — 1770—1771. a város *Elővölgyben* és *Harmadvölgyben* volt legnevezetesebb szénafüvei; de még van sok eladatlan közhely, melyek nekik alkalmasak lennének, s ők ohajtanának azokból venni, ilyenek 1. a *Kómál* alján berkestől, 2. a *Dézmacsúrnél* egy jó kiterjedésű hely, 3. a *Téglacsúrnél* a *Kölesföld* nevű hely Szamosfalváig, mely az eladásra ki is van borozdálva, s ők ígérnek érette 1000 m. frtot, 4. a Szamoson túl a *Filstich* nevű hely *Szentgyörgy-hegy* aljával, melyből az első — a mint értesültek — még az ősszel eladatott, ezekért is készek letenni 1000 frtot. Ezt annál inkább kérnék, mivel a mészárosok közül az első eladáskor sokaknak nem adtak szénafüvet. Azon helyek a várostól nem messze levén, nekik vágásra készen tartott marháiknak épen alkalmas lenne, 5. a város *Tója*, mely körül feles szénaesináló hely van, s szintén közel van a városhoz. A távolabb levők közül nincsenek eladva: 1. a *Lomb* két hasábjá, melyek napnyugati része régi idők óta a külvárosi [*hostáti*] marhás emberek

legelő helyül tartatott, keleti része pedig haszonbéres vagy bérdíjas [*taxa*] hely volt, melyeket közelebről czéhök is birt 120 frt bérdíj mellett két évig; a Lomb e részeért is adnának 1000 frtot. 2. A *Tölgyes* vagy *Nyires*, melyeket az 1770—1771. közhelyelosztáskor Venitzei Sándor és Kovács Sámuel vettek meg 300 frton, rajta marhát hizlálnak s idegeneknek adják el. A czéh kérte szép ráfizetés mellett, de nem adták át; megajánlottak ezért is 1000 forintot, ha örökösen nekik adatik. 3. A *tarcsaházi puszta* középső része, melyet a fogadóval és a faluban levő *udvartelekekkel* és *Dálnokitóval* a r. kath. plebánia bir 200 frt bérdíj mellett. Ezért a czéh 3000 forintot ajánlott meg. 4. A *melegvölgyi szénafüvek*, melyeket eddig a kolozsváriaknak [*hostátiaik*] osztottak ki évenként. Ez is eladó. 5. A *Tartsa innesső része*, 800 marhára való legelőhely, melyen a városnak *Fülléres* nevű csordája és néha ménese is legel. 6. A *Tartsa* harmadik vagy tulsó része, mely Kabalapataka, Gyurkapataka sat. falukkal a r. kath. eklézsiánál van zálogban. A czéh kérte a kir. kormányzékét, hogy a várossal pénzökért marháik számára adasson örökösen birandó helyet.¹⁾ Ez nov. 11. a tanácshoz küldötte a kérvényt, de nem lett foganata. Szerencsésebbek voltak a kolozsvári marhás emberek, a kik egyidejűleg legfelsőbb helyre legelőért szintén folyamodtak, s ezekre nézve onnan jött elhatározás következtében a kir. kormányzék a városi tanácsnak 1774. november 11. meghagyta: hogy a *Lomb* nevű helyet az 1769. octob. 21. kir. leirat értelmében egészen a külvárosokban lakó külvárosiaknak bocsása használatára, hogy a közterheket hordozni képesek legyenek.²⁾

E többszöri és többféle közhely eladások közül csak az *Elő* és *Harmadvölgy*, *Nyires* és *Kölesföld* határrészekben történt eladásokról találtam hiteles adatokat, a mik szerint az első két határbeli eladott szénafüvekért az én összeszámitásom szerint bejött 12,321 m. frt 20^{1/2} kr. A tanács azonban midőn 1772. nov. 19. felküldötte a kir. kormányzékhez a város bevételeiről és kiadásairól számadását s azok közt a Benő József városgazdáját is, annak összetes [*sommás*] kivonatában az 1-ső tétel alatt az eladott széna-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1663. sz.

²⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1774. 5313. sz. *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1669. sz.

füvek bevett ára együtt 12,288 r. frt $48\frac{1}{4}$ krra volt téve;¹⁾ a két összeg különbözete a magyar és német pénzláb szerinti számítás különbségének számbevétele után csekélyre száll. Az utóbbi két rész eladási ára nem tett 1000 forintot. Nem sok, de mégis oly összeg ez, melylyel az adósságok törlesztése végre-valahára megkezdődhetett, s hogy meg is kezdődött, a tanácsnak 1771. jun. 30. s 1772. nov. 21. a kir. kormányzékhez tett jelentései igazolják. Az elsőben, melylyel két évi számadását fölterjesztette, késedelméért azt hozta fel mentésül, hogy csak most váltották vissza a városnak Thordavármegyében levő Asszonyfalva és Felső-Füle nevű birtokait, most gyült be az eladott szénafüvek ára; kiváltották a 6 kerekű malmot, Felek falut, melynek évi jövedelmét eddig nem tudhatták; reméli — ugymond — a tanács, hogy a belsőszolnokvármegyei Kabalapataka, Gyurkapataka és Véczeke nevű falukat, a Kolozsvármegyében fekvő Kóród nevű birtokot, valamint az Ondotelke, és Tartsaháza nevű pusztákat is nemsokára kiválthatják.²⁾ Másik jelentésében kérte a kir. kormányzék, hogy mivel a Felség e birtokok kiváltását még 1769. octob. 21. megrendelte azon okból, mert azok jövedelme több mint a zálogösszeg kamata, s megengedte, hogy e végre kölcsönt is vehessenek fel, a tanács az ev. reformált és róm. katolikus eklézsiákat a náluk levő birtokok kibocsátására felhívta, az első ki is adta a kezén volt birtokokat, de a r. katolikus nem, intézkedjék a kir. kormányzék, hogy a nála levő részt az is adja ki.³⁾

A mézárosoknak a tanács, a monostori városnegyednek Venitzei Sándor ellen intézett panaszából s a tanácsnak a szénafü eladásról 1775. decz. 21. tett felterjesztéséből jövén a kir. kormányzék az előadásnál elkövetett számos visszaélés, kedvezés és önkényes eljárás tudomására: ezek megvizsgálására bizottságot küldött ki, melynek elnöke gróf Tholdalagi Ferencz, tagjai Macskási Péter és Heinrich Dániel voltak. Kiküldetésök egyik tárgya a közhelyek egyenlőtlen s a tanácsbeliekre nézve igen kedvező felosztásának megigazítása és jóvátétele volt . . . Eljárt megbízatásában, s midőn munkálata a kir. kormányzék elé került,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 86. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1580. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1569. sz.

az a felmérést és eladást hibásnak találta: sok közhely nem volt kiosztva, soknak ára lefizetve, sok rész nem volt adó alá írva; a felmérést és eladást tehát a bizottság véleménye alapján megsemmisítvén, megrendelte, „1. hogy a bevett pénzek a bizottság által a vásárlóknak adassanak vissza, s mihelyt a téli idő enged, minden közhelyeket, szénafüveket, szántókat újabban irassanak össze, oszszák fel újra, s a bizottság ajánlata szerint adják el örök áron vagy 12 évi haszonbérbe, évenkénti átalány díjfizetés mellett, fenhagyva bizonyos részt a fölnevekedendő ifjuságnak; de addig is az adótabellában mindent bizonyos gazda neve alá kell írni, a majorsági pénztárba a haszonbér összegnek, a királyi pénztárba a rendes adóknak befizetése föltételével, hogy az így fenhagyottakból a később fölnevekedő ifjuság részesíttessék; 2. a város és serház lovai számára tavaszi gabonának, árpának, zabnak, legelőnek és szénának fenhagyott földeket és kaszálókat vegye a bizottság jobban számba, a szükséggel mérje össze, s vegye kisebb arányokra, meghallgatván az iránt a száz-férfiakat: nem lenne-e jobb ezeket is haszonbérbe adni, adó alá írni s kész pénzzel venni, a mi nekik kell? 3., a tanácsosoknak kiszakasztott 12 rúd szénafű fizetésök megnöveléseig — ha a közönség beleegyezik — fenmaradhat. 4. a mi a mészárosokat illeti, a kir. kormányzék nem látja át, hogy oly roppant kiterjedésű határból nekik miért ne lehetne legelőt juttatni. Meghagyta azért, hogy a *Közép-Tartsa* nevű legelőt a hozzá tartozókkal legelő- és szénahelyül adják nekik; a naponként levágandó marhák nyári használatára pedig az általuk kijelölt *Kölesföld* vagy *Szentgyörgy-hegy alatti* helyet szakítsák ki s adják át nekik, az elsőt oly feltétellel, mint a mostani haszonbérelő birja, mindkettőt akár örök áron, akár évi bérösszeg mellett, a mint a feleknek tetszik; de minden örök eladást az új tulajdonosra, a közhelyeket pedig a városra, az adófizetés végett, az adótabellába írják be. A város érdeke, hogy ők ehető húst vághassanak. 5. A mészárosok által vágni szokott hús árát megszabni a városi tanácsnak jog adatott. 6. Aratás után a tarlón az ő marháiknak is a legeltetés megengedettett. 7. Venitzei Sándor senatortól a monostorutezai városnegyedtől elsajátított 152 — első felméréskor 137-nek volt írva — rúd szénafű visszaveendő a jun. 21-ki kir. rendelet értelmében.“¹⁾ . . . A bizottság 1776. márcz. 19-én kezdette meg munkál-

¹⁾ *Vár. levélt.* Fasc. II. 1713. sz.

kodását, az útasításában érintett kérdéseket a tanács elébe terjesztette. Ez azon nap és márcz. 22. tanácskozott felettök. Kérte a panaszlók kérelmének közlését, s a felelet elkészítésére tagokat választott. A közlés megtagadását tudató bizottsági átiratot tárgyalván a közgyűlés, meghatározta, hogy a fejedelemhez az új felosztásnak abbahagyását kérő követeket küld Bécsbe, addig a bizottságtól munkálkodása elhalasztását kérte, s a főbirónak meghagyta, hogy ha a bizottság a méréshez embereket kér, addig míg a legfelsőbb válasz el nem jó, ne adjon; azonban feleletét a márcz. 23-ki közgyűlésen megállapítván, annak addig is a bizottsággal közlését meghatározta. Ebben a közgyűlés úgy nyilatkozott: „1., hogy a szénafü eladások és osztályok felbontását a száz-férfiak ellenzik, mert a mint megelégedetlenek most vannak, ezután is lesznek, s akkor ismét fel kellene bontani, állandó osztály így sem lenne; 2., az időmulást egy évre és egy napra a kir. tábla és kir. kormánysház szabta, s így a mostani birtokosok az időmulásnál fogva jogosan birják vett birtokaikat, keservesen esnék azok elvétele; 3., ha a külvárosiaknak nincs annyi, mint a várbelieknek, a mostani osztáskor sem adathatik, mert a várbeli polgárok elei tartották meg a szénafüveket, az ellenségnek 1601-től 1709-ig több ízben 45,646 r. frtot és 4 krt saját ezüstjökből, aranyukból, pénzükből adván sarczul, melyet hitelesen ki lehet mutatni, mégis a szénafüvek eladására, elzállogosítására nem mentek; a külvárosiaknak ugyis eleitől fogva kevés szénafü szokott adatni; 4., át nem látja a száz-férfiak közgyűlése: miért kellene a növekedő ifjúságnak a maga tagjait illető földből részt szakítani, s ezért a szénafüvet újra osztani; mivel az vagy a mostani polgárok utódaiból lesz vagy nem: ha nem abból lesz, idegent s nem tagját abból nem részesíthet, ha pedig azokból lesznek, nincs szükségök rá, mert a mostani polgárok halálával rájuk szállanak. Mikor az ezt kívánó rendelet 1774. kijött, már minden szénafü el volt adva, legyőzhetlen akadályai állnak tehát a régi osztály felbontásának s új osztály végbevitelének útában; a mi lehetséges, az, hogy a bizottság azoktól, a kik illetőségeiken feljül vettek, a fölöslegest vegyék vissza s adják azoknak, a kiknek méltó panaszuk volna; a növekedő ifjúság számára, hogy a kir. kormánysház parancsolatja annyiban teljesüljön, jó lenne fenhagyni a *Melegvölgy* azon részét, mely a város számára fentartatott. A város

számára fentartott legelőnek, réteknek, szénafüveknek eladását nem hogy hasznosnak, sőt felette károsnak véli a száz-férfiak közönsége, mert az átmenő katonaság s más nagy szálló méltóságok, úgy a város lovai számára nyáron által kell 400 szekér fű, ez, véve, iszonyuba kerülne. A szenátori részek meghagyásához hozzá járult a száz-férfiak közönsége.¹⁾ A bizottság azt felelte, hogy újabb rendeletet nem kapván, munkálkodását folytatni köteles; azonban jelentését felsőbb helyre megtette, s úgy látszik, onnan kapott útasítás folytán a dolog egyideig elhallgatott. Ezalatt a tanács és száz-férfiak felségi kérvénye elkészült s a községi határozaton kívül mellékeltetett még a szénafüvek eladására választott pénztárnokok ápr. 16-án aláírásaik s pecséteik alatt kiállított bizonyítványa az iránt; „hogy ők az 1770—1771-ki kir. leirat értelmében, a kormányszék, a tanács és száz-férfiak végzése szerint Kolozsvár akkor házzal és polgári joggal bíró minden lakóinak, úgy a régiebbek örököseinek az eladást tudtokra adták és ajánlották, s ha akart volna, mindenki vehetett volna tehetsége arányában, s ha nem vettek, vagy önként elútasították a vételt, az alkalmat ők nem használták fel, sőt némelyek nekik kiszakasztott részöket, másoknak engedték át;”²⁾ a követek elmentek s a felség máj. 11. kelt legfelsőbb elhatározásában az új felosztásnak elhalasztását megengedte addig, míg a tanács és közönség észrevételei oda felküldetnek.³⁾ Mig az történt, a királyi kormányszéki bizottság ápr. 30. a tanácsot az új felosztásról véleményadásra hívta fel. Ez a száz-férfiak elé terjesztette, mely máj. 1. gyűlésében úgy határozott, hogy mig a felségtől válasza nem jő, nem szólhat hozzá, de kérte a bizottságot munkálkodásának addig felfüggesztésére. A bizottság azt felelte, hogy másféle munkához kér embert, t. i. a farkasutczai városnegyed *Melegvölgyben* levő szénafüvei megvizsgálására. Név szerint kérdeztetvén meg a 80 jelen volt száz-férfi, mindnyájan az elébbi végzés mellett maradtak meg, hogy t. i. a kir. kormányszék válasza leérkeztéig munkást ne adjanak. A bizottság mégis kiment, s feladatát elvégezte, de hozott határozatain a közönség nem nyugodott meg. E ténnyel szemben

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1728. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1733. sz.

³⁾ OKLVÉLT. CCXCVIII. sz.

támaszkodott a felség elébbi elhatározására, a tanács maga és a száz-férfiak nevében, a fenforgó újabb felosztásról észrevételeit megtevén: felvilágosító kérelmet adott be a kiküldött bizottság elnökéhez, melyben felfejtette, hogy a kik most részt kívánnak, 1775. már kaptak s elhallgattak; érintette, hogy a bizottságok 1765. óta sokjába kerültek a városnak, hogy csak Trincsin György látítja a népet, a mészárosok felfogadottja, a birtokosoknak és adófizetőknek nagy megzavarodására; s ha mégis az új felosztás határozatnék el, kéri, ne legyen az oly költséges, ne fáradszának hozzájuk mágnás urakat, közöltessék velök a terv, s ők kevesebb költséggel végbe vihetik. Végre annak megfontolására is útalt a tanács: az újabb változással mily nagy zavar következik az adóban és birtoklásban, s ezen érveknél fogva kérte az újabb felmérés elmaradását,¹⁾

A bizottság elnöke a kir. kormányzék elé terjesztette az ügyet, mely azt — a munkát addig felfüggesztve, —²⁾ legfelsőbb helyre elhatározás végett följelentette, honnan azonban a bizottságot munkája folytatására útasító rendelet érkezett. Ennek következtében a kir. kormányzék 1776. dec. 8. a felségnek egy 1775. sept. 19. kelt kir. leiratát a végre közölte a tanácscsal, hogy mivel ő felsége a kir. kormányzéknek, 1770. óta akár felosztott, akár felosztatlan, de felmért minden közhelyek új összeírását, felmérését és felosztását illető rendeleteit helyben hagyta, a tavasz első kiderültével, az 1775-ik december 21-iki útasítás értelmében azonnal lássanak a munkához, s ellent nem állván az eddigi eladás és kiosztás, az összeírást és felmérést kezdjék meg, s azután a fel- és kiosztást az egyének részére úgy tegyék meg, hogy a szegényebbekre, kivált pedig baromtenyésztő, előfogatokat adó külvárosiakra, ugy a mészárosok nyári és téli legelőjére különös tekintettel legyenek, s nekik a *Középső Tartsa* és *Szentgyörgy-hegy alatti rétet* legelő helyül haszonbér mellett adják át; mind ezt pedig részrehajlás nélkül teljesítsék, ugy, hogy azokból, melyeket a hatalmasabbak és tehetősebbek az igazságos arányon feljül kaptak, vétessenek el, s ezekből és a ki nem osztottakból s el nem adottakból a városban házat bíró, adót fizető és köz-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1730. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1708. sz.

terheket viselő minden polgárok, a kik az első osztálykor és eladáskor teljességgel nem, vagy illő arányban nem részesültek, a mennyiben arra szükségök van, igazságos arányban részesítesenek, s a mi nehézség adná elő magát, jelentsék fel.“

A bizottság munkálkodásának 35 napi tartama²⁾ arra mutat, hogy a közhelyeknek 1770., 1771. és 1773-ik évi fölmérése és eladása ténye nem semmisítetett meg, hanem csak a hibák igazítottak ki, a túlságos mértékben, illetéktelenül elsajátított, vagy a városnegyedek lakosinak kárával egyesek által összevásárolt birtokok visszavétetvén: jogosultaknak osztattak ki, a kevésbbé vagyonosoknak rész adatott, a monostorutczai városnegyednek Venitzei Sándor, a mészárosoknak a tanács elleni panasza meg-orvosoltatott, az elsőnek a *Nyires* nevű határ-részben eredetileg kiosztott szénafü-rész visszaadni rendeltetett,³⁾ az utolsó a *Közép Tartsa* nevű határ-rész megnyerése végett az árverezésen megjelenésre s ajánlattételre, a tanács az árverezés idejének tudatására útasítatott.⁴⁾ A felnövekedő ifjuságnak a *Melegvölgy*-ben hagytak meg egy részt, melyért még 1785. is 40 frt haszonbért fizettek.⁵⁾ A város használatában, részint haszonbérbe adásra megmaradtak a *Dálnoki-tó*, *Város-tó*, *Hunyadi-rét*, a *Melegvölgy*-ben levő és *Fülsích* nevű szántók, a többiek el- vagy haszonbérbe adatván: az innen begyült pénzzel az elzállogositva volt birtokok — a plebánus által birt tartсахázi félrészen s a négy falun kívül — visszaváltattak s jövedelmök a város közszükségeire fordítatott. Alsó- és Felső-Fület s Asszonyfalvát az 1768. márcz. 7-ki közgyűlés végzése szerint, a város birtokába vette, Boér Ferencz 8000 frtot adott azokért, a miből 6,642 frt a r. kath. és ev. ref. eklézsiáknak fizettek, a többi a város közpénztárába adatott be. Boér az adott összegben csak Alsó-Fület tartotta meg; ⁶⁾ később meghalván: a város 1776. május 4. gróf Bethlen Pálnak adta azt 8,558 frtért és 96 pénzért; ebből kifizették a Boér-örökö-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1757. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1776. 6509. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1776. 4834. sz.

⁴⁾ *Ugyanott.* 1778. 1412. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 2206. sz.

⁶⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

söket, s megtérítvén az építések árát is, a többbit a házi pénztárba tették. ¹⁾

Kolozsvár vagyona némileg gyarapodott a magszakadásokból. 1746. márcz. 2. e czímen egy örökösödésből 30 forint vétetett be, jun. 22. egy másiktól 43 frt 20 p. ónszerszámot eladtak 3 frt 50 pénzért, viseltes ágyneműért 4 frt, egy pusztá szöllőt elalkudtak 10 m. frtéért, az összes bevétel volt 98 frt 70 pénz. ²⁾ A száz-férfiak 1750. jul. 7. tartott közgyűlése, a város rendkívüli szükségeit látva, meghatározta: „hogy minden városnegyed szénafü illetményéből 12 rúd szénafüvet adjon a közjóvedelmek gyarapítására, a mit a város közpénztárnoka kaszáltatott le. ³⁾ A kir. kormányzó elnöke 1768. gróf O'Donell Károly főhadvezér volt, a kormányzó elnökséget távollétében Bajtay r. k. püspök vitte, s midőn a városnak terheitől mentesítése végett zálogos birtokai kiváltása a deczemberi tanácsülésben szóba jött: a közjó ellenére azt végezték: „hagyja el a város a kiváltást s takarékoszággal segítsen magán.“ ⁴⁾ Oka az volt, hogy — a mint láttuk, a püspök főfelügyelete alatt álló kolozsvári r. kath. eklézsia birta zálogban a legjóvedelmezőbb birtokokat. A város fejevári háza is eltűnt. 1698. dec. 5. még gazdát tett bele 15 pontu útasítással; ugy látszik, vendéglőnek használta, de a kolozsváriaknak — ha oda mentek — szállás volt benne kikötve. 1750. jan. 21. gr. Gyulaffy László erdélyi udv. kancellár Kolozsvár kérésére azt válaszolta, hogy ha fejevári házáról írást mutat, a főhadi tanács orvosolja panaszát; febr. 14. pedig azt, hogy a főhadi tanácstól olyan tudósítása van, hogy a Kolozsvárról kapott felvilágosításokban semmi sincs arról, hogy azt a házat pénzzel vették vagy a várépítés alkalmával az erődítés vonalába befoglalták volna. Ki kell mutatni: hol volt? s befoglaltatott-e az erődítési vonalba? Nem vett-e ki már valaki érette kárpótlást? Ha ez ki lesz mutatva, a gróf segítni fog. De nem sikerült. Az 1765. évi városi számadásban egy tétel jó elé, a hol a város szebeni szállása czímén 20 frt van kiadásba téve... Tehát most ott volt bérlett háza. A nemzeti fejedelemséggel — ugy látszik — oda lett Kolozsvár fejevári háza is. ⁵⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1737. sz.

²⁾ *Az eredeti számadásból.*

³⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Kir. kormányzó elnöke 1768. deczemberi VI. ülés j. könyvéből.*

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. IV. 101. 105. 110^{1/2}. 112. 114. 131. sz.

Politikai élete az alkotmányos önkormányzat korlátozása, az országgyűlési adó- és katonamegajánlási jog kényszere miatt feljülről önkény, alulról önzés és belviszályok tűzhelye volt. A belkormányzat a magyar és szász nemzet, s a négy bevett vallás jogegyenlőségén alapult, de a r. kath. vallásnak adott előnyök azt csaknem uralkodóvá tették, ezért követelt annyi politikai jogot, mint a más három együtt. Az ev. ref. hitfelekezet egyenlő számbeli és erkölcsi erejénél fogva a hatalomhoz egyenlő jogát érezte s nem engedett. Egyenlő osztály csak úgy volt lehetséges, hogy az ágostai és unitárius hitfelekezetűek jogait is magukévá tették. A főbb hivatalokból mindkettő, az ágostaiak mind a főbb, mind az alsóbbakból kizárattak. Kellően képviselve a városi közigazgatásban és közvagyonkezelésben nem lévén, a felsőbb kormányzatban részt nem vehetvén: nem volt mérséklő és ellenőrző befolyás, nem, a ki érdekekben felszólaljon, a hatalom birtoklóinak keze fölszabadult, a rosz szenvedélyek útát nyitottak az egyeseknek a visszaélésre, a közpénzekkel könnyelműen bántak, a város pénztára kiürült s ez forrásává lett a tanács és község közötti csaknem állandó belvillongásnak. A befolyás nélküliek élesen bírálták meg a hatalmon levők tetteit, ezek állásuk tekintélyénél fogva megtorlással éltek. Igy rontotta meg ez egész korszakot az egyenetlenség és torzsalkodás — a mint ezt a kétszeri kinyomozás és a hivatalok alkotmányellenes betöltése igazolja. De a mint ez a politikában lenni szokott, a belvillongás és közszükségérzet néhány hasznos végzést idézett elő s egy-két jó intézmény létrejöttének volt okozója. Az 1741. decz. 28-ki száz-férfiak közgyűlésében hirdettetett ki, hogy a felség a szónoki [*orator*] hivatal felállítását, melyet a polgárság még 1732. octob. 22. kért volt a tanácstól, megengedte, s a közgyűlés szózat többséggel legelső szónoknak [*orator*] Ambrus Ádámot választotta meg.¹⁾ 1742. a febr. 24-ki közgyűlés azon határozatot hozta: „hogy senki, a ki mint a város polgári kötelékében levő, hites a városhoz, akár mily rendű legyen, a kellő és szokott hatóságokon s a város rendes bíróságain kívül, idegen városhoz vagy nemzethez panaszra vagy egyéb czélből ne folyamodjék, a legsúlyosb büntetés, — polgárjoga elvesztése terhe alatt.²⁾

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

1760. a jun. 28. közgyűlés tisztviselői fizetésének biztosításául, a mint a végzés szól — a régi szokás alapján — a serfőzés és árulás haszonbérét rendelte, s meghatározta, hogy minden tisztviselő fizetését nyugta mellett a serbérlőktől vegye. A tisztviselőre megnyugtató; de hogy a hivatal kötelékébe nem tartozóhoz menjen s attól függjön, annak alkalmatlankodjék, a kit azért nem fizetnek, az jellemzi az időt.¹⁾ Ez évben állítatott felavároskebli számvevő bizottsága. [*Domestica Exactoria Commissio*].²⁾ 1769. az ápril 19-ki közgyűlésben a tanács és száz-férfiak elhatározták: „hogy ezután a polgárok közé senki másképp be ne vétethessék, mint a tanács és száz-férfiak egyező akaratából; a polgárság díja pedig legyen mágnásnak 100, nemesnek 50, idegen mesterembernek és kereskedőnek 10, nem polgároknak 5 r. frt. E díj a város gazdájának adatik, a miről számot adni köteles.“³⁾ Itt van helyén megemlítnem azt is, hogy midőn az 1746. a febr. 19-ki képviseleti közgyűlésben Lotharingiai Ferencz, királyné ő felsége férje és uralkodó társa német császárságba beigtatása napjául febr. 20-nak kitűzetése a városnak tudtul adatott, a tanács és száz-férfiak egy szívvel-lélelkel kiálták: „Éljen! Éljen ő császári felsége!“ [*Vivat, Vivat sua Majestas Caesarea!*] s meghatározták, hogy más napra, a beigtatás napjára a város közönséges borai közül egy hordót a száz-férfiak közt oszszanak ki, kinek-kinek két ejtel bort; de a midőn a kormányzó az örvendetes alkalomból, a közgyűlést, a régi szokás szerint, valami ajándékadásra hivta fel: a város szűkült állapotánál fogva, attól magát mentesíteni kérte:⁴⁾

A törvényhozás polgári joga gyakorlatát is katonai befolyás zárta felsőbb akarat és útasítások korlátai közé. Erdélynek öt törvényalkotó országgyűlése volt a királyné 40 évi uralkodása alatt: 1743. aug. 4. és 1744. aug. 17.⁵⁾ 1747. jan. 23— jun. 19.⁶⁾ 1751., jan. 11. 1752. sept. 30.⁷⁾ 1752. aug. 21. 1753. sept. 28.⁸⁾ 1753.

¹⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

²⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

³⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

⁴⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

⁵⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 8. 2—60. ll.

⁶⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 62—83. ll.

⁷⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 85—103. ll.

⁸⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 105—117. ll.

1754. és 1755. aug. 21. 1757. aug. 9.,¹⁾ mindenik Nagy-Szebenben. Az utóbbi országgyűlés törvényei inkább hatalmi intézkedések, s úgy a formák szokatlansága mint a kir. biztos meg nem nevezése, a megnyitás és berekesztés napja, a szentesítő záradék és aláírás hiánya miatt a többiekkel együtt oly fogyatékosak, hogy alkotmányosan hozott törvényeknek alig mondhatók. Az 1759-ki szebeni országgyűlésről, melyet a keresztesmezei táborban folytattak, s a hol a kk. és rr. törvényhozással foglalkozás helyett védelmi háborúra készültek, az akkori szellemet sajtáságos színben feltüntetőleg irt aug. 25. a tanácshoz intézett levelében Gyergyai Pál, akkori kolozsvári követ. „Itt — ugymond — igen nagy örömet okozott a mieinknek és oroszoknak a poroszokon való victoriája . . . ! Az is újság, hogy itt kard és dolmány nélkül nem sokat ér az ember, elváltozott a lajblis módi a magyaroktól mind, én pedig egyiket sem hoztam . . . Irja tovább, hogy a posta Sibó felől azt a hírt hozta, hogy az ellenség a kün levő erdélyi hadnak egy részét megcsapta. Lázár György, a kk. és rr. elnöke javasolta is, hogy a tábor az egész országból készüljön, mert nem lehet tudni, melyik perczben kell indulni, nehogy csúfos példabeszédül legyenek másoknak. Ebéd alatt látók — ugymond — a marosszékiek három kék zászlóalját indulni.“²⁾ A kort és a hatalom birtokosait találóan jellemzi az is, a mit a tudósítást tevő kolozsvári követ, az 1761. szebeni országgyűlés alkalmával a kereskedés ügyében kelt jegyzékiratról [*Insinuatum*] a tanácshoz intézett levelében megjegyzett. „Ugy látszik — írja — hogy ezen *Insinuatum*-ot, mit ő is közöl küldőivel, mely az ily iratok kápláros természetét tekintve s ennek mogorva és durva kifejezéseiből következtetve, nem *Insinuatum*, hanem *Lugunderium* [siralmas hír] és *kedvetlen belga leves*; kivált a magnások nehezen veszik, mert e szók kelleténél kissé durvább eledelével nem szoktak élni. A királyi felség is, mint kegyelmes asszony, nagyobb kedvezéssel ír a maga fiainak . . .“³⁾ Mindenikre meg voltak híva Kolozsvár követei: 1741. kettőt küldött a nov. 9-ki közgyűlés végzése szerint, napi fizetésökre 4—4 márvást adott.⁴⁾ 1743. aug. 21-kére egybehívott s 1744. folytatott szebeni országgyűlés-

¹⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 119—137. ll.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1246. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1293. sz.

⁴⁾ *A községi ered. j. könyvből.*

sen — melynek törvényei aug. 7. erősítették meg — Kolozsvár követei voltak: Erdélyi János főbíró, Handsáros János királybíró, Pater Pál tanácsos.¹⁾ Az 1751-kiról azon följegyzést találtam, hogy arra Endes Péter és Enyedi István voltak követül küldve 25 pontból álló útasítással;²⁾ az 1755. aug. 1. országgyűlésre [*a törvénykönyvben nem így áll*] egybehívó kir. kormányzékeni rendeletben meghagyatott Kolozsvárnak, hogy választandó követeinek útasítást és megbízó levelet [*credentionalis*] adjon.³⁾ A törvények közül csak a Kolozsvárt különösebben érdeklőket említem meg.

Az 1743—44-ki VI., VII., VIII. t.-cikk kulcsa Kolozsvár e korszak alatti történetének. A VI-ban az Approb. Const. III. r. I. címének a négy bevett vallás jogegyenlőségét biztosító cikke egy módosított, hogy a mi abban a r. kath. vallásra nézve sérelmes, tekintessék megsemmisítettnek; de azon része, mely azok szabad gyakorlatát illeti, maradjon sértetlenül;⁴⁾ a VII-dikben ki van mondva, hogy a r. kath. vallást korlátozó törvények megszüntetnek, a r. kath. erdélyi püspökség, káptalan és konvent s a kanonokok, mint a legfelsőbb kir. elhatározások s a kk. és rr. által behozottak és elfogadottak, ugy a szintén befogadott jezsuita atyák rendje, az általuk tényleg bíráto jók, telkek, javalmak birtokában megerősítve éljenek, eltöröltetvén — más vallásuak sérelme nélkül — az ellenök hozott s az Approb. és Compil. Constitutio című [*Törvény*] könyvbe beigtatott, vagy bárhol levő azon törvények, melyek a r. kathol. vallásra nézve károsak, a r. kath. püspököt kizárják, a kanonokokat a gyulafejérvári káptalan és kolozsmonostori konvent levéltárai őrzésétől felmentik, a r. kath. eklézsiákat, collegiumokat, monostorokat és tényleg ez országban levő szerzetes rendek lakházait csak bizonyos helyekre korlátozzák, azok szabad gyakorlatát tiltják, az egyházak szabadságával ellenkeznek; nem különben azon törvények is, melyek a jezsuita rendet száműzték, pártfogóikat hűtlenségi büntetéssel illették — épen maradván azonban azon törvények és törvénycikkék, melyek a r. kath. vallástól különböző más három vallásnak bizton-

¹⁾ *A községi ered. j. könyvből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. k. 1035. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. k. 1148. sz.*

⁴⁾ *Novell. Art. 51—52.*

ságát, jogait, egyházi és polgári kiváltságait foglalják magukban; de mindezek a hitlevelek és azokat követett cs. kir. kéziratok szerint értendők.¹⁾ A VIII-ban kivétettek a fiskusi jószágok lajstromából a jezsuita rend Kolozsvármegyében levő birtokai: *Bács, Jegenyé, Bogártelke, Kajántó* falu és *Tyburcztelke* pusztja [*praedium*], melyeknek az most is békés birtokában van s a mondott lajstromból törvényczikk által kivételöket még III. Károly császár és fejedelem megengedte s azt a királynénak is írásban hagyta hátra, ugy *Monostor* falu, mely még 1693. adatott nekik örök jogon, ugy, hogy az által a kolozsvári ev. ref. eklézsiának azon telkére nézve, melyet ott ellenmondás mellett bir, sérelem ne essék; a minthogy azokat e törvénynél fogva a fiskusi jószágok sorából ezennel kivetteknek nyilvánítja.²⁾ Az ország kk. és rr-nek mily szívós ellenzése után, majdnem katonai erőszak alkalmazásával jött létre a két utóbbi t.-czikk, máshol ismertettem;³⁾ itt — arra utalva — csak azt jegyzem meg, hogy e törvények sem I. Lipót és III. Károly fejedelem számtalan önkényes tettét, más vallásuak birtokai s javai erőhatalommal elfoglalását s a r. katolikusoknak és jezsuita rendnek adását nem igazolják és nem törvényesítik, sem a királynét hasonló erőszakos tényektől vissza nem tartóztatták. Kolozsváratt nem volt rá szükség, ott készen kapta a buzgó fejedelemnő a talajt a r. katolikusok megerősítésére. Az atyja által elvetett mag hatott a benne levő erőnél fogva.

Az önmegadóztatás fontos polgári joga is állandó panasz tárgya volt. Az egyenes adót törvény szabta meg, ez nem változhatott; de a mellék, pótlék s természetben való adó az által, hogy az egyházi rend és özvegyeik, a tisztviselők és esküdt polgárok, a felsőbb kormányt kezében tartó s a városban házat bíró főnemesség magát alóla kivonta, a kevesek között feloszlás miatt szerfelett nagygyá lett, s az alsóbb polgárság és köznép vállaira nehezdedve, azt hihetetlen súlyával csaknem földig görbesztette.⁴⁾

¹⁾ *Novell. Art.* 54—56.

²⁾ *Novell. Art.* 56—57.

³⁾ *Keresztény Magvető.* 1876. XI. köt. 255—269. ll.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 854. sz.

Néhány évi adókirovás fogalmat ad arról.

A betelepült nemesség a közterhekben résztvenni állandóan vonakodott, a jogokban s város közhelyeiben ellenben részesítését követelte. Ez is állandó panasz és vita tárgya volt közte és a polgár-

1740. a város összes jövedelme volt . . .	10704 m. frt 71 p.
pótlék	3441 " " 98 "
kölesönzés	3200 " " — "
bornyeresség	1500 " " — "
együtt	<u>18846 m. frt 69 p.</u>

Ezzel szemben nov. 16. természetmény járandósága a katonai szállás-szabályzat szerint tett 8495 r. f. de minthogy a szükség miatt a nép is a piacról vette élelmét, ez összeg megkétszereződött s 16,990 r. frtot tett. Ezt a tanács kiszámítván, kérte a kir. kormányzékot, hogy bár a katonaság negyedik századát tegyék el, különben el kell pusztulniok. ¹⁾

1741. a rendes adó 3333 r. frt 20 p., magyar pénzben 4000 frt.

1741. a rendkívüli 6657 r. frt 40 p., magyar pénzben 7989 frt, együtt 11,989 m. frt 20 p.

1742. a rendes adó 3866 r. frt 40 kr. a katonai pótlék 1000 r. frt. ²⁾

1743. téli katonatartás 4950 r. frt az Erdély által állítandó magyar sorezredek számára 800 r. frt. ³⁾

1743. augusztustól kezdve 1744. ápriliséig 714 r. frt, 1744. téli tartásra 4400 r. frt. ⁴⁾

1748. királyi adó 5924 frt 54 kr., 2672 véka búza, 1954 véka zab. ⁵⁾

1748. a rendes adón feljül a katonaságra kiadott 8332 frt 14 krt. ⁶⁾

Ez évben tavasszal elvette a határt a hideg, nyáron elverte a jég, letarolta a sáska, pusztított az árvíz és dögvész. Ezenkívül a tisztviselők és szolgák fizetése, az adósságok tőkéje és kamata volt 25,000 r. frt.

1749. a pótlék adó 1995 r. frt 52 kr. Ugyanazon évben a száz-férfiak octob. 4. közgyűlésében a főbíró jelentése szerint az évi rendes adó volt 4524 r. frt 42 kr., a rendkívüli 7597 r. frttal együtt 12,121 r. frt 42 kr. ⁷⁾

1753. nov. 1-től 1754. év utoljáig rendkívüli adóba és szolgálmányokért 3632 r. frt. ⁸⁾

1760—1. a királyi adó 6096 r. frt 56 kr., házi adó 2038 r. frt 35 kr., együtt 8135 r. frt 31 kr., katonatartási rovatál 3242 r. frt 36 kr., ezek összege: 11,377 r. frt 67 kr.

1761—2. királyi és háziadó 11,073 r. frt 5 kr.

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 848. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 891. 904. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 891. 901. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 891. 938. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 891. 995. sz.

⁶⁾ *A közgyűl. ered. jegyzőkönyvéből.*

⁷⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1029. sz.

⁸⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1081. sz.

ság közt. Egy alkalommal élesen szólalt fel a város, hivatkozott Mátyás király példájára, a ki ugy mentesítette szülötte-házát, hogy a város adóját az arra eső rész hijával mindig teljesített fizetésül elfogadta. Miért nem követik — mondá a város — jó példáját a köztük lakó nemesek? miért nyomoritják meg terheik hordoztatásával a szegény polgárokat? ¹⁾

Az állandó adórendszer behozása megszüntette az országos adó ingadozását, de nem a kebli rovatatok egyenlőtlenségét és visszaéléseit, a mi Kolozsvár beligazgatásában csaknem állandóvá tette a nyomozó bizottságokat, s egy alkalommal — a mint fennebb látuk — örökös szegyenére! gyámi felügyelet alá juttatta, új példával bizonyítva be ama régi igazságot, hogy nincs oly becses politikai jog, mely a vele roszul élés által károossá ne váljék.

A szerezdek felállítása és az állandó hadsereg szintén gyökeresen átalakította a honvédelmi rendszert s megváltoztatta a katonai kötelezettség természetét és teljesítése módját. A közönség politikai joga ezentúl a katona orsz. gyűlési megajánlásában vagy megtagadásában nyilvánult s olykor érvényesült. Békében állandó hadsereg védte a hazát, mihez Kolozsvár rendszeren 18 újonczot adott; háboruban a fölkelő sereg, melynek zászlói alá illetőségét ő is elküldötte. Országgyűlés határozott mindkettőben, végzését végrehajtotta a tanács.

A *törvénykezés* terén néhány alaki változás történt. Az 1765-ki nyomozás következtében a főbirónak meghagyatott, hogy az ügyek elintézésében ne legyen késedelmes, az előadásban tartson rendet s azt a felekkel előre tudassa; ²⁾ a föllebbezésre nézve bárha Kolozsvár hajdan ügyeit a kir. személynökhöz, vagy a tánrokmeszterhez, a nemzeti fejedelmek alatt a fejedelmi táblára föllebbezte, mindazáltal a kir. kormányzék a mostani viszonyok tekintetéből 1767. márcz. 20. azon változtatást tette, hogy a föllebbezett ügyek elébb a királyi táblára, s csak onnan jussanak a királyi kormányzékhez. ³⁾

1761 —2. Felek adója 632 r. frt 42 kr., birtoktalanoké 339 r. frt 54 kr., egész összeg: 12,046 r. frt 34 kr. *Városi levélt.* Fasc. II. 1227. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767. 558. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1767. 558. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. ndv. kancell. oszt. 1764. 783. sz.

A földművelésre emelőleg hatott az eddig közösen birt helyek; szántóföldek, kaszálók és szénafüvek egyéni tulajdonul kiosztása; az adó aláírás és községi rovatal fokozta a munkásságot s a kettő hatalmasan előmozdította a köz, emelte a magán jóllétet. E célra szolgált a kendertermelés meghonosítása is, mit a kir. kormányzék 1772. rendelt meg. ¹⁾ A tanács és a száz-férfiak közgyűlése 1741. jul. 15. megszabta a nyári munkások munkadíját. „1. A kaszás napszáma — így szól a végzés — egy napra enni-valóval 5, a nélkül 10 poltra, gyűjtőké 4, boglya rakóké 5, egy rúd szénafűre 34 p. 2. kaszása 4, levelezőé 3, homlitóé 5, étel nélkül 10 poltra; 3. az arató napszáma 4 poltra, kévekötőé 5, kalongyaszámos aratóé egy kalongyától 4 pénz.“ ²⁾ 1766. a szénafüvek kiosztását a monostori, óvári és magyarutczai városnegyedeknek jul. 14-kére, közép- és farkasutczait 15-kére tűzte ki a tanács és száz-férfiak közgyűlése, s minden negyednek fűosztó birákat rendelt. ³⁾ Mint emlékezetest följegyzem, hogy 1770. jun. 12. tizenkét külön szőlőhegy pásztorait eskette be a tanács és száz férfiak közgyűlése u. m. *Asszapataka, Szentgyörgy hegye, első és hátulsó Kómál, Nádastere, Brétfő, Lomb, első Szentgyörgy hegye, Békáspatak, Hegyesdomb, Tuzokmál, Zsidó.* ⁴⁾ 1741. nov. 25. a közgyűlés Csepregi Sándor és Szilágyi Ferencz barnasibokat eskette be. 1746. jul. 17. a közgyűlés a piaczi templom tornyában levő dob megcsináltatását és felállítást végezte, költségét 400 firtra szabta, úgy, hogy ahhoz minden polgár fizetni tartozzék, a legjobb módu 2 márvást, 2-ik két petákat, a 3-ik osztályu 6 poltrát, a 4-ik egy petákat, az utolsó 1 garast, s a megcsináltatás indító okai közt egyik az volt, *hogy avval a munkának a mezőkön elkezdésére jelt adjanak*; egy más oka volt még a várost fenyegető valamely veszély hírül adása. ⁵⁾

Az ipar terén közeledő gyökeres változást jeleztek az egymásra folyton következő felső és legfelsőbb intézkedések. 1773. május 19. a kir. kormányzék felsőbb parancsra a czéh ügyekben nagy fontosságú rendeletet adott ki. „A kereskedést folytató mester-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1579. sz.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁵⁾ *Az ered. j. könyvből.*

emberek — mondja az 1. pont — osztassanak két osztályba, az elsőbe tartozzanak: a lakácsok, posztó- és rásacsinálók, kalaposok, harisnyya- [strimfli] kötők, szűrtakácsok, gombkötők, prémszővők, ötvösök, dróthúzóok, gombcsinálók, tű-tok csinálók, órásook, késcsináló csiszárok, rézművesek, veres és fejér bőr gyártók, bőrfestők, keztücsinálók, szőcsök és könyvnyomtatók, a másodikba a posztónyirók, ványolók sat. 2. Az I. osztályuaknál a szegődség díja 3 frt, a felszabadulásé 6 frt. 3. A czéhbe állás a szerint, a mint a városban, vásáros helyeken, s más kisebb helységekben történik, különböző: 1-ső osztályban 30, 2-ikban 20 frt, a szerteszélyvel levő egy vagy más czéhbe kebelezettek felét, u. m. a 15 vagy 10 frtot fizetik. 4. A mesteremberek fiai, vagy a kik leányaitkat elveszik, szegődségért és felszabadulásért másokkal egyaránt fizetnek, de a czéhbe állás valamivel megkönnyítetik, úgy, hogy a mesteremberek fiai csak felét, a kik mesteremberek leányait veszik el, $\frac{2}{3}$ -dát. 5. Mindezen czéhjövedelemből a külső egyesült czéhesek nem részesülnek. Vendégeskedésre csak év végén való czéhgyűléskor lehet minden személyre a czéh pénztárából 12 krt elkölteni számadás mellett.“ ¹⁾ 1778. május 15. gróf Bánfi György kormányzó tudatta a tanácscsal a felség elhatározását, hogy a műipar és kézi mesterségek tökélyesbitése végett különösen a mesteremberek és napszámosok javaért Kolozsváratt is kézműipari előadások [*collegia mechanica*] tartassanak, octob. 24. kezdődnek s reggeli 7-től 8-ig tartnak a convictus-ban [hátrább az egyetem van megnevezve] és az év bizonyos részében minden vasárnap folytattatnak anyanyelven; az elméleti tanitáson kívül gyakorlati előadás is lesz egyik-másik géptani eszközzel, minők: az emeltyü, mérleg, csiga, henger sat., megmagyaráztatik egy új czövekverő gép, deszkavágó malom sat. A tanács vegye szívére e közjóra célzó dolgot — így zárja be levelét a kormányzó — s a mesterembereket az előadások látogatására bírja rá. ²⁾ A tanács csak 1780. jun. 23. adta ki körlevelét. „Hogy a mechanikai ismeretek — mondja — a felség birodalmában mindenütt elterjedjenek s általa a mesterségek tökéletesedjenek, a felség akarata az, hogy a gépész mesterséget űző inasok és legények, sőt ifjabb mesterek is arra rendelt előadásokon vasárnap reggeli 7—8 óra közt járjanak el az itteni egyetemre [tehát nem *convic-*

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. k. 1602. sz.

²⁾ Egy, a városi levélt. levő számozatlan eredetiből.

tusba], a hol arra rendelt tanult kegyesrendi mathesis tanár fogja a mesterségek törvényeit, a kezelés módját és alapját tanítani. Meghagyta az ács, asztalos, lakatos, molnár, kerekes és kőműves czéhek czéhmestereinek s előljáróinak, hogy mind ezen czéhekben levő ifju mesterembereket, legényeket és inasokat oda elküldjék, büntetés terhe alatt.“¹⁾ Száz éve mult annak, hogy a mit a fejedelemnő foganat nélkül kezdeményezett, utóbbi időben a mostani kormány megvalósította. Mekkora különbség lenne iparunk mai foka és azon emelkedési magasság közt, a hová eddig eljutott volna, ha már akkor sikerül, a minek ma oly méltán örvendünk!

E rendeletek a régi czéhrendszer életgyökereit érintették, melyeken már II. József mélyreható reformszelleme látszik. A czéh-intézmény legerősb egybekötő kapcsai, a minő volt az iparosképzés, iparjogosultság megszerzése, a czéhgyűlések tekintélye s vendégeskedő önkormányzata, megrendültek általuk, de a szervezet akkor érintetlen maradt, edzett részei még soká fentartották az egészet. Az a királyné, a kitől ezek ki voltak bocsátva, a czéhek szabályait legtöbbsnyire régi alakjokban mégis megerősítette, azok szerint folytatták tovább életüket, módosítva és bővítve, nehány az új szabályok keretében, új társulatokat alkotva, öniparuk érdekében, önmódjuk szerint.

Az *Aranymíves* czéh 1744. ápr. 18. azon okból, hogy a mesterremek ára megromlott s az ifjak azokat eladni nem tudják, így változtatta meg eddigi szabályait: „1. a verőmíves remekezni kívánó ifju a maga mestersége szerint az időhöz illő remekpohárt készítsen, melyből ügyességének világos jele ki tűnjék, a más két darab változatlanul marad. 2. az aranymívet folytató, remekezni kívánó ifju remekpohár helyett aranyműhez illő oly munkát készítsen, melyből mesterségének minősége kitéssék“. E változtatást a tanács 1769. aug. 27. hagyta helyben. 1745. a sept. 25-ki czéhgyűlés a kir. kormányzék rendelete teljesedéseül meghatározta: „hogy egy ötvös is 12 próbás ezüstnél alábbvalóból ne dolgozzék, s a mi ezüstöt a megrendelő ad, abból dolgozzék, olvaszsza fel azt, ha csak darabban nincs, a míveltető előtt, adjon próbát belőle, s tegyen írást róla, hogy hány próbás ezüstöt adott belőle próbául.“ 1746. febr. 13. a czéh szabályai felolvasását határozta

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1873. sz.

meg a gyűlés, s 26-n fel is olvasták, a legények felügyeletére pedig atyamestert választottak. 1758. febr. 18. két czéhmaster helyett a 3 vallásból az újabb idő szüksége szerint 3 czéhmaster választását határozta. 1764. márcz. 8. Szakál János, az ötvös czéh kulcsos mestere és az ifju mesterek egyező akaratából a következő módosító végzéseket hozták: „1. Midőn a kulcsos mesternek a keserves [*a kinek halottja van*] hirrre teszi valamelyik mester halálát, az küldjön a belső kalandos czéh atyjának azonnal 2 frtot, melyért az rendeljen sirásókat, a kik a legényektől kimutatott helyen tisztességes sirt ássanak, akár ó, akár új sir legyen, a két forint maradjon a kulcsos mesternél jövőendő temetési szükségre; de ha az ifjuság azt kívánja, hogy a kalandos apa elegendő testfogókat rendeljen, adjon még 36 pénzt s akkor ezek tartoznak elvinni, akár a bel-, akár a külvárosban legyen a keserves ház; 3. a sirásóknak adjanak reggeli italt s kenyeret, délben és estve egy fazék ételt s fél kenyeret, az itatást a keservesek jó akaratára kell bizni; 4. ha a keservesek szegénységök miatt italt nem adhatnak, a kalandos sirásók elégedjenek meg vele, meggondolva, hogy a szegénység minden emberrel közös sors, de az ritkán történjék; 5. ha az ásandó sirról régi követ kell elmozdítani, azért 60 pénz fizetendő, oldal és fenék padmojért 24, ha ezen feljül is akarnak a keservesek valamit igaztítani, egyezzenek meg iránta; 6. az ásott sirra viseljenek gondot a test kiviteleig, nehogy kár essék benne, a mi a temetést megakadályozná; 7. a sirásók egyike a temetéskor menjen a temető aljára a deákok elébe s a temető kíséretet vezesse a sirhoz; 8. a testet sirba ereszszerk le, temessék be, halmát hányják fel s ha kő van, tegyék helyére, hogy a keservesek részéről panasz ne legyen. A czéhnek legyen mindig kalandos czéhbeli köszöntője, ki ha kell a halotti kíséretet köszöntse a régi jó szokás szerint; 9. a ki vét ez ellen, a czéh büntesse meg érdeme szerint; 10. ha a tisztesség a kalandos czéh elmenetelét kívánná, a czéhatyát értesítsék róla s menjen el az egész társaság. Az ötvös czéh ezen föltételeit a kalandos czéh megértette s megtartására magát 50 frt pénzbüntetés alatt kötelezte; az ezt megszegőktől veendő büntetés $\frac{2}{3}$ -a a biráké, $\frac{1}{3}$ -a a szerződő feleknek jutván. Aláírták egyfelől: Bayer László, város jegyzője m. pr., Nagy György, kalandos czéhapa m. pr., Ágoston György vénség m. pr., másfelől: Szakál János az ifju ötvös társulat kulcsos mestere m. pr., Köpeczi József kalandos czéhapa, kalandos

czéh jegyzője m. pr., Boros Sámuel az ötvös társulat egyik tagja.“¹⁾ 1754. febr. 9. tartott czéhgyűlés meghatározta, hogy a czéhmes-
terek közül egyik r. kath. legyen, a másik a ref. és unitáriusok
közt változzék; 1756. egy unitárius s egy reform. volt; 1758-an
túl mind a 3 vallásból választottak egyet. Nevezetes 1744. a Csi-
szár György helyére történt választás, a ki tisztét 46 évig viselte,
ekkor lemondott, társa Huszár Pál meghalt, s helyökre választá-
tott Huszár Péter és Deézsi István, jegyzővé Katona Mihály. Itt volt
legelőször világosan kifejezve a jegyző és köszöntő mester válasz-
tás. 1750. is az előbbieket választották meg, jegyzővé Venitzei Sándor,
1760. Hátszegi Sámuel és Deézsi István, Gyulai László, 1762.
Deézsi I., Venitzei Sándor, Ötvös János, 1764. Gyulai László, Ujhelyi
Gábor és Hátszegi Sámuel, a ki Gyulai mint unitárius ellen a tanács-
nál panaszolt. Ez 1764. febr. 15. azon határozatát tudatta a czéh-
vel, hogy a hol r. katolikusok vannak, a fél rész azoké levén. Az
ötvös czéh is tartsa magát ehhez s a czéh a panaszolt Hátszegit
tegye első czéhmesterré, s ezután is a nem-katolikusok a katho-
likus czéhmesterrel ez arány szerint változzanak. 1766. a tanács
azt végezte, hogy a r. katolikus és ev. reform. két-két évig visel-
jék e tisztséget, az unitáriusok 1-ig. Ez ellen ezek tiltakoztak a kir.
kormányzóságnál, mely ugy döntötte el a dolgot, hogy ők második
esztendőben viseljék a czéhmesterséget. Ez ellen a reformált hitval-
lásuak folyamodtak a felséghez, s végre 1767. jan. 31. azon közve-
titő indítvány fogadtatott el, hogy a reformált hitvallásuak részére
a 3-ik czéhmesterség állitassék fel.²⁾

¹⁾ *A czéh ládájában levő eredetiből.*

²⁾ E végzés értelmében: 1770. Szentkirályi Ferencz, Monai József és Szakál János választották meg, 1772. febr. 1. ismét, 1774. febr. 14. Monai József, Gyulai László és Szentkirályi Ferencz, 1776. és 1778. Ötvös István, Gyulai Boldizsár és Boros Sámuel. 1750. május 10. felosztották a czéh ladá-
jában volt pénzt a mesterek közt. 1752. febr. hónapban leltároztatván a czéh
javai: volt egy ezüst fa-nyeles czéhpecsét, a deézsi czéh pecséte, egy olasz
koszoru süveg forma egészen arany pohár, 13 drb LIBERTAS feliratu pénz,
két pecsétű láda, 1 drb lajstromkönyv. A j.-könyvbe két érdekes büntető
eset volt beigtatva: „Füzéri József mester, Thordán kontárságra adta volt
magát jó ideig, a czéh 2 arany fizetésére büntette, a mit azonban sokak
közbenjárására 5 frtra szállított...“ 1766. Szakál János mivel dicséretesen
folytatta a kulcsos mesterséget, kérte a vénség közé felvétetését, meg is
nyerte. Nem sokára 1772. febr. 1. kétszeres büntetéssel 4 lat ezüst fizetésére

Az *Asztalos czéh* újabbkori czéhszabályait valamint pótló rendszabályait is könyvbe foglaltatta.¹⁾ Megemlítem a legények

ítélték azért, hogy 3 legényt tartott a czéhszabályai 14. 20. pontjai ellenére; nov. 12. pedig meghatározták, hogy akár czéhbeli, akár kontár aranyművesmester 12 próbásnál gyengébb ezüstből dolgozik, míve elkoboztassék, a mi az 1773. jan. 2-ki czéhgyűlésben olvastatott fel és hirdettetett ki ellenmondás nélkül. [*Az Instrumentum* című ered. j.-könyvből.] A szegődtető könyvbe is van néhány érdekes adat bejegyezve. 1741. nov. 11. próbaszedés alkalmával Órás Zsigmondné előadta, hogy a tanács neki azt ígérte volt, hogy ha férje meghal s utóda olyan lesz, a ki a város óráját tudja járítani, meghagyják nála az óraigazitást. Kéri e végre a czéhet, hogy fiát szabadítsa fel. A czéh teljesítette a kérést oly föltétellel, hogy a czéhnek kedve keressésül 10 frtot fizessen. Hogy tanuló deákok is állottak be aranyművességre, két szegődtetés igazolja. 1743. jul. 2. Füzéri József deákot felszabadította a czéh oly föltétellel, hogy a hátra levő évet szolgálja le. 1746. márcz. 19. Ujhelyi Zsigmond, atyja Ujhelyi Gábor jót állása mellett, ugyan hozzá szegődött be ötvös műre, de később magát 1748. márcz. 23. a deáki tudományokra szentelte, minthogy a beszegődtetéskor is tógás deák volt. 1748. szegődött be Vissovatius Andráshez Gyergyai Pál fia, Miska, kezesek voltak Gyulai László és Szakál János. 1768. máj. 14. felszabadított Gyergyai Mihály, Vissovatius ur inasa. [*A Szegődtetési könyv eredetijéből.*] Érdekes az imént említett Szakál Jánosról, hogy ő — akkori néven Jankó — 1741. jul. 22. szabadult fel apródesztendeiből. 1750. sept. 12. apróddá szegődött be hozzá Fekete Ferkó, 1770. márcz. 21. ötvös mesterségre szegődttette be magához nagyobbik fiát Szakál Tamást, a kisebbiket, Benedeket pedig Vissovatius Andráshez. 1773. decz. 11. mindkét testvér kitöltvén a 3 évet, a czéh — mesterei ajánlatára — felszabadította. [*Az Apródok könyve eredetijéből.*] Jellemző a czéhszabályok s az ipari érdek mellőzésével történt egy czéhbe fölveteli eset, az illetőnek hihetően tudományokkal foglalkozására való tekintetből, de a mire a korunkban oly igen ismeretes pártfogóság és anyagi érdek is befolyt. 1750. jun. 24. t. i. kérték a czéhet Ujhelyi Gábor és Gyulai László mesterek, engedné meg: „hogy Sámuel deák pénzüil fizesse meg a remek pohár csinálását, s a vendégséget is [*collatio*] pénzüil adja meg; meggondolván a czéh, hogy igaz hazafi, becsületes czéhmaster tanítványa s hasznos szolgálja, a remek pohárért elfogadtak 30 frtot, a vendégségért szintén, oly föltétellel, hogy ez ezután szokásba ne menjen, és ezért senki magának ne követelhesse, hogy ily úton a czéhbe juthasson; hanem álljon ezután a czéh tetszésében, kit hogy fogadjon be. A gyűrű és pecsét megkészítését azonban előre megkívánja a czéh . . . Elkészítvén ezeket s letévén a 30 frtot. febr. 8. a czéhbe bevétetett. . . .“ [*A Remek bevételről való könyv eredetijéből.*]

¹⁾ Címe: AZ KOLOSVÁRI B. ASZTALOS CHIENEK LEOPOLDUS CSÁSZÁRTOL ADATOT DEAK PRIVILEGIOMANAK MAGYARUL PÁRJA. Hátulsó tábláján: ANNO 1752. KONDORT MARTON ÖREG. KOVENDI JÁNOS IFFIU CHE MESTERSEGEKBE KÉSZÜLT.

szabályai módosítását is, a mi a vénség, látó mesterek és legények közt a tanács kiküldöttei előtt jött létre. E szerint: „1. a gyalulás és érette az I. Lipót-féle kiváltság ellenére vett 10 firt díj eltöröltetett, s meghatározatott, hogy a mesterlegények a czéhszabályok tartása szerint begyülő pénzeket mind ne költsék el, hanem feletéssék a ládába külön perselybe, s abból a betegeknek adandó segélyen kívül egyébre ne költsenek; 2. a persely és láda egyik kulcsa legyen a czéhmestereknél, úgy, hogy a legények jogai is meg ne csorbitassanak; 3. a kontároknál dolgozó legényeket büntesse meg a czéh s ne a legényi társaság, 4. a más legényét elhívó mester ellen világos törvény van az I. Lipót-féle kiváltságban, azért a mesterek szoríttassanak rá annak megtartására; ha a munka sürgős volta megkivánná, ne egy mester, de a czéh határozzon felette; a mi a magyar és deák kiváltságok németre fordítását s a Lipót-féle kiváltsággal nem egyező pontok megszüntetését illeti, erre most idő nincs, ha lenni fog, máskor ebben is lehet intézkedni.“¹⁾ 1774. jan. 13. a tisztségek változása kérdésében határozatott: „hogy a vénség közé minden vallásból egy-egy érdemes ember vétessék be s e szerint az négygyel szaporodjék, a vallásbeli lehető viszongások eltávoztatása s a tisztségekben való következés helyesb aránya végett.“²⁾

Ez időszakból [1754.] való az *asztalos czéh* vándorlevele mintája,³⁾ vörös réz táblára vésve, a minek szövegét tapasztalás végett

Piros kordovány bőrbe kötött kemény táblájú, másfél ujjnyi vastag könyv, díszes metszésekkel. Elöl 1—15. lapon a czéh latin privilegiumának magyarra fordított párja . . . Azután a kir. kormányzék 1727-ki rendelete 17. l. A remekes legények instructiója 19—20. ll. A tanácsnak a czéh biztosaival való egyezése 21—22. ll. Inasszegődtetés módja 27—28 ll. Ezután az 1768. jan. 9-ki *Pótló Czéhszabályok* 31—32. ll. ugy szintén az 1777-ről valók 35—36. ll. Tanuló-levél 40—41. ll. A kolozsvári asztalos mesterek nevei 43—70. ll. Ugyanaz 73—91. ll. Utolsó volt *Gold Ferencz.*, hátul 76 üres lap.

A czéh levéltárában levő eredetiből.

¹⁾ Kiadták *Venitzei Sándor* m. pr. hites senator s kiküldött biztos, *Radnóthfáy Nagy Zsigmond* m. pr. senior s kiküldött biztos, *Bayer László* jegyző. *A czéh levéltárában levő eredetiből.*

²⁾ *A czéh levéltárában levő eredetiből.*

³⁾ *Szövege cz:* Wir N. N. Ober vnd Unter Zech Meister des Ehrsamem Burgerlichen Tischler-Handwerks in der Königlichen Vngrischen Hauptstadt Clausen-Burg im Fürstenthum Siebenbürgen bescheiden hiermit, dass

külföldre menő ifjaiknak diszcesen kiállitva ajánló levél gyanánt szokták adni. Kerete az asztalos mesterség szerszámaiból [gyalu, czirkalom, szögmérő, fűrész, sat.] volt izléssel összeállitva, felül a középpontban Kolozsvár czímere, a balfelöli felső szögletben néhány ház rajta, a szöveg felett a párhuzamos vonalon végig Kolozsvár rajza a *Fellegvár* felöli oldaláról levéve, annak érdekes látképét mutatja. A keret alsó vonalába a rajz és metszés készítői: Szakál János aranyműves [*Joh. Szakall Aurif.*, a mit az államnyomda kihagyott, jobbfelől: *Sculpsit Clowi 1759.*] ¹⁾ A tábla hátlapjára a czéh tisztviselőinek neve van rá vésve.²⁾

A *Csizmadia czéh* legényeket illető czéhszabályait 1779. megújította.³⁾ A czéh előljárói voltak: Onodi József czéhmester, Thordai Mihály, Lostajner József, második czéhmester, Szegedi Sámuel, bejáró mester, Debreczeni Kovács Sámuel, Lintzegh András, Lostajner Mihály, ifjak előljárói: dékán Pásztor István mester, vice dékán Váradi József mester, jegyző Körözi János. Jellemzőbb czikkei: „a VI. Kontárnál dolgozás tilos 6 frt büntetés alatt, IX. koczka, kártya büntetése 25 p., X. mikor társphárban

gegenwärtiger Tischler-Gesell Namens — — — — von — — — gebürtig, so — — — Jahr alt, und von Statur — — — auch — — — Haaren ist, bey uns allhier — — — Jahr — — Wochen in Arbeit gestanden, und sich solche Zeit über, treu, fleissig, friedsam, und ehrlich, wie einen jeglichen ehrlichen Tischler-Gesellen gebühret, verhalten hat, welches wir auch also attestiren, und dessent halben unsere Saamentliche Mit-Meister diesem Gesellen nach Handverks-Brauch überall zu befördern geziemend ersuchen wollen — — —

Clausen-Burg den — — — Ao 17— — —

Ober Zech Meister

Unter Zech Meister.

Az asztalos czéh levéltárában levő eredetiből.

¹⁾ KOLOZSV. TÖRT. ELSŐ KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI. XII. Tábla.

²⁾ Kövendi János Atyamesterségében,

Horantzki Mihály és Umling Lőrincz

Bejáró mesterségében készült.

Dimény Lórintz mester.

Szerhordó Kövendi Sámuel. 1759.

A czéh levéltárában levő eredetiből.

³⁾ Alakja 4-edrétű *Könyv*, fekete bőrbe kötve, arany metszéssel. Áll I—III. czikkből, Ilyefalvi István által megújítva.

A czéh leveles ládájában levő eredetiből.

vannak, [*vendégeskednek*] a ki a dékán hire nélkül, búcsuvétlen elmegy, büntetése 12 p., XII. a ki a másikat meghazudtolja, büntetése 25 p., XV. a mely legény parázna asszonynyal tart, büntetése 1 frt, XXXVI. a ki korcsmákon inasokkal, paraszt legényekkel társalkodik, büntetése, 25 p., XLVI. a ki korcsmákon, fogadóban tánczol, büntetése 1 frt, LIII. kántorkor [*három havonkénti gyűlés*], bejárásakor [*havi gyűlés*] a társaság együttlétében, törvény alatt a sarkantyus csizma, *ílegén nyelvek szólása*, négylábu állatok említése [*káromkodás*] 25 pénz büntetés alatt tilos.“ 1761. panaszolt a czéh a kir. kormányzszéknél, hogy mostanság akármerre járjanak sokadalomba, a czéhmesterek „látó-pénz“ név alatt, mindenütt minden mesteremberen egy sustákat [*két garast*] vesznek a vásárvámon kívül. Ez az ő kiváltságuk ellen van, s azóta kezdődött, hogy kihaltak a régi czéhbéliek, a kikkel szép egyetértésben éltek, s a kik a tatárjárásakor Kolozsvárba szorulván — kivált a thordaiak — mesterségek folytatása által életöket tartották fen közöttük. Ezt régen a czéhen kívüli kontároktól szokták venni, hogy a közönség a rosz munkával ne károsittassék; ma már a ki megfizeti a sustákat, akár mily rosz mívét szabadosan eladhatja s a vevőket károsíthatja. Ők Isten jóvoltából annyira megszapordtak Kolozsváratt, hogy 144-en vannak a czéhbéliek, a kik mind adófizetők, a katonaságnak szállást adnak, az átmenőknek fuvart. Örömet teszik és engedelmesen, de ez keservesen esik nekik. Kérték tehát annak megszüntetését. A kir. kormányzszék jun. 9. kelt körrendeletében meghagyta a városok tanácsainak, ha külön kiváltságuk rá nincsen, hogy azt ezentúl ne vegyék.¹⁾ A városok tanácsai jelentéseiket megtevén: ragaszkodtak a „látó-pénz“ fentartásához, azt kiváltságukon alapulónak állítván. A kir. kormányzszék a kolozsvári csizmadia czéhet octob. 22. a törvény útjára útasította.²⁾ A czéh ismét folyamodott s a „látó-pénzt“ visszaélésnek bizonyította be azzal, hogy különböző helyeken különbözőleg vesznek 1—2—3—4 garast is, felfejtette, hogy minden czéh perlekedése a kir. táblán költséges és hosszadalmas, tapasztalás szerint 5—6 évig is elhaladhat, s ebből nekik romlásuk következhetik; kérték a kir. kormányzszék előtti elintézését s a nem

¹⁾ Orsz. levéltár. erd. oszt. 1761. 742. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1761. 1336. sz.

bánják s vizáلكodásra okot ne adjon; a leült mesterek és ifjak szintén a rendet tartásuk meg, előjáróikat megbecsüljék, tőlük függjenek. A ki ellenszegül, mindannyiszor egy mester-asztal adásra büntettetik. E megállapodásokon és végzéseken az ifju mesterek nem nyugodván meg: az ügyet a tanács elé vitték, mely azt jan. 24. helyben hagyta azon módosítással, hogy a beirt vénség hetes számmal maradván, míg Simon Mihály haza jó, Bagosi Ferencz legyen közöttük, s akkor lépjen ki; azt is jobbnak látta a tanács, hogy a jegyző mindig a közép mesterek közül legyen t. i. a nyolczadik személy, azért, hogy az unitáriusok közt nincsenek, kik a vénségben helyet érdemeljenek; addig is, míg a czéh szokott igazságát megadja és a vénségbe bemehetne, jegyző legyen Tyuk Pál. Ezen végzések és czéhrendezés megtartására a mesterek annyival inkább intetnek, mert ha tovább is lesznek engedetlenek és ellenszegülők, a tanács szörön viteti fogságra...¹⁾ 1756 decz. 17. vita támadt a remek büntetés iránt, a mit a leült és ifju mesterek a czéh számára kívántak adatni; de a szokás szerint a vénség tartotta magáénak. A tanács elé kerülvén: mielőtt az a dologban határozott volna, a czéh tagjai átlátták, hogy pénztárukban mindig szükséges a pénz, a miből a kiadásokat fedezzék; meggyeztek azért, hogy ezentúl a remekbüntetés fele legyen a vénségé, fele a czéhé, a mostani remekbüntetésből legelőbb a czéh 25 vonás firt adóssága fizettetvén ki. Ezt kézbeadással és áldomással erősítették meg a felek, s a ki felbontaná, arra egy mester-asztal büntetését szabták.²⁾

A *Gombkötők*-nek e korszakból négy czéhszabálya ismeretes; az első III. Károly fejedelem uralkodása elejéről, áll I—XV. czikkből de csak egyszerű másolatban maradt fenn; a második 1725. sept. 3. kelt s I—XXXVIII czikket foglal magában; harmadik Pataki István főbíró alatt 1754. jun. 10. kelt s I—XXXVI pontból áll, kiadta Kolozsvári András jegyző. Ez egyik czéhmester beleírása miatt elromlott; a negyedik 1758-ból való, s I—XXXVI pontja van. Az 1724-ki égéskor ugyanis, midőn a város egy része elhamvadt, a tűz a gombkötők czéhmestere azon házára is elharapózván,

¹⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből*, melyet a város nagyobb pecsété alatt Bús Tamás jegyző adott ki.

²⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből.*

a hol a czéh levelei voltak, a régi czéhszabályok minden más kiváltságokkal és levelekkel együtt elégték. Telegdi István és Csikfalvi Mihály 27 mestertársukkal emlékezetök után újból egybeírván: a tanácshoz beadták, az megvizsgálta, s észrevételeit és módosításait megtevéen, 1755 nov. 25. felsőbb megerősítés végett a kir. kormányzék elnökéhez, ez az erd. udv. kancellária útján a fejedelemhez terjesztette fel, a ki azt máj. 23. kelt udv. rendelettel megerősítette. Magyarul egészen közölve levén az illető helyen: itt csak a jellemzőbbeket említem belőle. „I. a hivatalok betöltésénél legyen tekintet a németekre és vallásokra, IV. a gombkötő mesterség megtanulására négy év van szabva, a ki arra adja magát legyen szabad, ne jobbágy, törvényes ágyból született, magyar vagy szász, az inasnak egy kétszer ványolt posztó dolmány jár; XII. a remek mű háromból áll: *első* 12 pár vitézkötés színes gombbal, karmasin selyemmel, ezüsttel vagy arannyal tarkázva, melyet a maga hasznára fordíthat; *második* egy pár forgácsos gombpár a maga nevének és az esztendő számának felszövésével, mely a czéh ládájába tétetik; *harmadik* két pár fehér szkófiumból készült gomb, egyfelől való gombházzal, a mi szintén a czéh ládájába tétetik. A XIII. czikk szerint a czéhbe állónak félesztendő alatt meg kell házasodni, míg azt nem teszi, a XV. czikk szerint legényt nem tarthat, s a ki utána állott is be s megházasodik, eleibe megy; de addig czéhbe senki be nem vehető, míg legalább 4 évig idegen országon legénységben nem bújdosik, ezt pedig pénzzel megváltani nem szabad. XX. A kolozsvári gombkötőknek minden városban az idegen országokból hozott fő posztós sátorokköt két német ölnyi áruló hely adandó, a hol az illető gombkötők után az első helyen mindjárt a kolozsvári czéhé következzenek, két felől egymással szemben; a szász városokon ellenben a szász gombkötő czéhé legyen az első hely. XX. Tiltva van, hogy a mester szkófiumos munkát arany vagy ezüst fonallal, az arany vagy ezüst fonalat csikkal vagy arany és ezüst masszával elegyítse, vagy a rezet ezüst gyanánt s fattyu karmasin selymet jóféle helyett adjon el. XXII. Elnyomorodott özvegyeknek segély adandó, a súlyos betegségben levőket az ifjak viraszszák.“¹⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXII. sz. *Legelső j. könyvük* 1725-ből való. Ez azonban inkább a mesterek törzskönyvének mondható, nem levén bele

A Kádár czéhnek csak pecsétét találtam e korból fentartandónak, körirata ez: „CEHMESTER SCHMID SIGMOND, SZÖLÖSI GYÖRGY 1771.“¹⁾

A Kalapos czéh számára — bár Kolozsváratt mind az ottani, mind a vidéki kalaposokról kellő gondoskodás van, mivel mégis feltehető, hogy olykor hibás áruk jőnek a közönség kezébe s e miatt azok és a czéhmenterek is kárt vallanak: Komprád János, Gross Filep és Forberger Márton mesterek I—XXIII czikkből álló szabályt terjesztettek a tanács elé, az megvizsgálta s a czéhnek törvényéül kiadta 1778. január 12. magyar nyelven. Jellemzők közte: „I. Csak egy czéhmentere legyen, II. az apródi év négy; VII. ha idegen legény akar Kolozsvárra jőni, szükséges, hogy igaz levele vagy *pospert*-je [*passport*] legyen, ha nincs, ne rendeljenek neki műhelyt; X. a mesterremek két finomabb [*dupla*] kalap és egy nyulszőrből készült; XI. idegen ha czéhbe akar állani, 30 frtot fizet, mesterember fia felét; ha idegen, kolozsvári mester leányát veszi el, 20 frtot; XIII. a vándorlás ideje 3 év; XIV. házasság előtt, s míg a mesterséget 4 évig nem folytatta, inast nem tarthat, XX. senki idegen, sem kolozsvári juhgyapjuból készített s 3 márxásnál alább való kalapot a négy szabad sokadalmon kívül eladásra be nem vihet, sem nem árulhat elkobzás büntetése alatt; XXI. piacra árulni a mester maga menjen vagy neje s gyereke, szolgáját, szolgálóját ne küldje; XXIII. bárkik Kolozsváratt kalapot árulnak, kötelesek *látó*-pénzben 24 pénzt fizetni; de sokadalom napja előtt és után áruját senkinek kirakni és árulni nem szabad. Ha valamely intézkedés elmaradt volna, abban tartsa magát a czéh a szebeni kalapos czéh rendszabályaihoz, minthogy

egyéb irva, mint egy-egy lapon egy mester neve; azon évben 1 szász és 6 magyar. Inkább mondható j. könyvnek egy másik, a mi 1736. kezdődik, a mikor 27 magyar mester s csak egy Buchman nevű szász neve fordul elé. *Második* j. könyvük 1745-beli. Ez egészen az, a minő nevet visel; magában foglalja a czéhgyűlések folyamát, a választásokat, kérések és panaszok elintézését, a büntetéseket, a czéh bevételeit s kiadásait. Irnoka [*scriba*] 1774-ig Beregi Sámuel volt. A *harmadik* j. könyv 1774-től 1866-ig terjed. 1798-ról e tréfás följegyzést megemlítem: „decz. utolsóján bevették a czéhbe Henter Józsefet; 1808. május 26-ról: elszökött a városról végképen s Isten tudja hol van; megint tovább: meghalt, utolsó jegyzés felőle: jó.“
A czéh levéltárában levő eredetiből.

¹⁾ *A czéh 1771-ki vagyoneleltára eredetijéből.*

minden helységbeli czéhek attól függnek.“¹⁾ Kivül ez volt ráírva: Felolvastattak a kir. kormányshoz 1759. septemb. 27-ki ülésében.

A Kerekesek vagy szekércsinálók czéhe egy j. könyve 1773. máj. 4. kezdődik s 1731-től 1851-ig a mesterek neveit tünteti elő. Az első években van 19 magyar név: Miskolczi, Lötsei, Boros, Mezei, Csetri, Barabás, Borbély, Hajdu, Batzoni [1824-ig 28 német nevű], de azon innen megfordított az arány, többnyire mind magyar nevek; 1798-ig a bejegyzés német, azon innen magyar. 1774-ből van német Számadási könyvük,²⁾ Bevételi és kiadási könyvük, a mi 1796-on kezdve magyar,³⁾ Szegődtetési könyvük 1807-től kezdve,⁴⁾ Czéhszabályok j. könyvük 1745-től kezdve szintén magyar,⁵⁾ Czéhládájuk 1731-ből való, egyik felén e betűk: A. B. [ecsületes] K. [erekes] C. [éh] T. [ársaság]. Alól egyik oldalára óra van kerekben metszve, másfelől kerék, kézvonó és egy hegyes bárd.⁶⁾

A Hentesek, a kik szintén mészáros számba jönnek, régi czéhszabályaik alapján 1750. január 15. új pótlék szabályokat készítettek, s a tanács elé terjesztvén: ez átvizsgálta s a szükségesekben módosítva, jan. 22. Bús Tamás jegyző aláírása alatt kiadta. Jellemzők benne: „1. a társaság fejévé választassék egy atya s mellé a vallások szerint dekan, a kik minden ügyet együtt intézenek el; 2. a ki be akar állani a társaságba, előbb házasodjék meg, a város kebelébe esküdjék be, s tegyen le 24 m. frtot; ha idegen ifju akar apróddá lenni, fizessen 4 frtot, mesterek fia felét, az apród év 2; gazdája ad egy évre egy pár borjubőr eszimat, egy fejelést, egy pár inget lábravalóstól; két évét kitöltvén, gazdája

¹⁾ Börtáblájú könyv, ivalakban, arany metszéssel, magyarul és németül kiállítva, alatta közösen;

IOHANNES KOMPRAT
PHILIP GROSZ
MARTINUS FORBERGER.

OKLEVÉLT. CCCII. sz.

²⁾ *Rationsbuch der chrl. Wagner-Zunft in Klausenburg.* Elöl a szabályok németül, 1—7 pont, azután magyarul 1—10 pont, kezdődik 1774-n, foly németül 1798-ig, ezentúl ez is magyar.

³⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből.*

⁴⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből.*

⁵⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből.*

⁶⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. Kötetéhez: a SZÓBEGVILÁGOSÍTÓ RAJZOK VI. Tábláján. 12. sz.

felszabaduló inasának adjon egy tisztességes ködmönt, kétszer ványolt posztónadrágot s egy fekete süveget; felszabadulása után a legények mestere tartozzék adni 8 m. frtot, egy pár fejérmüt s egy pár borjubőr csizmát; 3, mind hasznos, mind mostoha időben minden mester tartozik mesterségét folytatni, elébb 2, azután 3 frt, végre a czéhből kizáratás büntetése alatt; 4. a ki társa húsát táblájáról elhányja, a biró fél czéh fizetésre büntesse; 5. a ki igazán nem mér, büntetése elébb 1, ezután 3 frt, harmadszor czéhből kizárás; 6. a ki hibás, beteg marhát vág, büntetése 6 frt, a levágás tiszta helyen legyen: bárdot, kést, fontot ebekhez ne hajtson, keze, köténye, ruhája tiszta legyen, pipázni húsvágás közben tilos, a vágó töke tisztán tartassék 24 p. büntetés alatt; 9. a ki húst vág józan legyen, a közönséget megbecsülje, avval illedelmesen bánjék 24 p. büntetés alatt; ha cselédet bánt meg, büntet. 50 p. 12. a ki czéhbe akar állani, hitvány társaságba ne vegyüljön, czigányokat, csél-csap, tisztátlan egyéneket kerüljön, korcsmákon velök ne társalkodjék 50 p. bünt. alatt; 15. biró és tanács hire nélkül senki a henteseket akadályozni, hurczolni ne merje 12 frt büntetés alatt, 16. özvegyek a magok szeröken szintugy vághassanak húst mint férjeik, a czéh adjon nekik társat, s ha kell, legényt is.“¹⁾

A *Nyergesek* 1776. alakultak czéhtársulattá. Volt ugyan addig is intézkedés a nyerges áruk minősége és árulása érdekében, de sok visszaélés fordulván elő: Stark Kristóf, Greschel Mihály, Tenczer Mihály, Klasz András, Müller János és Gotzman Filep nyerges mesterek szabályokat alkottak, a tanácsnak bemutatták, az megvizsgálta, s mivel a haza törvényével és a város helyhatósági szabályaival nem ellenkeztek, zsinórmértékül megtartás végett 1—28 pontban azon évi decz. 4. a város nagyobb pecsége alatt kiadta. Jellemző pontjai: „1. czéhmesterré a vallásokra való tekintettel értelmes ember választandó; 2. a hivatalok 2 évben változnak; 14. a remek két darabból álljon: egy nő alá való és egy iskolabeli nyereg; 17. a *Blau Montag* eltöröltetik, a munkaidő télen-nyáron reggeli 5-től 8-ig tart; 19. ha a megrendelő a kezéhez kapott munka árát meg nem fizeti, egy mester se vállaljon tőle megrendelést, míg azt ki nem egyenliti; 23. beteges

¹⁾ A czéh levelei közt levő eredetiből.

mesterekhez köteles a czéhmester érdemes legényeket rendelni, hogy a gazdát pótolja; 27. se idevaló, se idegen ne merjen se a városban, se kívül a külvároson a négy sokadalmon kívül valami munkát árulni, u. m. német vagy bérlett, bőrozótt nyerget, pisztolytokot, vagy bőr és posztóbéllést, hintót, kocsit, [*caroussel*], ezekhez való szijjszerszámot, ágy- és muntli-zsákokot, hozzá való mojjakot [?], turbákat [?], úti és postatáskát, táborig és háló széket; nem szabad szobát bevonni [spallirozni,] ágyakat, koporsókat beborítani, mátráczt készíteni, társzekeren való ernyőket, teke- és játszóasztalokat vászonnal és bőrrrel behúzni, tölténytáskát, lódingot, tarsolyt béllenni s borítani, fuvót s több eféle munkát készíteni, melyek mind a nyergeseket illetik . . . sat.“¹⁾ A *Posztócsináló* czéh 1745. márcz. 4. czéhszabályait egy sajtóságos pótlék szabályllyal bővítette, meghatározván, hogy ha mester mestertársát szóval becssteleníti, gyűlésben az asztalt veri, vagy valakit fenyeget, 3 forinttal büntetessék, nem különben a ki mestertársa művét czéhen kívüli ember előtt ócsárolja, gyalázza, büntetése 2 m. forint.“²⁾ E czéhet a kir. kormányzék 1769-n cserge- és gubakészítésre felszólítván: „october 4. kelt jelentésében ugy nyilatkozott, hogy a kolozsvári posztócsinálók a cserge- és gubakészítést nem tanulták s czéhökben soha ennek készítése szokásban nem volt, valamint az aba posztó készítése sem, nem is remélik, hogy közülök valaki készítését elvállalja, hanem minthogy az aba posztó köpenynek való, annak még jobbnak itélnék az egyszer ványolt fejér posztót, melyet készek lennének készíteni, 34 öles véget, ölet 84 pénzben számítva 28 m. forint 56 pénzért, a ki pedig véggel venne, 27 forinton adhatnák. Ezt is adnák alább is, de nehezen s drágán kapják a gyapjut Havasalföldről . . .“ Más városokból is hasonló jelentések érkezvén a kir. kormányzékhez: a felségnél az aba posztónak az országból kitiltását hozta javaslatba,³⁾ minek azonban eredményéről adatokat nem találtam. Ez időből való egy kelet nélküli irat a városi levéltárban, mely az ország pénzszükségén való segítés módját tárgyzta, s a melyben ez fordul elé: „készül ugyan Kolozsváratt, Szebenben, Brassóban és Medgyesen

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCIX. sz.

²⁾ A *czéh levelei közt levő eredetiből.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1769. 377. sz.*

posztó, de csak közepes és szegény sorsu embereknek való, vizsik Magyarországra, a Tiszán innen és túl és Oláhországba; de ez csak tartóssága által tűnik ki, egyéb különös nincs benne. Tehát jobban bánni a gyapjuval és juhval, szebben szőni meg a gyapjut, szépen festeni sat. erre kellene törekedni. Mi magyarok — ugymond az irat — rásának hívjuk a gyapju kelmét sat.¹⁾ Ugyan az elébbi iratban mint az ország és a nevezett városok hiányai vannak elszámálva, hogy nincsenek: „bádigos, len- és kenderszövet festők, kőfaragók, kőmetszők, szobrászok, építésszek, könyvkereskedők sat.“ Mindez mult századi iparunk kezdetleges állapotát mutatja, a miből, fájdalom! még ma sem emelkedtünk e hosszú időnek, szükségünknek, kész anyagunknak megfelelő s szegénységünk által oly igen követelt magasságra.

A Rézművesek 1762-ig a szebeni czéhhez tartoztak, ekkor két párt keletkezett köztük. Honigberger Márton és Schmidt Simon, mint kolozsvári, de a szebeni czéhbe bekebelezett rézműves mesterek, a kir. kormányzéknel bepanaszolták Schelling Boldizsár és Binder Mihály czéhen kívüli mestereket, hogy nem igaz mívét árulnak s őket az árulástól eltiltatták. Ezek elébb a tanácshoz folyamodtak védelemért, azután a kir. kormányzékhez, honnan azon rendeletet kapták, hogy valamelyik czéhhez csatlakozzanak. Erre felfejtették, hogy Kolozsváratt rézműves czéh nincs, nem is volt soha, s ők nem akarnak más városiba állani, hanem maguk alkotnak czéhet; kérték hát ennek, s mig megvalósíthatnák, mesterségök folytathatásának megengedését, mert ők abból tartják fenn családjukat, hordozzák a közterheket, fizetik a kir. adót. A kir. kormányzék az engedélyt megadta; de őket eltiltó czéhes társaik ugy nyilatkoztak, hogy nekik czéhre nincs szükségök, ők a szebeniek tagjai. Így czéhalkotás iránt nem tettek lépést. A másik fél ezt látván, Kassára ment s az ottani czéh szabályait másolatilag megszerezte s megerősítés végett udvari ügyvéde által a felséghez terjesztette, de mielőtt az megtörtént, panaszló ellenfelök 1763. végén részint némely terhelő, részint hiányos czéhszabályokat adott be a tanácshoz, mely azokat, mint a hazai törvényekkel és a város helyhatósági szabályaival nem ellenkezőket decz. 30. megerősítette s a rézműves czéhnek megtartás végett Venitzei

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3855. sz.

Sándor jegyző által a város nagyobb pecséte alatt kiadatta, s a másik félt mesterségétől eltiltotta; panaszolván ezért ezek, azon választ kapták, hogy társaikkal egyezzenek ki. Megkísérlették, de foganat nélkül, társaik csak a mesteri díjnak néhány forinttal alább szállításába egyeztek bele. Ők nem akarnak csak a tanács által megerősített szabályok alatt állani, kivánták, hogy az általuk felterjesztett czéhszabályokat a felség által közösen erősíttessék meg, költségeiket kölcsönösen tudják be s vegyék jóba. Azonban a kir. kormányzók őket a már megalakult czéhbe állásra útasította. ¹⁾ A vitás ügyet a tanács 1765. aug. 15. a kir. kormányzókhoz tett jelentése egyenlítette ki. Ebben azt írta a tanács, hogy Binder kolozsvári patricius az 1763. decz. 30. czéhszabálynak alávetette magát, a kellő díjat lefizette, a rézművészségben ügyességét bebizonyította s így a czéhhez magát fölvétetvén, mesterségét ma is folytatja; Schelling egyiket sem akarván tenni, de szabad állapotáról s tisztesség eredetéről is hazájának távolága miatt nem lévén képes bizonyítani, elköltözött a közeli Torda városába, minthogy ott nincsenek czéhbeliek, a kiknek jogait bántsa, s mesterségét ott folytatja. ²⁾ A rézműveseknek a kolozsvári tanács által megerősített czéhszabályai I—XXVI pontból állanak, a sajtóságosabbak ezek: „I. a ki magát rézművészre adja, fizessen le 40 frtot két mesterlegény jelenlétében, melyből egy tallér a legényeket illeti; VII. az inas felszabadításánál is legyen jelen legalább két mesterlegény; VIII. a legénységi év három; XI. a remekkészítést meghatározza, de hogy mi legyen a remekmű, mellőzi; XVI. a látó mesterek mind a műhelyekben, mind a vásárokonban a műveket megvizsgálják, s ha hibát találnak, büntetése 1 frt 12 p.; XXIV. vendégeskedésnél az ifjak az öregeknek fenn szolgáljanak, s csak a sült feladása után üljenek asztalhoz; XXVI. a czéhmesterek minden évben számoljanak, határidő febr. 1. mikor bucsuzni is kell.“ ³⁾ E czéh j. könyvei 1765. decz. 31. kezdődnek, mindig németül szerkesztve. Mesterek voltak: Stetter, Schmidt, Honigberger, Binder, Lebentz, Moritz, Schelling, Rotarides, Bertleff. Megalakulásuk után náluk szabadultak fel a Nagy-

¹⁾ A városi j. könyv *eredetijéből.*

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1756. 3226. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXIX. sz.

Bányán, Deézsen, Gyula-Fejérváron, Enyeden, Tordán és Szász-Sebesen rézmívet tanuló legények. A Kolozsváratt tanult rézmíves legények oly jó hirben állottak, hogy Európában bárhol elfogadták . . . Bevételi és kiadási j. könyveikben 1764. jun. 1. van az első följegyzés szintén németül.¹⁾ Hajdan a pléhesek is kívántak velök egyesülni, de nem fogadták el. Czéhtáblájuk nincs. A czéh tagjai 1864. tehát 100 év után, midőn én levéltárunkban kutattam, ötön voltak: Binder János, Rotarides Mihály czéhmesterek, Bertleff János, Andrásovsky Sámuel, Weidenbach Jakab. „Nagy ártalmunkra van nekünk — mondá kérdezősködésemre egyik mester — a kolozsvári beszivárgó zsidóság. Régen ki Nagy-Váradig, északra Nagy-Bányáig, keletre Maros-Vásárhelyig hírok sem volt: ma van Bánffi-Hunyadon, Zilahon, Deézsen, Tordán s mindenütt, a hol kereset, verseny és szorultság miatt kiszivható szegény van. Ez rontja meg őket“ — zárá be észrevételét iparos barátom. „Pedig ez máskép nem lehet — jegyzém meg én — s bár mily vésszel fenyegető számuk s versenyök Kolozsvár és Erdély iparosaira és kereskedőire nézve mindazon téren, a hol ők megjelennek, átalános népesedési és nemzetgazdasági tekintetek mindkettőt menteni, sőt igazolni látszanak.“

A Szabó czéh életéből néhány főbb mozzanatot említek meg. Behozatván a földadó, a czéh szöllője is fölméretett s az 1715. évben a *Fellegvár* építésekor várnak elfoglalt hegy-részen kívül egy holdnak és másfél fertálynak vagyis hatodfél fertálynak találtatott.²⁾ Érdekes a német szabóknak kiválása s czéhhé alakulása, melyre ily eset szolgáltatott alkalmat. 1768. deczemb. 3. — a mint a német szabók panaszirata szól — az egész magyar czéh megegyezéséből sötét reggel gyertya világánál nyolczan vagy kilenczen, Reinpold Jakab, Radeczki Mátyás és Ekkart András német szabókra rohantak, német míveiket elvették, Rádeczkinek ládáját is felhányták, állításuk szerint azért, mert őket czéhen kívüli kontároknek tekintették, s azt hitték, hogy kezeiken magyar szabómívet találnak; azzal is gyanusították őket, hogy a magyar legényeket elcsábítják; azt kívánták a tanácstól, hogy nekik magyar mívet dolgozni szabad ne legyen, hanem ha Kolozsváratt élni és

¹⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből.*

²⁾ OKLEVÉLT. CCXCVI. sz.

dolgozni akarnak, mint a *lakatosok, kovácsok, szijgyártók, fazékasak és kádárok* a magyar czéhekbe beállottak, a német szabók is álljanak be s a szabályszerű díjakat fizessék meg. A német szabók nem értvén eléggé a magyar nyelvet: akkor meg nem felelhettek, s így a tanács míveiket visszaadatta ugyan, de meghatározta, hogy 3 hónap alatt a magyar szabó czéhbe beálljanak. Ők ezzel nem elégedtek meg, kérték, hogy az ellenök emelt vádakra ügyvédök által felelhessenek, mi megengedtetvén, így feleltek: „Igaz, hogy ők, mint német szabók az országban czéhen kívül állnak, mivel még eddig kevesen s Kolozsváratt csak heten vannak; de nem laknak ingyen, hanem a királyi adó fizetését és a városi közterhet úgy viselik, mint a magyar szabók; ha nekik van oly kiváltságuk, hogy a német szabókat czéhbe állani kényszeríthetik, mutassák elé. Miért nem tették már eddig elé is? Ők nem 5 vagy 10 éve, hogy német művet dolgoznak, de 30—40 év óta, őket abban sokszori időmulás erősítette meg; nem is kontárok, mert czéhes helyeken, czéhes mesterektől tanulták a német szabó mesterséget, azt akarják folytatni, nem a magyar szabókét; hogy a lakatosok, kovácsok s másféle mesterek a czéhekbe beállottak, tehették, mert nekik nevök is, szerszámuk is egy; de a német szabók míve teljességgel különböző; az a rendelet, a mi a benmaradt porosz katonáknak öt év alatt czéhbe bevételét meghagyta, rájok nem illik, mert ők nem poroszok, de azokra nézve sem kényszerítő erejű, hanem tetszésöktől függ. Azt is megjegyzik, hogy magyar mívet sehol nem vállaltak, magyar szabó legényt el nem csábitottak; hogy olyan mívet, a mi eredetileg magyar, ne míveljenek, készek rá, ámbár szeretnék tudni, mi az, a mit eredetileg nem a németektől tanultak; czéhbe állani kívánnak, de nem a magyarok, hanem a nagy-szebeni czéhen kívüli német szabók közé; azok a dologban kérést intéztek a felséghez, remélik, hogy kiváltságot nyernek, s akkor ők is hozzájok fognak csatlakozni, a mint Magyarországon is, a hol a magyarok és németek együtt voltak, immár külön váltak azoktól. Nem kell vala tehát erőszakhoz nyulni, mívöket elvenni, czéhbe-állásra kényszeríteni, hanem törvényes úton kellett volna tanács elébe hívni s így előljáróik által intetni meg, hogy német mívök folytatásától szünjenek meg. Kérték azért a tanács védelmét, míg a szebeni német szabók kérésére a felségtől válasz érkezik.“ Az ügy a kir. kormányshoz hatott, s onnan 1769. febr. 14. ama

rendelet érkezett a kolozsvári tanácshoz, hogy — úgy állván a dolog, a mint a panaszban előadatott — a német szabókon esett sérelmekért és méltatlanságért a multra nézve adjon nekik illő elégtételt, a jövőre pedig az eddigi szokást tartsa fenn, s önkényes eljárást alkalmazni irányukban meg ne engedjen . . .¹⁾

E rendelet megszüntette a vizsályt, de a német szabók törekvésében, nemcsak, sőt egyes szavaikban is nyilvánult különködő érzület nem maradt a kedélyekre mély hatás nélkül, s behozta Kolozsvár polgárai közé azon összhangtalanságot, mely ezután sokszor megzavarta a közegyetértést, a mit csak hosszú évtizedek voltak ismét képesek kiegyenlítani. Ez volt oka, hogy a német szabók czéhhé alakulása 1776-ig huzódott el. Ez évben Erhart János György, Schütz Mátyás, Hoberth József, Bayer Jakab és Mihlnhaupt Ádám kolozsvári polgárok s német szabómesterek a tanács elé terjesztették: „hogy mivel ők 1769. a magyar szabó mesterek által mesterségökben megakadályoztattak, panaszukkal a kir. kormányzékhez folyamodván, febr. 14-én kelt rendeletnél fogva védelembe fogadtattak; hogy tehát jövőben velök ilyesmi ne történhessék s közöttük is a legények miatt egyenletlenség ne támadjon, mind a maguk, mind a munkáltató közönség érdekében czéh alkotására határozták el magukat, s bizonyos szabályokat és czikkeket irván össze: azokat a tanácshoz megerősítés végett beadták; az megvizsgálta, s minthogy azokban az ország törvényeivel és a város helyhatósági szabályaival ellenkező nem volt, sőt az iparosok száma növekedése, s a törvény és szabályok határi közt működése mind nekik és a közönségnek javára, mind a városnak díszére és hasznára van, a bemutatott czéhszabályt megerősítette s megtartását ígérve, 1776. decz. 18. a város nagyobb pecsége s Etsedi József jegyző aláírása alatt, magyar szerkezetben I—XXIV. cikkbe foglalva kiadta. Jellemzőbb pontjai: „I. két czéhmester legyen és sem a r. kath., sem az ev. ref. vallás ki ne rekesztessék; IV. a vándorlási idő 3 év, a legénynek igaz szabad német, magyar vagy szásznak kell lenni, nem jobbágnak; V. a czéhbeállítás díja 30 r. f. a miről a czéhmesterek számolni kötelesek; a remek: egy teljes férfiruházat az akkori módi szerint, női szabónak egy vállas női ruházat szintén a módi szerint, a mit legtöbben viselnek; formát

¹⁾ *Orsz. levélt. Erd. öszt. 1769. 1014. sz.*

vagy mustrát venni hozzá nem szabad, hanem rajzolja le, még pedig kétszer, jegyezni ne merje, hanem az első krétázásra a szabás is legyen meg; elkészítésére 4 vigyázó legyen; ha a remek nem találta helyesnek, a remekező a czéh által küldessék újabb vándorlásra, hogy mesterségét jobban experiálja; ilyenkor a költséget fizeti a legény, a czéhnek semmi terhére ne essék; VIII. minden kántoron egy szent mise olvastassék az életben levőkért, egy a megholtak lelkeért, a melyen a r. kath. vallásu mesterek és legények legyenek jelen, nemkülönb a processiók járásában és a nevezetesebb isteni szolgálatok alkalmával is; a ki nagy szükség vagy lehetlenség miatt elmulatná, az áldozatra való pénzt minden esetre küldje el a czéhmasterhez, különben megbüntettetik; IX. minden templomi és más czéh költségek a czéh ládájából vétessenek és fizetődjenek; X. ha valamely katonaezrednek való munka adná elé magát, vegye fel a két látó mester; XV. az isteni tiszteltelnél a szolgálatra az ifju mestereknek kell gondoskodni; XVII. ha idegen legénynek munkát nem tudnak adni, adjanak 15 kr. úti költséget, felét a czéh, felét a társaság pénztárából; XVIII. a *Blau Montag* büntetés alatt eltöröltetett; XXII. a felszabadult mesternek vagy legénynek a mesterek kötelesek hiteles *poszpertet*¹⁾ vagy *felszabadító levelet* adni; XXIII. minthogy a dicsőségesen uralkodó fejedelem rendelése a mesteremberek számának felettébb való megszaporodását nem akarja megengedni, a német szabó mesterek száma a tizet meg nem haladhatja, ha a város és vidék szükségeinek megfelelni képesek“²⁾ A szabályok magyar szövegezése Kolozsváratt természetes; de megjegyzem, hogy azokat egyidejűleg német szövegben is megnyerték a főbirótól maguk számára: Schütz Mátyás, Reinpold Jakab, Hermonatz Fidel, Radetzky Mátyás, Moser Jakab, Mihlnhaupt Ádám, Bühner Mihály, Schertel János, Grundfest János, Aust Lipót, Hartha György és Schwarz József . . . E czéhsszabály vallásos hangulatában a 300 év előtti vallásos szellem szólal meg; e fölött az a catholicismus és németiség terjesztése s az uralkodó-ház iránti mély hódolat kifejezése . . . A kolozsvári német szabó mesterek rokonszenve a szebeni szász

¹⁾ Helyesebben: *pass-port*, a mint feljebb egy német czéhsszabály szerkesztője írta.

²⁾ OKLEVÉLT. CCC. sz.

szabó mesterek iránt azért nyilvánult ily feltűnően, hogy bennök támaszt nyerjenek; de nemsokára kárukra vált, el annyira, hogy 1780. octob. 13. a kolozsvári tanácsnak kellett érdekekben a kir. kormányzéknél felszólalni s közbenjárását kérni avégre, hogy a köztük és szebeni német szabók közötti egyenetlenség megszüntetése végett eszközölje ki a felségnél, hogy a kolozsváriak a szebeniektől végképen függetleníttessenek, s maguknak más czéhek példájára egészen önálló czéhet alkothassanak. A tanács fel is terjesztette a szabályokat megerősítés végett, kifejezve azon véleményét, hogy azok a haza bármely czéhmestereivel versenyeznek. ¹⁾ Az ügy kimeneteléről hátrább még lesz szó . . . Egy szép mozzanattal zárom be a szabó czéh e korszakbeli történetét, midőn katona tiszti rangot nyert czéhbeli mestertársát szívélyesen üdvözi s örömét fejezi ki a felett, hogy vele tovább is viszonyát fentartani ígérkezik. „1735. sept. 13. — írja a czéh jegyzője — bekéredzett a czéhbe Török Szabó Sámuel . . . Nyolcz évvel később ismét: 1743. sept. 15. — így folytatja — minthogy az Isten ő felsége szokta felmagasztalni vagy meg is alázni az embert: mostan Isten ő felsége felséges Asszonyunk szolgálatjára alkalmazván megirt Török Szabó Sámuel urat, a ki főhadnagyságot nyert a Splényi ur ő nagysága ezredénél, s a becsületes czéhtől tisztelettel elbúcsuzott, de úgy, hogy ezután is kíván ő kegyelme a becsületes czéhhez egyetérteni, a feltételt beszolgáltatván a maga idejében: Isten ő felsége segítse a jó urat új hivatalában.“ ²⁾

A *Szizjgyártó czéh*, Nyerges Ferencz czéhmester piacz-sori házánál, a timár czéh 6 személyből álló küldötteivel a bőrvásárlásra nézve 1743. jun. 17. a következő pótló rendszabályokat hozta: „1. Mától fogva négy napig legyen szabad a timár czéhnek nyilván nyers bőrt vásárolni, azután 3 napig a szöcsöknek, ezt mindkét czéh tartsa meg két hétig, azontúl egyiknek sem lesz szabad. 2. Ezután úgy egyeztek meg, régi atyáik szokását követve, hogy két hétig a kolozsvári területen a timár czéh vehessen bőrt a mészárosoktól, azután egy hétig a szizjgyártó czéh; 3. a mészárszéken kívüli helyen, a hol a húst vágják, senki marhabőrt alkunni ne merjen; 4. a ki megszegi, a czéhmesterek bőrért vegyék el, s

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1881. sz.

²⁾ *A czéh j. könyv eredetijéből.*

egy része legyen a tanácsé, másik a szijgyártó, 3-ik a timár czéhé.
 5. A ki e végzéseket híret a czéhekből kiviszi, fél mesterasztalt fizet.
 Mind két czéh részéről aláírták s pecséteikkel megerősítették a kiküldöttek, írásba foglalta Hints Márton, a szijgyártó czéh jegyzője.“¹⁾ A *Szőcs czéh* 1754. a köztük és mészárosok közt régi idők óta fennálló azon szokás érvényben tartására kérte a kir. kormányzékot, hogy azok nyers bárány bőruket illő árban nekik adják el: a kir. kormányzék átküldvén a kérést a tanácsnak, május 21-ki rendeletében meghagyta, hogy a czéheket régi kiváltságaikban tartsa meg, a támadt egyenetlenséget elmérgesedni ne engedje, hanem idejében enyésztesse el s a fenforgó esetben részrehajlás nélkül ily irányban járjon el.²⁾ Később 1744. a czéh a többi hazai szőcsmesterekkel együtt ismét a kir. kormányzékhoz folyamodott, védelmét kérve a hazai örmény és zsidó s a külföldi lengyel és más kereskedők ellenében, a kik az ő kiváltságaik s felsőbb rendeletek ellenére, a nyers bőrök összevásárlása és külföldre vitele által nekik nagy kárt tesznek: „megparancsolta tehát 1744. jul. 3. kelt rendeletében a hazai minden főbb és alsóbb tiszteteknek, hogy a panaszló czéh tagjait kiváltságaik értelmében a hazai és külföldi kereskedők visszaélései ellen oltalmazzák s szabadságukban védjék meg, ha általuk segélyért kéretnek fel, adjanak, de úgy, hogy a szőcsök is a nyers bőr vásárlásban kiváltságaikkal a szegénység kárára vissza ne éljenek.“³⁾ A *Timár czéh* is panaszolt a kir. kormányzékknél, hogy a havasalföldiek és máshonnan jövő örmények és czéhen kívüli más emberek feles kikészített bőrt kezdetek a hazába behozni, vásárokon és más alkalmatosságokkal nyilván árulják, s ezen magánosok nyeresége által kiváltságaik megrontatnak és sok adófizető társuk a királyi adó fizetésére képtelenné válik; ez okoknál fogva e főhatóság 1745. márcz. 26-kán minden helységek előljáróinak megparancsolta, hogy a kérelmes timár czéhet kiváltságában tartsák meg és védjék, s azok ellen, a kik e kiváltságokat megrontják, nekik segélyt adjanak, mit ha nem tesznek, s a kormányzékhoz panasz jut fel, a szigorú feddést ki

¹⁾ *A szijgyártó czéh levélt. levő ered. j. könyvből.*

²⁾ *A szőcs czéh leveles ládájában levő eredetiből,* mely gr. Haller János kormányzó, gr. Pongrácz György kancellár és Boér István titkár által volt aláírva. *Orsz. levélt. erd. oszt. 1754. 66. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1744. 498. sz.*

nem kerülük. ¹⁾ Ugyan e czéhek 1749. a posztócsinálókka azok ványolójának viz-árka miatt támadt egyenetlenségében a tanács többször küldött ki szemlélő biztosokat e viz-árok megvizsgálására, s utoljára azon évi jan. 22-n, a kik ugy találták, hogy a timárok vizkerék gerendája nem ártalmas a posztócsinálók ványoló malmának, sőt arról győződven meg, hogy az mindig ugy volt, azt határozták, hogy most is megmaradhat, a mit Bús Tamás városi jegyző aláírása alatt a perló feleknek írásban kiadtak . . . ²⁾ A *Zsemleseknek* számuk növekedése adott okot czéhszabályalkotásra. Rhörük Vilmos, ügyességéről ismert zsemlesütő kereskedést akaráván kezdeni Kolozsváratt: a négy odavaló zsemlés felszólaít ellene, panaszolva, hogy ők nem tudnak élni. A tanács nyomozást rendelt, s abból és Röhrik folyamodványából kitünt, hogy a négyből kettő nem érti mesterségét, azért nem tudják eladni áruikat. Rhörük ügyét a kir. kormányzék elébe vitte s az megrendelte, hogy a zsemlesütők őt az 1773. évi márcz. 13. és május 12. kihirdetett felsőbb rendeletekben foglaló mérsékelt díj mellett vegyék be maguk közé, a mit azok teljesítvén: egyidejűleg czéhszabályt alkottak s azt Jancsora Dávid, Walther Mihály és Huber György kolozsvári lakosok és zsemlesütő mesterek megerősítés végett a kir. kormányzékhez fölterjesztették. Az ottani tárgyalás alatt kitünt, hogy szerkesztésében az osztályozást illető felsőbb rendeletekre nem volt figyelem fordítva, s a tanulási, legényi és felszabadítási vagyis mesteri díjak nem helyesen vannak megállapítva; a zsemle súlyát és árát a tanács van jogositva meghatározni, nem a zsemlesek, s ez tabellába foglalva, a piacra nyilván kiteendő lesz; azon kérdés iránt is: vajjon a sós perez az év minden részében árulható-e? a mesterek között kétely támadt, miről a kir. kormányzék ugy határozott, hogy ebben a szebeni helyesebb szokás tartassék meg, s a sós perez csak a böjti 40 nap alatt árultassék az utcákon, máskor csak házaiknál és a piacon boltjaikban. Meghagyatott azért a tanácsnak, hogy a felterjesztett czéhszabályokat ezek szerint módosítsa, s a folyamodóknak a város közpecséte alatt adja ki.“ Így jött létre 1777. febr. 20. azon I—XXVII. cikkből álló czéhszabály, mely a kolozsvári zsemlyé-

¹⁾ A timár czéh levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A timár czéh levélt. levő eredetiből.

seknek czéhük fennállásáig törvényeül szolgált. Illető helyén magyar szövegben levén közölve:¹⁾ itt vele tért foglalni fölöslegesnek tartom. E czéh *Jegyzőkönyvei* ez évben kezdődtek németül s a szokás így tartott 1850-ig, az ezutániak magyarul vannak írva, de mint művem időkorén kívül esőt, mellőzöm. *Számadáskönyvük* 1778-ból való, folyt 1831-ig, a második kötet 1831-től 1849-ig szintén németül, a harmadik 1856-tól tovább. Erre sem terjedhetek ki. Van egy kötet: *A mesterek lajstroma* s egy másik *Czéhügyi tárgyalások könyve* [*Zunftverhandlungen*] 1855-től kezdve magyarul írva. Ezeket is egyszerűen megemlítem, azon megjegyzéssel, hogy 1862—64-n e czéh multja tanulmányozásakor czéhmester volt: Zeisberger, mesterek: Kónya, Farkas, Hutter és Izai.

Az ipar- és műveltségi viszonyok átalakulására s a nemzetietlenség lassankénti terjedésére jellemző világot vet Kolozsvár város tanácsának 1754. nov. 24. az adózási osztályozás tárgyában az osztályozó bizottsághoz tett felírása, melyben kérte, hogy a kolozsvári mesterembereket ne tegyék a szász városokkal egy osztályba, mert ott minden városnak sok és nagy falukból álló kerülete van, a hol ők kontárokát nem szenvednek, Kolozsváratt pedig a külváros teli van; némely czéhet, a milyen a szabóké, gombkötőké és csizmadiáké, az új módi köntös is szerfelett megrontott; mert a csizma *stiefel*-lé s *czipők*-ké,²⁾ a dolmány *kamisol*-lá, a mente *kantus*-sá vált, a mi a szászoknál nincs, s ezekből idegen mesteremberek élnek, az ő czéheik abból nem boldogulnak.³⁾ Szintugy jellemzi a kort a gombkötők 1753. aug. 21. a kir. kormányzék előtt tett azon panasza: „hogy az örmények, görögök és bolgárok idegen országokból hitvány zsinorokat, arany és ezüst borításokat hoznak be és olcsón árulják; a selyemnek nyitráját ellenben az eddiginél drágábban. Régen ugyanis egy nyitra 19 bécsi lat volt, ma másfél lattal is kevesebb [t. i. *18-ad fél lat*]. Kérték tehát ennek eltiltását, és hogy a mint felső országokban csak materialét szabad bevinni, ugy hozzánk is csak ezt lehessen.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773., 3069., 1777., 4231., 6901., 6902. sz. OKLEVÉLT. CCCI sz.

²⁾ Erdélyben a *czipő* helyett „*czipők*,” „*czepők*” van a nép közt használatban.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1120. sz.

Ha szükség, ők a kraping [?] munkát is megkészítik, csak legyen anyag [*materia*], drágábban sem adják, mint fenn, csak hogy az anyagot fennvaló árban kapják. Ellátják az egész országot, annak minden rendü népeit. Ne épüljön az ő kárukkal — kéri — idegen országi mesterember, ők húzzák a haza terheit éjjel-nappal . . .“ Hasonló irányu volt felszólalásuk egy más alkalommal, midőn a kir. kormányzék rendeletet bocsatott ki a kézi mesterségek jobb móddal folytatása iránt s végrehajtására biztosokat küldött ki. Mielőtt ezek kiszállottak, a gombkötő czéh hét pontban terjesztette elé kérelmét, melynek tárgyai az elébb elé sorolt panaszok voltak, sarkpontja pedig az, hogy Kolozsváratt immár az ő czéhök annyira szaporodott, hogy az ő felsége katonasága felszereléséhez a gombkötő munkát, a mi rájuk esik, képesek kiállítani. ¹⁾

A *kereskedelemnek* megszorítására volt az, hogy a királyné, mint némelyik nemzeti fejedelem, a korona jövedelmei növelése végett egyedárukat hozott be 1745. aug. 7. a vajda-húnyadi kamarai igazgatóság ajánlatot tett Kolozsvár városánál, hogy miután a 30-ad hivatal általi vaselárusításnak sikere nem volt, vegye át e jogot a magyarországi városok példájára, s elfogadás esetében válaszszon kebeléből vas-árust. Szerződési pontokul ezeket ajánlotta: „a vajda-húnyadi vasat mindig csak a kolozsvári vasáruoló árulhatja, mások csak sokadalmak idején; az igazgatóság a kicsinyben árulás fejében, egy mázsára 2 firtot számít feljül, a vas árát — egy bécsi mázsától 6 firt 15 krt — évnegyedenként szolgáltatja be bevételi és kiadási kivonat mellett, ő árultatja 7 firt 20 kron, az elszállítás az árus dolga, toroczkai és magyarországi vasat árulnia nem szabad; nagy és kis ekevasat, patkót és más rendkívüli gazdasági vasakat bányai árban fizet; a városba vagy környékére kaszán és grácsi vason kívül semmi vasat vinni nem szabad, a tanács oly árust állit, a kiért jót állhasson, s az igazgatóságot biztosítani, keresetében kártalanítani kell.“ ²⁾ Az alku további folyamáról nem találtam adatokat... 1770. május 5. a tanács a kir. kamara hasznára mérsékelt jutalomért apró só árulásra szerzett jogot két polgár részére, ³⁾ a kiknek száma az idővel

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1082. sz.

²⁾ *Városi levélt.* F. II. 950. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1770. 2194. sz.

és népesedéssel később mind nevekedett; a javalmazottak éltek szükön munkájok után, de a kamara jövedelme tetemesen gyarapodott. 1772. jun. 24. lotteriagyűjtői állomás rendszeresített 150 firt évi fizetéssel. ¹⁾ Ösztönözve a fejedelemnö példája által, a város is kezdeményezte a belkereskedés terjesztését jövedelemgyarapítás s a közönség szükségei kielégítése okából. 1750. octob. 22. a tanács és száz-férfiak Márton András, Jakab Márton, Csiki Manó és Persiánus Kristóf ebesfalvi kereskedőkkel egyezményt kötöttek az iránt, hogy nekik két bolt nyithatására s abban kereskedésre jogot adnak ily feltételek alatt: „1. hogy a város kiváltságai és szabadsága ellen semmit nem tesznek, magukat hatósága alól el nem vonják s nem mentesítik; 2. pénzt s portékát városi embernek a végre, hogy házáat, vagyonát elvegyék, nem adnak, 3. polgári jogot és örökséget maguknak nem keresnek, 4. a város közdolgaiba, gazdaságába nem elegendnek, 5. czéhes mesterek kárára az ő keresetöket illető árukat sokadalmon kívül nem vesznek, 6. ha városi jó magyar emberek gyermekei kereskedésre adnák magukat, őket megtanítani köteleztetnek, 7. a város által Felek kiváltására felkérendő 5640 m. firt 42 p. kamatát, a 360 frtot mindaddig fizetik, mig a zálogösszeg annak jövedelméből kifizettethetik, 8. ha a város a mondott tőkét fel nem veszi, vagy ha már azt lefizette, a nevezett kereskedők ezen 360 frtot a tanács tetszéseig tovább is fizetik, 9. ha a zálogtartó a tőkét ítélet előtt fel nem venné, hogy az addig gyümölcsözetlenül ne heverjen, ők felveszik, és annak mind 360 firt kamatát fizetik, mind pedig azon kívül taxa ezim alatt annyit a városnak letesznek, s mikor a város e tőkét kívánja, akármely időben lefizetik. A kereskedők boltjaikat kötötték le biztosítékul; de ők is megkivánták, hogy rajtok kívül több örmény és idegen kereskedő be ne bocsáttassék, s hogy a kolozsvári jezsuitáknak Griemer Péterről jutott és nekik hagyományozott megvett házukra semmiféle terüh ne tétessék, kivévén, mikor más mentes, nemes házakra is tesznek; eladatván a ház, mestersége is megszűnik. E szerződést a száz-férfiak azon évi apr. 15. helyben hagyván, végrehajtását a tanács kötelességévé tették.“ ²⁾ A helybeli boltos kereskedők panaszoltak

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1772. 6160. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXVII. sz. Az oklevél örmény aláírása magyarra fordítva: Manugian Jakab, Beszijaniáncz Lázár és Tonigi fia, Csiki Manó magyarul írta alá nevét.

ez ellen, hogy ez az ő kárukra van, keresetöket megkevesebíti; de a száz-férfiak a sept. 2-ki gyűlésben meghatározták: „hogy nagyobb tekintetet érdemel a társadalom, mint az egyesek. A közönség, a város népe úgy áll fenn és gyarapodik, ha minél több és olcsóbb portékát vehet. Kérelmezőknek nem lesz semmi kára, csak a portékát adják egyenlő áron, ne oly felette drágán, a mint eddig mindenki tapasztalta. A városnak végzése van, hogy jó feltételek alatt s díjfizetés mellett az őrmények bebocsáttassanak, a tanács teljesíti ezt, s a két bolt nyitásra — többre nem — a felhatalmazást megadja.“¹⁾ Nem soká maradt azonban erejében a szerződés. Márton András csőd alá került, Persiánus a szerződés aláírásakor gazdának iratta volt magát, pedig csak Csiki Manó legénye volt, de kereskedésre pénzalappal nem birt, e felett igen drágán is árult s csalta a népet; Csiki a tanács hire nélkül idegen kereskedő társat fogadott boltjába; a város tehát látván megcsalását s a biztosítékhiányt, e háromnak kötelezvénye megszegése miatt a szerződést felmondotta s őket attól elmozdította; csak Jakab Márton hagyatott meg egy boltnak a jogában s az ő kérésére Csiki Manó, mint társa; ha ez nem tetszenék — mondá a tanács — válaszszon az ebesfalvi kereskedő társaságból egyet az ő előleges hírével és tudtával; ha pedig neki magva szakad, helyette gazdának következék öcsese, Ábrahám Márton. A megüresült másik boltba szamosújvári Novák Kristóf és Márton bocsáttattak az előbbi szerződés öt első pontja feltételei alatt. A 6-ik pont úgy módosított: „hogy a Felek kiváltási zálog tőkájének kamata az akkori végzés szerint rendkívüli alapból fedeztessék, Novák Kristóf testvérével fizessen évenként 200 frtot, Jakab Márton 150 frtot, s abból elengedést sem ő felsége nem tehet, sem ők nem kérhetik, 1200 frt büntetés alatt.“ A 7-ik pont módosítása: „a föltételeket az elkergetés büntetése alatt kötelesek teljesíteni, valamint a város is kötelezi magát: 1. hogy a két kereskedő házait adó és katonai szállásadás terhe alá nem vonja; 2. rajtok kívül más kereskedőt a városra be nem fogad, 3. midőn más kereskedő jó Kolozsvárra, se darabban, se véggel; se mázsával vagy singgel jószágot eladni meg nem engedi, kivéve, ha ide való kereskedőknek felső országokban létekor tett rendelésére hoznak ide árut; 4. vásárok alkalmával a kiváltságos napokon kívül és

¹⁾ *Az ered. j.-könyvből.*

korábban szintén senki nem árulhat.“¹⁾ A város szükségei növekedése s kedvező ajánlat tételek a boltbér fölemelésére birták a tanácsot, találkozáván oly kereskedő, a ki egyedül ígért annyit egy boltért, mint a mennyit a mostaniak hárman fizettek. Erre a mostani birtokosok megígérték az 1000 frtot, az új szerződést mindkét fél aláírta, minek folytán a következő módosított föltételekkel engedtetett meg az eddig birt két bolt kezöken maradása: „1. a város 10 évig nem háborgatja öket, 2. ök egy évig, ha káruk lesz sem mondhatnak le, azon túl fél évi felmondással szabad lesz, 3. tiz év után ha más többet ígér, a város elfogadhatja, vagy ha tetszik, a mostaniaknak elsöségi jogot enged, 4. a város kiváltságai ellen való cselekvést inkább kerüljék, mint eddig, idegen kereskedöket maguk mellé be ne fogadjanak, a tanács se adjon másnak jogot, 6. a királyi adót fizessék s boltbéreket mindig az év elején tegyék le, évök 1760. jun. 1. kezdödik.“²⁾ 1761. végén [*a nap nincs kitéve*] Novák és Csíki kereskedök kérelmére — miután a kereskedelmi díj behozatott — a pénz és idök szük volta, a kereskedés és vásárok hanyatlása tekintetébö a tanács és száz-férfiak beleegyezésével az 1000 frtot 600 firtra szállították, egyéb föltételek sértetlenül fentartatván.³⁾ 1763. egyenetlenség támadván a városi tanács, Novák Kristóf szamosújvári, Csíki Manó és Ábrahám Jakab s Ábrahám ebesfalvi bolthelybérlö kereskedök közt, s az a kir. kormányszik elé is felhatván: onnan jött, kiegyezést ajánló rendelet következtében azon évi deczemb. 31. ily föltételek alatt egyeztek ki: „1. eddigi ügyes bajok mindenestöl feledésbe megy, 2. a felek 3 nyitandó boltért a város házi pénztárába fizessenek 100 aranyat [*a mi alkori pénzfolyam szerint 420 r. frtot tett*], 3. a boltokban csak bécsi és külföldi, új és igen jó portékát szabad árulni; a miket a városi mesteremberek csinálnak, azokkal sem titkon, sem nyilván, sokadalmon kívül nem kereskednek, 4. portékáikat sokadalmi áron árulják, 5. a közönségnek semmi gazdaságába nem elegyednek, 6. a város kiváltságai ellen nem cselekesznek, hatósága alól magukat ki nem vonják, 8. a városi emberek gyerekeit, ha kívánják, kereskedésre tanítják; 9.-a város a 3 boltban gyakorlandó kereskedés-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. 1234. II. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1234.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1302. sz.

ben őket megtartja, 10. ha egyikök meghal, a tanács hírével egy harmadikat hozhatnak, ha nem hoznak, a boltpénzt ketten fizetik; 11. a mostani két házuk birtokában kereskedésök tartamaig megtartatnak. Évök kezdete 1764.“ ¹⁾ 1768. a száz-férfiak felszólaltak az örmény boltosok ellen, hogy ők drágábban adják portékájukat mint a hogy ígérték s magukat kötelezték; kivánták, hogy szerződésök megtartására szoríttassanak; a búza vétel is joguk körén kívül esik, annak vásárlásától, szekerekkel kivivésétől tiltassanak el. ²⁾ 1770. jul. 7. a tanács és száz-férfiak gyűlésében pedig meghatározatott, hogy a város nagyobb hasznát látja, ha Csíki Mártonon és Péterén kívül több kereskedők is beeresztetnének s haszonbért fizetnének, mintsem hogy csak ők birjanak boltot. Ennélfogva a gyűlés ellene mondott és megtiltotta s meg nem engedte nekik a 3-ik bolt megnyitását, sőt azt akarta, hogy más kereskedők is jőjjenek be s elhatározta, hogy új szerződésre kell őket venni, a mi tudokra is adatott. Ennek következtében Csíki Márton és Péter 1770. decz. 38. az 1750-ki első szerződési föltételek mellett 300 r. frt évi boltdíj fizetésért hagyattak meg eddig birt két boltjuk használata jogában. ³⁾ 1770. Popa, máskép Juga Zsigmond brassói kereskedőnek adtak boltnyitási jogot a város tetszéséig 30 frtéért úgy, hogy csak havasalföldi portékát tartson és áruljon; ha a kereskedés nő, nő a díja is; föltételei voltak: „hogy csak riskását, faolajat, malozsa szöllőt s más apróságot áruljon u. m. festéket, gyapjút, gyapottat, selymet sat., kolozsvári kézmívet ellenben a czéhek kárára ne, ha árul, boltjogát veszti el; a portékát feljebb nem adhatja, mint a hogy sokadalmakban lehet venni; házat s örökséget nem vehet, portékáját hitelben és summásan nem adhatja oly végre, hogy azokért örökséget vehessen, áru elvészése büntetése alatt; pestis idején portékát be nem hozhat.“ ⁴⁾ 1780. jan. 1. szintén ily feltételek alatt Patrubán Márton és Csíki Izsák ebesfalvi kereskedőknek egyenként 150 r. forint díjért engedett a város bolt helyet. ⁵⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1366. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.* 1857. sz.

⁴⁾ E szerződést az illető fél görögül írta alá. Fasc. II. 1366. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1858. sz.

Kolozsvár iparral, kereskedéssel és földmiveléssel foglalkozó lakosai-

A hazai ipar és kereskedelem védelme, a nemzeti munka és vagyon megtakarítása érdekében volt a fejedelemné 1749. sept. 12-ki rendelete, melynek jótéteményét teljmértékben az örökös tartományok fejlettebb ipara és kereskedelme érezte ugyan, de

nak számaránya ismertetése végett ide igtatom 1759., 1770. és 1775-ki statisztikáját, az akkori összeírások alapján. I. 1750. egy adókirovási összeírásban Kolozsvár népességének foglalkozása így volt kimutatva: a) *Kereskedők*: Ábrahám Ábrahám, Novák Márton, Csíki Emmanuel, Schoppel János, Sartorius András [*magva szakadt*], Gáspár Sámuel, Mauksch Tobiás, Fogarasi László, Vajko János, Trandaffi György [*elment*], Pauer János, özv. Keeske-méti Andrásné [*meghalt*]: 11 férfi, 1 özvegy. b) *Mesteremberek*: a belvárosban 414, új házas 17, özv. 27., a külvárosban mesterember 134, özv. 8, a többi [*négy levelelen kivágva*]. [*M. tud. Akadémia kéziratára. Theca I. a régi rendezés szerint.*]

II., 1770. május 14. összeíratván a kormány Kolozsvár népességét, ez eredmény jött ki:

a) *Kereskedők* voltak: Schoppel, Vajko, Ágoston, Novák, Benő, Csíki, Kapitány. b) *Mesterember*, a ki házat birt a belvárosban 266, új házas és szegény 6, özvegy 13, házatlan 205, nem osztályoztatott 5 szegény; a külvárosban házat bíró mesterember volt 171, új házas 8, nem osztályoztatott 5 szegény, a polgárok közé volt sorozva 4, özvegy volt 5. [*Városi levélt. Fasc. II. 1492. sz.*] A hét kereskedő közül azonban csak két százsz lakott állandóul Kolozsváratt s egész éven át folytatták a kereskedést, a többiek Erzsébetvárosban, Szamosújváratt, Brassóban laktak s ott fizettek adót. [*Városi levélt. Fasc. II. 3690. sz.*]

III., 1775. octob. 25. két táblázatot rendelt készíttetni a kormány Kolozsvár kereskedőiről és iparosairól, mindkettőben hat kérdésre kellett feleletet írni be. Az I. *tábla kérdései*: I. egész éven át kereskedésből élők vannak-e? II. Csak télen kik folytatják? III. Kézműiparzikkeiket hová viszik eladni? IV. Ezek mily távolságra vannak? Mily mesterségbeliek tűnnek ki mások felett? V. A kézművek és gyártmányok közép ára? VI. anyagot kívülről szereznek-e? *Az adott feleletek*: I. a kereskedők többnyire örmények, görög egyesültek és nem egyesültek, kik Szamosújváratt, Erzsébetvárosban és Brassóban laknak s ott fizetik adójukat; kolozsvári csak 2 van, kik állandóul folytatják a kereskedést. A mesteremberek egy része egész éven át mesterségét üzi, ezek többnyire czéhen kívüliek, kiknek nincs külön birtokuk. II. A czéhes birtokos mesteremberek többnyire csak télen és ősön üzik mesterségöket, tavasszal és nyáron a föld- és szőlőművelést, egy két legényt azonban akkor is dolgoztatnak. III. A kolozsvári kereskedők egy sokadalomba sem járnak; a mesteremberek: Thordára, [2 mértföld], Mocsra [3 m. f.], Szamosújvárra és Bánffi-Húnyadra [4 m. f.], Rettegre és Zsibóra

azon hatása nálunk sem tagadható, hogy korlátozta a fényüzést, s a figyelmet a belföldi iparra és kereskedelemre fordította. E rendelet: „1. pontjában meg van tiltva az idegen országbeli egész és fél gazdag materiák, arany, ezüst paszomántok, csipkék, varrások, az örökös tartományokon kívül csinált arany, ezüst és abból készített portékák behozatala, kivéve a zsebórákat. A 2-ik pont rendeli, hogy a kinek gazdag köntöse, idegen czifra portékái sat. vannak, használhassák ugyan el, de az e végre felállított bizottság előtt jelentsék be s jegyezzék meg; jövőben azonban az örökös tartományokon kívül szőtt, varrott és czifrázott köntösöknek akármilyen ürtügy alatt behozása tiltva van; 3. az egész és fél gazdag materiák az örökös tartományokból 200 arany büntetés alatt kirekesztettek; 4. a mely kereskedők ilyeket csempésznek be, portékájuk elkobzandó s testi büntetéssel is fenytendő, felsőbb rendek 200 arannyal s

[6 m. f.], Enyedre, Deézsre, Szent-Péterre [5 m. f.], Maros-Vásárhelyre és Beszterczére [8 m. f.] Kolozs-Monostorra, mely szomszédos. A IV-re részint az előbbiben a felelet, részint itt következik: legtöbb van eszmadia, ezután: timár, mészáros, szabó, fazekas, szijgyártó, szőcs, nyilkészítő, ács, gombkötő sat., legjövödelmezőbb: a rézműves, mészáros, szőcs, szappanyos, szijgyártó, aranyműves, timár, lakatos és kovács mesterség; de jövödelmők mégis általában oly csekély, hogy ha földét nem mívelné, nem tudna egy is élni és adót fizetni, mert a gabonán, marhán, nyers bőron kívül minden anyagot és élelmi szert háromszor nagyobb árban kapják meg, mint régen. V. Egy pár közép minőségű férfi eszma ára 2 r. frt 30 kr. nőcsizma 2 frt, 1 frt, tehénhús 2¹/₂ kr., disznóhús 3¹/₂ kr., juhhús 2¹/₄ kr., szalonna 9 kr., egy közepes egész nyereg szerszám 6 r. frt, egy közepes ködmön 5 r. frt, egy öl selyem zsinór 4 kr., kender zsinór 1 kr., egy font kivert közép minőségű rézmunka 40 kr., 1 öl középszerű posztó 1 r. frt 18 kr., egy vég 38 r. frt, egy pár kész talp 17 kr. közepes fejsze 51 kr. VI. A eszmadia, szőcsök, timárok, mészárosok a szomszéd városokban szerzik be az anyagot, a rézművesek részint Selmeczről, Magyarországról, a vasat Húnyadról és Toroczkóról. A II. tábla kérdései és a feleletek: I. Van-e föld-, széna- és bormivelés? Fenn volt rá felelet. II. Hol és melyik mivelés fordul elő ezenkívül? Egy-e vagy több? Kolozsváratt mindenik. III. Milyen termékenységi osztály alá tartoznak? A szántóföldek a 2-ikba, a kaszálók a 3-ikba. IV. Hová viszik terményüket eladni? A gabonát nem viszik ki, sőt hoznak be, a bort, szénát elfogyasztják. V. A piacok távolsága? fennebb meg volt mondva; egyébiránt erre a felelet fölösleges, mert nem visznek ki semmit, árvíz sem gátolja éppen ez okból. VI. Mi a közép ára egy köböl gabonának? 2 r. frt 24 kr., egy szekér szénának? 4 r. frt, egy veder bornak? 36 kr. [Városi levélt. Fasc. II. kötet. 1707. sz. a.]

többel is; 5. e végre az idegen portékáknak minden boltban összeírása, s a levelező könyveknek 30 nap alatt bemutatása rendeltetett, 6. a fejedelelnő czélja — ugymond — a pénz benmaradása s a kereskedés és adózó nép megerősödése; a mi benn van az országban, itt szövik és gyártják aranyból, ezüsből, azokból mindennek megengedett mindent vásárolni, kivévén az urak liberiáját, a kiknek a kalpagukon levő paszománton kívül ünnepensem engedett meg semmi aranyat és ezüstöt viselni, 200 arany büntetés alatt; 7. 200 arany büntetés éri az erős aranyos és ezüstös ruhák viselőit is, a mi által egyébiránt is sok pénzanyag vesztegetődik el, ugy a hintókon és házfalakon, képeken és tükörkereteken is; megengedte azonban a tűzön való aranyozást a gombokra s egyéb hasonlókra; 8. az idegen országokból behozott drága gyöngyökkel, ékszerekkel is szintén sok pénz megy ki az országból, kivált mikor azokat hitelben veszik; szigoruan megtiltotta azért a fejedelelnő azok behozatalát, sőt benn az országban is máskép mint kész pénzzel való vásárlását, különben ily vásárból származó adósság a törvényszékeken védelemre nem fog találni; megtiltotta a házasulandók ily módon való ékszervásárlását is, a jeggyűrűn kívül. A ki behozza az oly árukat, elveszti azokat és kereskedői jogát s esetleg az országból kiűzetik; 9. 3 legfeljebb 5 forintnál drágább selyemből való köntösök, ugy szintén drága selyem kelmék behozását is megtiltotta, a most meglevőknek a kereskedők boltjában összeírását rendelvén el; a kik 5 frtnál drágább kelmét hoznak be, ugy büntettetnek, mint feljebb; 10. csipkék s nevezetesen fejr blondins csipkék, ugy marsaille és fejéren varrott és tödzelt idegen munkákat, melyek az országban vannak, behozni nem szabad; közönségesen a vesztegetésre hajlandókat, a kik hitelezőiket megcsalják, buja és mértéktelen életök által önmagukat szegénységre juttatják, a legkeményebb ítélet és büntetés fogja érni, nem tekintvén személyre és rendre, csak az Istennek tetsző igazságra. E rendelet végrehajtására a fejedelelnő külön bizottságokat rendelt minden országában, minden hatóságoktól függetlenné tevén őket, a feladók neve elhallgatásáts az ilyeket a büntetés fele részében is részeltetni igérvén.“¹⁾

A kereskedelem könnyítése, a lakosoknak kártól megóvása végett a hazai és európai pénzek értékét meghatározó több ren-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. 1012. sz.

deletet intézett a kir. kormányzék a fejedelelnő nevében a városi tanácshoz. Az 1751. ápr. 5-kiben a porosz pénzek általában a birodalomból kitiltattak, értékök a legalsóbb fokra szállíttatván, hogy különösen a *soládi* nevű birodalmi [*imperialis*] frtok és fél frtok, márvás, peták, a nép nyelvén hetes, magyarul 14 pénzes pénzdarabok Ausztriából ki ne vitessenek, hanem csak a garasok, polturák, félpolturák [a nép nyelvén *magyar kis pénzek*], krajczárok és külső pénzek, az eddigi elpecséltés módja szerint. E rendeletben még néhány más ország arany és ezüst pénzeinek értéke is látható.¹⁾ Van a fejedelelnőnek egy a Kolozsváratt észrevett uzsoráskodás elleni intézkedése is, t. i. azon 1767. febr. 25. legfelsőbb rendelet, melylyel a pénz- és munkakamatot szabályozta, a mit a kir. kormányzék aug. 31. tett közzé. E szerint 100 frt után kamatul 6 frt állapított meg [*addig 8 frt volt*], ennél drágábban pénzt

¹⁾ A heترuriai vagy toscanai zechin arany [*gigliato*] értéke 4 r. frt 12 kr., a velencei zechin arany 4 r. frt 12 kr., körmöczi arany 4 r. frt 12 kr., a cs. kir. pénzverők aranya 4 r. frt 10 kr. Az agio, a nép nyelvén *lági*, változó. *Városi levélt.* Fasc. II. 1040. sz.

Az 1771. márcz. 22. kelt rendeletben azon pénzek értéke így határozott meg: körmöczi, *gigliato*, florenczai, velencei *cechini* [előbb *zechin*] arany értéke 4 r. frt 18 kr., cs. kir. s ezekhez hasonló bajor és salisbury aranyé 4 r. frt 16 kr., egész *souverain d'or* 12 r. frt 40 kr., fél 6 r. frt 20 kr., hollandiai és mások 4 r. frt 14 kr. Más külföldi hatalmak pénzeire nézve marad a fejedelelnő 1756. sept. 20. és 1763. aug. 17-k-i rendelete. *Vár. levélt.* II. 1514. sz.

1772. [*kelet nélkül*] a török tartományokkal határos országokban való kereskedésben a török piasztér elfogadását rendelte; [*Városi levélt.* II. 1759. sz.] értékét a gyakorlati élet határozta meg; egy 1788-kir. kormányzékir. rendeletben 48 krban beváltása és minden fizető hivatalnál elfogadása van parancsolva. *Vár. levélt.* II. 3132. sz.

1761. jun. 18. a forgalom és vásári nehézségek könnyítése végett a fejedelelnő a következő rézpénzeket bocsátotta ki.

A Magyarországr. részére vert pénzek egyik felén :

Másik felén : *Patrona Hungariae. Maria Theresia sat. 1760.*
Vár. levélt. II. 1284. sz.

kiadni és fölvenni nem volt szabad . . . A tanácsnak a munkakamatokról tett jelentésében ez érdekes adatok voltak: „Kolozsváratt 1 r. frt után munkabeli kamat: kaszálás 1 nap, étellel, aratás 1 nap étellel, 4—5 frt után szintugy 1 nap étellel, 5—6 frt után 1 közepes szekér fa és 1 szekér széna, ezen kívül kapnak italt; búzahordás 1 frt után 2 kalongya. *Feleken*: 100 frt után fizettek kamatban 10 szekér fát, 1 r. frt után 1 kaszás vagy 1 arató napszámot, 4 frt után járt egy ekenapszám étellel, 5 frt után egy eke étel nélkül.¹⁾

Belélete egy a művelődés útján folyvást elébb haladó polgári társaság képét mutatja, mely nincs küzdelem nélkül, de a mi edzi az erőket s fokozza a polgároknak a tetterőt és közszellemet. A műveltség hatalmas közvetítője volt Kolozsváratt a főnemesség. S ez azon arányban, a mint a polgárság ellenezte, folytonosan szaporodott e korszakban is. 1770. márcz. 24-ki tanácsi kimutatás szerint Kolozsváratt volt 87 nemes, ezek közt 12 báró, 16 gróf,²⁾ a kik az év némely részében állandóul ott laktak, birtokaik jövedelmét ott költötték el, rokonaik és barátai ott keresték fel őket; ezek a patricius családokkal házassági viszonyokba léptek, a felsőbb társadalmat képezték, s annak életmódját és a műveltséget a polgárság közt terjesztették . . . A város igazgatásában sok javítás történt. Századok óta szokás volt, hogy a főbirót és senatorokat megválasztásuk után a száz-férfiak házukhoz kísérik s általuk megvendégtessenek. Az 1778. febr. 23. tartott közgyűlés ezt örökre eltörölte, hivatkozva a felség azon rendeletére, mely a nagy számban való vendégeskedést tilalmazta.³⁾ 1779. az oct. 12-ki közgyűlés az esküdt polgároknak a közszolgálatokért némi javadalmokban részesítése végett meghatározta, hogy bort két helyen korcsmározni csak esküdt polgároknak legyen szabad,⁴⁾ s bár 1773. octob. 2. a közgyűlés oly végzést hozott, hogy idegen bort a városba bevinni senkinek nem szabad, 15-én új tárgyalás alá vették s kimondották, hogy a fő- és királybirónak a házuknál megfordulni szokott vendégeikért szabad legyen

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1449. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1488. sz.

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

bevinni 300, a tanácsbelieknek és papoknak 200, a száz-férfiaknak 100 veder bort.¹⁾ 1779. decz. 7. és 1780. jan. 28. a város majorsági pénztára gyarapítására két hasznos végzést hozott a közgyűlés. Az *első*, hogy a piaczi vám haszonbéri kikiáltási ára 100 frt legyen, minek következtében az 900 frtra emelkedett s ez összesen 4 évre adatott ki. Ugyanakkor Felek község a város kezelése alá rendeltetvén: felügyeletére fizetéses egyén állíttatott. A *második* a város levéltára jobb rendbe hozását illeti, a mi iránt a figyelmet a gyakori égések költötték fel. 1746. aug. 6. a közgyűlés: „tartván a véletlen *non putarem*-től — a mint a j. könyv szól — és egy szempillantásban mindeneket hamuba takarható tüztámadástól, az édes eleiktől szerzett s eddig megtartott literale instrumentumok megőrzésére és lehető minél nagyobb szorgalommal fentartására az alsó tanácsház ablakait vastáblákkal megerősíteni szükségesnek látta, ezért azoknak jó móddal való elkészítését a számvevő bizottság ajánlatára el is rendelte.“²⁾ 1767. jul. 10. pedig a kir. kormányzék a felség ápr. 28. legfelsőbb elhatározása alapján s I. Lipót fejedelem 1699. sept. 5-ki leiratával egybehangzólag a levéltárnak egy r. kath. és ev. ref. levéltárnokra bízását parancsolta, de a minek teljesítése 1770-ig elmaradt. Ekkor a tanács jun. 11. és decz. 8. a kir. kormányzékhez tett feliratában előadta: mily bajos nekik a nagyszámu iratok közül a perekhez és közigazgatási ügyekhez kellő előiratokat kikeresni, a kereséssel mily sok idő telik s ez a dolgok elintézését mennyire késlelteti; kérte a felségnél kieszközölni, hogy a város levelei őrizésére két alkalmas levéltárnokot tehessen s a házi pénztárból számukra illő fizetést adhasson.³⁾ A kir. kormányzék erre 1771. jan. 15. azon választ adta, hogy a városi tisztii személyzet iránti felterjesztését már megtette, ha a tanácsnak tetszik, folyamodjék egyenesen ő felségéhez; ő, ha véleménye kéretik, nem mulasztja el kérésökre méltó tekintettel lenni.⁴⁾ Sok irogatás után a tanács jónak látta az ügyben valamit tenni, s a mit tett, 1772. május 12-n a kir. kormányzékhez intézett jelentéséből kitűnik. „A lajstromozást

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1773. 7920. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1503. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1771. 131. sz.

— ugymond — kebeléből kiválasztott két egyénre bízta; hosszasan tartott a munka, de már nagy részét betürendbe szedték s a levéltári anyagról azon nézetöket fejezték ki, hogy még 3—4 csomag van lajstromozatlanul, az *első*: a mult századok s e századbeli osztálylevelekből áll, melyek immár betürendbe vétettek, s ezután az illető családok, ha rá szükségök lesz, könnyebben hozzáférhetnek. Meglehet, hogy ezek közt külső családok jogait illetők is vannak, de az eddigelé nem tünt ki. A *második* csomagot városgazdai számadások teszik; vannak ott levelek s irások a boldog emlékezetü erdélyi nemzeti fejedelmekre tett költségekről, vannak kevés számu törvénykezési j. könyvek is, melyek, mint-hogy behatólag átnézve nincsenek, nem tudhatni, nincsenek-e közöttük külső nemzetségek levelei is. *Harmadik* csomag a pénztárnokok adókirovásai [*dica*], melyek lajstromozása a tanács itélete szerint fölsleges, ellenben a két első szükségesnek véli, a mit két év alatt két egyén elvégezhet. E végre két egyénnek megbizására s fizetésök felöli gondoskodásra a kir. kormányszéket felkérendőnek látják s mindkettőt javaslatba hozzák.¹⁾ A tanács ez értelemben irt fel a kir. kormányszékhez, mely azon évi sept. 18. újabban kérdést intézett a tanácshoz a levéltár állapotá iránt. Az ekkor tett jelentés az elébbitől eltérőleg, mindent — a legdrágább privilegiumokat sem véve ki — a legziláltabb állapotban levőnek mondott, a minek elolvasása, rendbehozása és lajstromozása tetemes munkát kíván, a haszonvehetlenek nagy száma s az iratok nehéz olvashatása miatt. Ezért — ugymond — két levéltárnoknak megbizatasát látná jónak évenkénti 100 r. frt fizetéssel, mig elvégzik munkájokat, a mire két év elég lenne.²⁾ E felirat s a fennebb említett felsőbb engedély következtében azon évi octob. 22-ki közgyűlésben felolvastatott a kir. kormányzék azon rendelete, melyben megengedtetett: „hogy a város levéltárát egy r. kath. és egy ev. ref. alkalmas egyén regisztrálja és az ott csomókban sorozatlanul [*indigeste*] heverő leveleket és iratokat rendezze, fizetésül 100 frt útalványoztatott számukra a házi pénztárból; a tanácsnak meghagyatott, hogy vigyázattal legyen rá, hogy munkájokat két év alatt végezzék be.“³⁾ Ekkor rendeztetett

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1593. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1605. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 7920. sz.

végre Kolozsvár város levéltára, s készült a legbecsesebb részről — a kiváltságokról — azon *Tárgymutató*, mely azóta közigazgatási ügyekben úgy, mint a tudósok által céljaik szerint használtatik. 1775. nov. 28. a kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy a város j. könyveit összegyűjtve, a levéltárba tegye be, mire az 1777. jan. 25. azon jelentést tette: „hogy az 1776-ki j. könyvet január elején betette, úgy a mint rendezve volt; de a mint már 1776. febr. 4. jelentette, a régibb j. könyveket nem kevés bajjal készíthették el; most is panaszzolják, hogy nem lévén igtató, rendkívül nehéz volt ezt végrehajtaniok. Ez okból a tanács egy igtátónak 60 frt fizetéssel kineveztetését kérte.¹⁾

A közegészségügyben a kormány intézkedett az 1742. pestis alkalmával egy igazgatóság [*Directorium sanitatis*] felállítása által, melynek 9 pontból álló rendszabályát Kolozsváratt is kihirdették a negyedkapitányok. „1. Tilos egymással társalkodni, gyermekeket utcára bocsátni, ablakok alatt gyüleezni; a kik teszik, elébb 1, majd 2 aranyra büntetendők; 2. egészséges embernek elzárt házhoz menni, 3. a beteget a kapitányok azonnal jelenteni s gyógyítás alá vezetni kötelesek, 4. a halottat meg kell vizsgáltatni, titkon eltemetni nem szabad, 5. esteli halottját kiki másnap, a reggelit még azon nap köteles eltemetni, 6. pestises ruhát el kellett égetni vagy temetni, felügyelőknek magukat naponta 3-szor is megfüstölni; 7. a külső negyedek kapitányai a sorompókat 8 nap alatt igazítottassák meg, ott, a hol a mult pestiskor voltak; 8. hetivásár csak a hidelvi és középkapui sorompók előtt tartható, ide is csak egészséges falubeliek bocsáttatnak, szállást adni azoknak sem szabad, egymáshoz közel menni sem; a ki mit vesz, házához eladóját be ne bocsássa, hanem az ajtó előtt tétesse le.“²⁾ Ez azonban csak ideiglenes intézkedés volt, mely elmúlt a muló veszélylyel. Vagy tán ekkor kikerülte a vész? Én legalább nem láttam nyomát, hogy Kolozsvár ez irányban intézkedést tett volna; pedig hogy jeles orvosai és gyógyszerészei voltak, igazolja az, hogy a kir. kormányzék 1755. ápr. 16. az orvosságok árának közakarattal megállapítása végett május 5-ére Szebenbe, a kormány székhelyére a kolozsvári gyógyszerészeket is meghívta;³⁾

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1765. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 902. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1140. sz.

1777. pedig a kir. kormányzéknek az ország főorvosa, Dr. Chenot által dolgozott közegészségi országos szabályrendeletet véleményadás végett a kolozsvári orvosokhoz küldötte, a kik azt a tanács azon évi jun. 28-ki jelentése szerint alapos munkának s az erdélyi viszonyokhoz alkalmazottaknak nyilvánították.¹⁾ Gyökeres intézkedés volt az országos közegészségi bizottságnak a kir. kormányzék mellett felállítása: a mit követett a városokban a physikusok, orvosok, sebészek, gyógyszertárok, a határokon a veszteglő intézetek felállítása.²⁾ Némi képét adja az ottani orvosi erőnek a tanács 1772. novemb. 2. a kir. kormányzékhez tett jelentésében. „Kolozsváratt — ugymond — három okleveles orvostudor van: Pataki Sámuel, Barra Ferencz és Fejérvári József, kiknek okleveleit fölterjesztette, 6 sebész: Szikszai Péter, Gyulai Ferencz, Ambrus Dániel, Benkő József, Nagy Pál és Mészáros István. Ezek csak a borbély czéh bizonyítványával igazolták magukat. Ezen czéhes sebészekon kívül van a várparancsnok mellett Petelenz Jakab nevű orvos, kinek bizonyítványait szintén mellékelte a tanács; gyógyszertár kettő: a jezsuitáké, a kik a tanácsnak igazoló leveleik beadását megtagadták s Maux [sok helyen németesen: *Mauksch*] Tóbiás, kinek bizonyítványait beadták; elméletileg képzett bábák nem voltak, de csak olyak, kik gyakorlat által sajátították el a szükséges ismereteket és betegekkel bánást; s mivel az 1770. sept. 17. kelt felsőbb szabályozó rendelet kelésekor Kolozsvárra physikus nem neveztetett ki, ezek meg sem vizsgáltattak; de nem is volt szükséges, köztudomásu levén elméleti ismerethiányuk.³⁾ Ez évben a gyógyszerek árszabálya Kolozsváratt is kihirdette-tett.⁴⁾ 1777. febr. 1. a tanács értesülvén dr. Pataki Sámuelnek 400 forint fizetéssel Kolozsvármegye physikusává kineveztetéséről: azon ohaját fejezte ki a kir. kormányzékhez tett jelentésében, hogy mivel Kolozsvárnak physikusa nincs, kívánatos lenne, hogy dr. Pataki székhelye e városban legyen.⁵⁾ Legnagyobb fontosságú azonban Kolozsvár közegészségi viszonyaira nézve a tanács és

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1769. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1503. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1569¹/₂. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1579¹/₂. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1769. sz.

száz-férfiak 1780. febr. 29. hozott azon végzése: „hogy mindenféle árnyékszékek, sertésólak, melyek a kis Szamosra kifolynak, vagy arra vannak építve, különbség nélkül lerontassanak, s onnan elmozdittassanak, sőt hogy ebben ennekutána a timárok is bőreitket ne áztassák s ne húsolják.“¹⁾ Száz nyolcz éve, hogy e bölcshatóság végzés meg van hozva. Kolozsvár illetékes hatósága átlátta, a mi polgárai életére a lég után a legfőbb jó, de nem volt elég erős kormányzó hatóságában a kötelességérzet és bátorság, nincs meg polgáraiban a közszellem erkölcsi hatalmának azon mértéke, mely e jót valósítsa! Sok van, a mire Kolozsvár büszke lehet. Erre nem. Ez szomorító, s árnyat vet öntudatos és öncselekvő polgári jellemére.

A rendőrség személy- és vagyonbiztonsági ügyágában is számos intézkedés mutatja a haladást. 1769. márczius 13. a kir. kormányzék további rendeletekre hivatkozálag szigoruan meghagyta a tanácsnak: „hogy a lopás és gyujtogatás meggátlása s a szökevények elfogatása végett éjjeli és nappali őröket állitasson, ezt kívánja a jó rend és az ország kül- és belnyugalma; a hol harang van, minden zendülés [*tumultus*] azzal mindjárt tudomásra adandó; a tekergők elfogatván, a katonai hatóságoknak átadandók; hírek, izenetek, tudósítások, mik a tanácshoz jutnak, a katonasággal közlendők.“²⁾ Az égések és tűz czélszerűbb eloltása végett 1771. nov. 30. a kir. kormányzék megküldötte a nagy-szebeni tűzoltási nyomtatott szabályokat.³⁾ 1777. sept. 12. a kül-középutczai nagy égés alkalmával a tanács meghatározta: „1. hogy ezután a külvárosokban estvétől reggelig 6 ór állitassék ki, nem gyermekek s együgyűek, de gazdák és erős férfiak, a kik a városnegyedeket virradtig körüljárják; ha szerencsétlenség támad, a népnek tudtára adják s felköltsék; 2. útlevél nélkül járónak szállást senki se adjon, a ki ad, jelentsék a kapitányoknak s ez a főbirónak; 3. éjjel a lézengőket, lóháton vagy gyalog járókat a külvárosokba be ne bocsássák, ha bejöttek is, de igaz útban járásukat nem bizonyitják, fogják el s kísérvék a kapitányhoz, onnan a főbiróhoz...“⁴⁾ 1780. egy nevezetes eset fordult elő a kémények

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1469. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1531. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1791. sz.*

megvizsgálása alkalmából. A városnak t. i. régi szokása volt, hogy a negyedkapitányok időnként a kéményeket megvizsgálták, s a hol az kormos volt, a hanyag tulajdonost vagy cselédeit megbüntették. Vinkler János jogtanárnál is ilyennek találván a kéményt, zálogot vettek, ő haragjában segélyért a katonasághoz folyamodott s a város birtokos, jó hírnevű s kötelességeiket teljesítő kéményvizsgáló biztosait a fő őrtanyára vitette. A tanács márcz. 11-ki jelentésében panaszolt a kir. kormányshéknél s elégtételt kért érte.¹⁾ A dolog kimeneteléről nem találtam adatot, de az eset Vinkler tanárt nem kedvezően jellemzi... A közügyigazgatók 1746-ki számadásából a közerkölcsök állapotát illető néhány rendőri büntető esetet említek még meg. „Ez év [1746.] febr. 2. — írják — a főbíró akarattjából fogattak el 3 erkölcstelen személyt, fizettek a városszolgának 36 p., egyet megverettek a fogházban, azután kikergettették a városszolgával, fizettek 24 p. febr. 14. Széplaki Máriára, hogy a gyermekét elvesztette, költöttek 1 frt 20 p., sept. 1. fogattak el 4 tisztátalan személyt, adtak a szolgának 48 p., ugyan szekeret is húzattak velök, fizettek a mesternek [*bakó*] két napra 68 p. együtt 21 erkölcstelen személyt fogattak el és büntettek meg.“²⁾

Kolozsvárra természeti fekvése sokszor hozott nagy elemi csapást. Egy ilyen az 1753. évi árviz áldás forrásává lett a szegény osztályokra nézve. Fosztó Uzoni István így beszéli el ezt. „Ez évben, a mi korunkban, midőn a nagy Szamos a Hidkapu kijáratánál elmosta azon nagy halom földet, mely hajdan az elégett város hamvaiból keletkezett volt, a cigányok és más szegény sorsuak sok pénzt, arany lánczot, ezüst edénydarabokat s hasonló értékes tárgyakat gyűjtöttek össze, sőt minden vizáradásból maig találnak és gyűjtenek ilyeket, nagy nyereséget szerezve maguknak vele az aranymíveseknél. Megjegyzendő — írja tovább — hogy ez árviz az ispotály malma gátját egészen elpusztítván: a gátszakadék alatti fővényből, vízből szedték ki a pogány császárok részint réz, részint tiszta ezüst régi pénzeit, a mit hogy a vizáradás honnan mosott ki s gyűjtött ide? az író nyomára jutni nem tudott.“³⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1865. sz.

²⁾ *Az eredeti számadásból.*

³⁾ *Hist. Eccl. Transsylv. Unitaria.* II. k. 80. l.

A város főtere szepítését eredményezte a községnek 1778. ápr. 15-ki végzése, mely szerint a legelőnek használt *Tartsaháza* nevű pusztáját további hat évre 200 forintban oly föltételek alatt hagyta a r. kath. plébánusnál: „1. hogy a mely romladozott és pusztá kovácműhely, melyet most az eklézsia a piacz közepén a eszmadiaszin szomszédságában olyan a milyen jogon bir, minthogy a főtért igen diszteleníti és sehol egy kir. városban is oly becses helyen olyasmí nines, hanem a város távolabbi utcáiban és külvárosokban, mostani állapotjában megbecsültetvén: rontassék le s követ a város fordithassa a maga hasznára, a mit pedig becsü szerint ér, hatodrészével az esztendőre illő 200 r. f. apasztassék, a többit fizesse az eklézsia, a minek megerősítésére a püspök felkérített.“¹⁾ Ez ápr. 22. a szerződésbe beleegyezett oly föltétellel: „1. hogy a *Tartsa* az eddigi módon adassék haszonbérbe a plébánusnak; 2. a kovácműhely helyett adassék az eklézsianak azon ház, melyet *Mátyás király konyhájának* hívnak, melyben most a piaczi vásárbírák laknak; 3. az eklézsia biztosittassék, hogy a földdel egyenlővé teendő ház helyére az őrnagyok házát soha nem teszik át, sem áttétetni nem engedik; 4. a száz esküdt-férfiak közönsége soha nem tesz akadályt abban, sőt az eklézsianak ma is szabadságában álland a czinterem falához ott, a hol most a fatorony áll, s a hová a plébánus a eszmediáknak deszkából áruboltot csináltatott, a czinterem mellett levő házak alakjára [*minthogy az a hely az eklézsiaié*] építeni.“²⁾ Itt az alkudozásnak nyoma elveszvé: a továbbiak iránt nincsenek felvilágosító adatok.

Még két különböző esetet jegyzek fel Kolozsvár társadalmi életéből: *egyik*, a cigány zenészeknek a zenéléstől, a közönségnek a vigalmaktól eltiltása, *másik* a szépnem fényüzése ellen megújult panasz. Lotharingiai Ferencz, római császár, a királyné üdvezült férje halála alkalmából országos gyász rendeltetvén a királyi kormányshék által: a cigányoknak is megtiltatott a zenélés s a közönségnek a zeneszónál mulatás. Készséggel engedelmeskedtek — írják a zenészek kérvényökben — de már négy hónapja is elmúlt, mióta e tilalom tart, s nekik a zene egyetlen életmódjuk, kérték azért felszabadittatásukat. A tanács 1766. jun. 11. felira-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1805. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1806. sz.

tában azzal támogatta kérelmüket, hogy nekik valóban semmi egyéb életmódjuk nincs családjaik fentartására, de e felett 2—2 frt földjít fizetvén, annak kiszerezésére sem képesek, kénytelenek csalásra s más gonosz cselekedetekre vetemedni, a mint már történetek is példák. A királyi kormányzók átlátva, hogy sokaknak a muzsika élete, attól való elzáratusuk életmódjuktól fosztja meg s adójuk kikereshetésétől zárja el: mind a zenét, mind a tánczot felszabadította, s hogy azokkal kiki magát illendően mulathassa, megengedte.¹⁾ A nők fényüzésére nézve a királyi kormányzók 1770. ápr. 2. a tanácsot az iránt kérdezvén meg: mi módon lehetne az adó gyorsabb és bizonyosabb fölszedését megkönnyíteni? követői által azon nézetét fejezte ki, hogy ez csak úgy lehetséges, ha a nők öltözködési fényüzése meggátoltatik, ha minden osztálybeliek ruházata polgári sorsához képest lesz szabályozva, s e szabályozási módozatról tervet dolgoznának. „A mindennapi tapasztalás mutatja — ezek a jelentés indító okai — hogy e város lakosai házi szükségük, főleg pedig a női ruházat tekintetében oly tulságba mentek, hogy nemcsak a közép sorsuak, de a kiknek szinte semmi vagyonuk sincs, de sőt átalánosán tudva levőleg el vannak adósodva, a másokkal való versenyzési vágytól sarkalva, főleg a női viseletben oly fényt űznek, hogy a miatt magukat új adósságokkal terhelik meg; az ilyenek többnyire a birtokos nemeseket fényűző viseletökkel feljül mulják, s ez által magukat nemcsak házi gazdaságuk jobb móddal folytatása eszközeitől, de adófizetési alapjuktól is megfosztják, erejökéből kiforgatják s a fejedelem szolgálatára és a közterhek viselésére képtelenné lesznek.“ A királyi kormányzók visszairta: „hogy az elébe terjesztett fényűzés elleni javaslatot nem tartja olyannak, hogy a mellett a közhatalom tekintélye alatt bármit is lehessen tenni.“²⁾

Izgalmas jelenetek színhelye volt Kolozsvár nem egyszer a jezsuita szerzet miatt. Nekik nagy és merész céljaikra nagy anyagi erő kellvén: a pénz és vagyonszerzés vágya gyakran oly tettekre vitte, melyeknek a polgárság ellenök való fellázadása lett következménye. De előttük a legtöbb emberrel és erkölcsi testülettel közös két dolog: a félelem és meghátrálás ismeretlen volt.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1766. 51. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1770. 3909. sz.

Bátran élére állították dolgukat s körömszakadtig küzdöttek mellette. Három ily jogviszály fejlődött ki és folyt le közöttük ez időszak alatt is. Az *első* a borbevétel volt. Az idegen borok behozatalát elébb a főuraknak, az ő kezök alatt növekedő fiaira való tekintetből nyerték meg, árulását pedig cselédek, a napszámosok és mesteremberek között feltételesen addig, míg *Residentájukat* [a nagy jezsuita *collegium*, az ugynevezett *egyetem*] fölépitik; de ők azután is, a törvények, a város kiváltságai, felsőbb tiltó rendeletek, a polgárság többszöri panasza és ellenök fölgerjedése daczára is folytatták a borárulást, míg a felség az erdélyi udvari kancelláriának 1769. márcz. 25. tett előterjesztésére ezen joguk megszüntetését elhatározta. ¹⁾ A *második* a kolozsmonostori vámszedés dolga. Mint azon uradalom birtokosai, Monostoron az átmenőktől s így a kolozsvári polgároktól is vámot kezdettek szedni. A tanács 1761. országos törvényekre, kiváltságokra, három százados vámmentességi gyakorlatra hivatkozott s kérte a királyi kormányszéktől jogaiban megvédelmeztetését. ²⁾ Az a rectorhoz küldötte át nyilatkozattétel végett, a minek foganat nélkül maradását Kolozsvár tanácsa 1767. megújított panaszos kérelme mutatja, melyben jelentette, hogy a nevezett szerzet már nemcsak Monostoron, de Bácsban is vámoltatja a kolozsváriakat. Újabban felhozta érveit, hivatkozott polgári állásukra, a mi nem egy a parasztokéval, tehát egy szempont alá vámfizetés tekintetében sem eshetnek; fölemlítette, hogy a szerzet a város sok javalmával él sat., s kérte a királyi kormányszéket közbenjárásra, hogy az a várost e jogtalan fizetéstől kímélje meg, ne kényszerítse igazát törvény útján megkeresni. „A királyi kormányszék ezt is a rectorhoz küldötte át, a város jogos kívánsága teljesítésére híván fel őt.“ ³⁾ Szegedi György rector erre azon jelentést tette, hogy a midőn a felség 1759. a szerzetnek a kolozsmonostori uradalomról kelt adománylevelét az erdélyi közügyigazgatóhoz beadatni rendelte, az annak tartalmát megvizsgálván: úgy nyilatkozott, hogy abban nekik ugy Kolozs-Monostoron, mint Bácsban hidvámjog van adva, a kamara sószállító szekerei tehát tartoznak a vámot fizetni. Ennek következtében a királyné a nem

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1769. 58. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1761. 505. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1767. 450. sz.

só szállító szekerek vámmentessége fejében a vajda-húnyadi vas-hámorból 10 évig évenkénti tiz-tiz mázsa vas kiszolgáltatását elrendelte. Kérte azért a kir. kormányzékét a nevezett rector, hogy őket ezen jogukban most is tartsa meg. Az ügyet a felséghez terjesztette fel ¹⁾, honnan ápr. 26. a jezsuiták adománylevelének felküldése rendeltetett; ²⁾ Kolozsvár város panaszára a felség azt határozta, hogy vámmentességi kiváltságait mutassa elé, a közügyigazgató pedig a jezsuiták rectorát a vám önkényes felállításáért feddje meg. ³⁾ De leginkább felingerelte e szerzet maga ellen Kolozsvár polgárságát egy *harmadik* eljárásával, t. i. Kajántó-völgyben épített malmával. Látszott, hogy itt a városnak életérdeke, tekintélyes malom-vámjöveldelme forgott veszélyben. Maguk a felek beszélték el az esetet úgy a mint történt: a város a maga közgyűlési végzésében, a vádolt szerzet a királyi kormányzékhez intézett panasziratában. „Elszenvedhetetlen nagy kárára városunknak — így szól az 1755. febr. 1-ői közgyűlés végzése — építettvén a pater jezsuiták a kajántói fordulóban levő határunkon közelebb mult nyáron a patak mellé egy malmot, az egész választott közönségnek a tanácscsal együtt hozott végzéséből parancsoltatik Andrási Ferencz, Kurtán József és Takács János mostani, ugy Ötves Péter és Zoltán Pál tavaji határjáróknak, ha szükség, maguk mellé veendő több másokkal együtt — ha nem teljesítenék — súlyos felelősség terhe alatt, hogy a fennebb megjelölt káros malmot kellő óvatossággal, csöndben felgyujtani és teljességgel lerombolni, megsemmisíteni és elpusztítani el ne mulasztzák, jó lélekkel biztosítatván mind a tanácstól, mind az egész száz-férfiak esküdt közönségétől, hogyha ezen cselekedetekért valami perpatvar, költség-fáradság, bosszuság, vagy akár minemű bántalom érné, ő kegyelmekért mindazokban akármilyen költséggel jótállani és őket megvédeni el nem mulasztja. E végzést a tanács teljes üléséből kiadta 1755. febr. 1. Kiss Ferencz város jegyzője.“ ⁴⁾ A szerzet nevében Gáll András rector elébb ápril, azután junius hónapban [*a levél kelle nincs kitéve*] a királyi kormányzék előtt panaszolt:

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1769. 685. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1769. 1608. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1769. 558. sz.

⁴⁾ *Ered. j.* könyv.

„hogy ő, mint a jezsuita szerzet rectora építtetett 1754. Kajántó nevű egész falujok határán egy völgy *Hosszu oldal* nevű helyén, az országút és a Kajántó pataka régi folyása szomszédságában a collegium tulajdon földére két köre való malmot. Ezen helyet nemcsak a kolozsvári jezsuita társaságbeli collegium békességesen bírta mióta Kajántó birtokát törvényesen magáévé tette; de az elébbi régi birtokosok is ellentmondás és panasz nélkül birták, s ez okból mint ilyen helyre azon malmot teljes joggal szabadosan építtethette. Még is a kolozsvári tanács és esküdt közönség 1754. jun. 3. ennek lerombolását és elhányását közakarattal nemcsak elhatározta, de 1755. febr. 1. és 2. közötti éjjel a sötétség csöndében tanácsi és esküdt községi végzésnél fogva némely kolozsvári polgárok által végre is hajtatta, a malmot erőhatalommal fölégette. Kérte azért a királyi kormányzékot, hogy Kolozsvár várossal és esküdt közönségével ezen malmokat elébbi állapotába állíttassa vissza s a collegium kárát velök fizettesse meg. A királyi kormányzék békéltető biztosokat küldött ki kebeléből, a minek azonban vége az lett, hogy a kajántói jezsuita malom többé helyre nem állíttatott. A közlemésekben a kár megtérítésének sincs nyoma. Hihetően az lett sorsa, a mi 1701. a földdel megítatott hordó borok árának.

A szellemi érdekek és közmiveltség ügyére kedvezőtlen volt e korszak. Behozatott a könyvvizsgálat, mely ólomsúlylyal nehezedett a szellemre és sajtóra, s nemzeti irányu fejlődésében félszázadnál tovább feltartóztatta a magyar irodalmat, előmozdítván a századok között a germanismus terjedését, az egész országban és így Kolozsváratt is a latin szellemet az oktatás, közigazgatás, a római katólikusok számbeli nagy megszorodása és a tudományos könyvek túlnyomó részének latinsága által.

A *nyomdák* néhány új fejlődési mozzanatot mutatnak. Egy r. kath. tudós író a nyomtatásban megjelent könyvek *száz és ezer példányain* látható ezen bezárási alakjával igazolja, hogy a jezsuita rendnek volt nyomdája: „Kolozsvártt a J. T. akadémiai betűivel nyomtatta [*például*] Becskereki Mihály.“ ¹⁾ E tény — a számbeli nagyítás levonásával — más adatok is megerősítik. 1773. sept. 13. felsőbb parancsra fölterjesztvén a kir. kormányzék az erdélyi

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. Évkönyve*, VI. füz. 185⁵/₆. 18. l.

nyomdák hivatalos jegyzékét, abban az 1. pont alatt ez állott: „első a jezsuita atyák [kolozsvári] szerzetének nyomdája; ajándékozott t. i. 1727. márcz. 17. báró Csikszentmártoni Antalffy János erd. püspök, bizonyos nyomdai betüket [= *certum quemdam Typum alphabeticum*] a jezsuiták collegiumának a végre, hogy a jezsuiták gondviselése alatt állittassék nyomda, a mi azóta, hogy létre jött mint azon tisztelt püspök alapítványa — senki ellent nem mondván — folyvást fenn állott és ma is fenn áll.“ Az erd. udv. kancellária octob. 13-ki előterjesztésére ekkor kelt ama legfelsőbb királyi elhatározás: 1. hogy minden tényleg létező nyomdák nyomtatási joga helybenhagyatott, de e jog elvesztése büntetése alatt meghagyatott, hogy egy könyvet is addig ki ne nyomassanak, míg a szebeni könyvvizsgáló bizottság meg nem vizsgálta; 2. hogy jövőben királyi kiváltság nélkül senki nyomdát ne tarthasson, se a mostani tulajdonosoké örököseikre át ne szállhasson; a királyi kormányzék minden oly nyomdatulajdonos haláláról köteles levén jelentést tenni. A kolozsvári jezsuiták nyomdájára nézve a királyné egyelőre csak azt rendelte: „hogy azt kezeljék úgy, mint a jezsuiták minden egyéb vagyonát;“ ¹⁾ később 1774. ápr. 23. pedig úgy intézkedett: „hogy a jezsuiták kolozsvári nyomdája katolikusként adassék el, hogy tovább is mostani helyén folytassa munkálkodását.“ ²⁾ Ennek következtében nem adatott el, hanem az egyetemnek [*universitas*] megtartatván, bizonyos föltételek alatt Kollmann Ferencz bécsi nyomdásznak adatott át. ³⁾ Az olvasó emlékezni fog, hogy ezek a nyomdai betűk az unitáriusokéi voltak, betéve a főtéri Zsigmond-templom segrestyéjébe, melynek 1718. történt visszavételekor, mint annak tartozéka és *unitárius vagyon*, sok egyéb ingó- és ingatlanl, a reformatio kezdetekor, a reformatiot Kolozsváratt végrehajtó *lutheránusok által elfoglalt* katolikus templomi szerelvények kárpótlásaul vétettek el. E nyomda évi jövedelmét gróf Bánffy Dénes a r. kath. iskolák világi főfelügyelője 1774. decz. 3-ki jelentésében 1000 frtra tette, s azt és az intézeti gyógszertárból bejövő 1—600 frtot a természet és mathesis tanárainak az előadásaikhoz szükséges taneszközök megszerzésére állandó ala-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1773. 1176. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1774. 516. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1387. sz.

pul átengedettetni javasolta, az intézetben egy könyvkereskedő elhelyezését is ajánlván, hogy ha egyebet nem is, de legalább a tankönyveket ott mindig könnyen meg lehessen szerezni. A királyi kormányzék tudomásul véve, elfogadta e javaslatokat. ¹⁾

A kormánynak a sajtó életéről való tudomásvétele egyszersmind a nyomtatás szabadságának korlátok közé szorítása. Három ily irányu rendelet kelt az iránt e korszakban. Az *első* 1753. máj. 2. Értesülvén a felség a királyi kormányzék j. könyveiből, hogy az ottani könyvnyomtatásra nézve a közhatalom által kiadott semmiféle szabály nem létezik, a mihez magukat tartani kötelesek lennének, holott köztekintetek kívánják meg, hogy mint más jól rendezett országokban van, bizonyos mód és szabály legyen megállapítva: megparancsolta a királyi kormányzéknek, hogy az összes erdélyi könyvnyomtatókat a fejedelem nevében szigoruan tiltsa el oly könyvek kinyomásától, melyek az Isten tisztelete, a fejedelem személye és jogai, a tartomány közállapotja és belbékéje, a bevett vallások és jó erkölcsök ellen valamit, vagy új eretnekséget foglalnak magukban; a mi hogy ne történhessék, minden sajtó alá adandó művek elébb a királyi kormányzékhez adassanak be, ott vizsgálják meg, vagy ha a királyi kormányzék tagjai nem érkeznek, bízzák jámbor, tudós és alkalmas férfiak vizsgálatára, s a királyi kormányzék helybenhagyása és engedélye nélkül semmit kinyomatni és árulni meg ne engedjenek, a helybenhagyást mindig a könyv elejére kitétetvén, az ez ellen hibázókat pedig hibájok minősége szerint szigoruan megfeddvén. ²⁾ A *második* 1768. a bécsi udvarhoz ismeretlen úton jutott azon tudósítás következtében: „hogy az erdélyi helvét hitvallásuak tanárai és papjai a gymnasiumokban és collegiumokon kívül nyilvános szónoklatokban is a r. kath. vallás hittanait megtámadják, felsőbb engedély nélkül könyveket nyomtatnak ki, s azokban nemcsak a r. kath. vallást, de az uralkodó házat is annyira bántalmazzák, hogy abból híveik lelkében is szükségkép gyűlölségnek kell támadni — azon évi nov. 21. kelt királyi leirat, melyben szigoruan meg lőn parancsolva, hogy a r. katolikusoktól különböző vallásuaknak saját hitelveiket védni csak a fő- és altanodákban lesz szabad. Ez alapon fog-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1775. 9923. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. 1753. 181. sz.

lalták le Bod Péter *Smyrnai Polikárpus püspök, Catechesis és Magyar Athenás* című műveit, s használatuk országszerte megtiltatott. Ugyan ezzel öszhangzólag báró Dániel István egy, könyvvizsgálói hír és engedély nélkül Kolozsváratt megjelent mű szerzője 200, Páldi Ferencz annak kinyomtatója 200 r. f. büntetésre ítéltetett, a mit az utóbbi le is fizetett kolozsvári követ Venitzei Sándor által.¹⁾ A *harmadik* egy felsőbb rendelet, 1776. octob. 14-ről, melyben a kalendáriumokra is kiterjesztetett a könyvvizsgálat.²⁾ Ez évben sajtóságos eset történt Kolozsváratt. Kollmann Ferencz az egyetem nyomdásza elébb a maga, azután a Pataki József, mint a reform. eklézsia nyomdabérlője nevében kinyomtatván a kalendáriumot: az által megkárosította az utóbbit, s a közönséget zavarba hozta az ünnepek hibás megjelölésével, miért a tanács a kiadást elkobozván, a tény bizonyításaul mindkét példányból egyet-egyet a királyi kormányzékhez felküldött, kérve Kollmann megbüntetését s a kalendárium nyomtatástól jövőre eltiltását annyival inkább, mert ő magyarul nem értvén, hibátlanul nyomtatni nem tud.³⁾

Az elébb említett felterjesztésben Kolozsváratt 2-ik nyomdának az ev. ref. eklézsiáé és collegiumé iratik, az elsőé, mint I. Apafi Mihály fejedelem 1672. octob. 12-ki, a másodiké, mint 1673. ápril 16-ki adománya, azon megjegyzéssel, hogy azóta mindkettő fennáll, de nem mindig és teljesen elkülönözten, hanem egyszer külön, máskor együtt, egyik haszonbérbe adva, a másik valamelyik ev. ref. tanár vagy pap által kezelve, néha az egyik nyomda betűit a másiknak haszonbérlője használta, máskor az elkopott betűket újra öntették s csak az ép betűkkel, matrixokkal, néha egészen a maga betűivel dolgozott a bérlő, sat. Ezért van a *közös nyomdai nevezet*, a mi azt fejezte ki, hogy egyik nyomda az eklézsiának és főtanodának közös birásra és haszonvétele adományoztatott, s az idővel hozzájuk járult, vett vagy ajándékozott nyomdakészletek is részint egyiket, részint a másikat, részint mindkettőt illetik. Mindezt az eklézsia és főtanoda közötti bérlési és betűöntetési szerződések, átadási és átvételi leltárok, az eklé-

¹⁾ *Bod P. élete és munkái.* 1862. 16. l.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1749. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1749. sz.

zsia és főtanoda közötti elszámolások, a vett haszonbérben osztás adatai sat. igazolják. A Szenczi Molnár Albert-féle közös nyomdát 1749. Szathmári Pap Sándor halála után ápr. 27. kelt szerződő levéllel Belgiumban készült Pataki Józsefnek adták haszonbérbe, *lettár* mellett, oly módon, hogy a nyomda bérdíját [a mi a kölcsönös elszámolások szerint, bár a szerződés róla nem szól, 60 m. frt volt] legelőbb a Butsesdi Sárától a templom szükségére rendeltetett 566 m. frtból 500-nak kiteléseig fizesse a nagy templom számára és szükségére, ¹⁾ azután oszolja a fizetendő díj az eklézsia és főtanoda közt egyenlően; bérlő birja s használja a nyomdát az eklézsianak nem kárára, de gyarapítására, az elkopott betűket keresztényhez illő ígérete szerint igyekezzék kijavítani, nyomasson csak közjóra czélzó munkákat, szépen s tisztán, s ha különösebb munkákat kell nyomtatni, a gondnokok és püspök vagy közfőjegyző hírével és engedélyével nyomassa, a miről adjon kötelezvényt. ²⁾ Még Szathmári Pap Sándor nyomdabérlő idejében kitünt a nyomdászathoz való kedve és tehetségei által Páldi István nevű ifju, a ki szegénysége mellett is néhány száz forintot megtakarítva, reformált hitvallásu főemberek biztatására, e szakban maga tökéletesítése végett 1742. Hollandiába ment, s ott a nyomdászat titkaiba magát beavatva, rövid idő alatt bámulatos haladást tett: tanulta a nyomdászati rajzot, metszést, hallgatta a bölcsészeti előadásokat, *Ádám és Éva első bűnbe eséséről* oly művet rajzolt és metszett ki, hogy mestereinek köztetszését nyerte meg. „Már egyéb nem hiányzik — írta Leydából 1742. ápr. 6. kelt levelében egyik ev. ref. pártfogójához — csak hogy magát minden nap gyakorolhatná mesterségében, hogy tudományát folytatva, mindennapját megszerezhesse, s bár másfél évig lehessen még ott künn, mert a kik munkáját látták, mind igen nagy jövődő kereset reményével biztatják. Erre pedig műszerek szerzése lenne szükséges, mert különben bizony el kell vesznie a nagy nyomorúság miatt, mert oly nyomorban él, hogy alig szenvedheti, mert ott 400 forinttal csak egy-egy esztendeig is élni szerfelett nehéz

¹⁾ Törlesztése 1758. a jun. 3-ki eklézsiai kebli tanácsülésbe bejelentett s az 500 frt az eklézsia számára tőkésítettett. *Az ev. ref. ekl. cred. j. könyvéből.*

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXVI. sz.

és nyomasztó. Ő már majdnem esztendő óta van künn, s a kik ismerik, tudakolják: hogy tudja fentartani magát? Mert az ő állapota igen költséges mind életére, mind tanulására nézve. Neki ajándékon senki semmit nem ad, elég nagy és drága szerencse, hogy tanulhat ajándékon, s a miket eddig barátai által tanult és tapasztalt, ha mind mesteremberektől kellett volna eltanulnia és experiálnia, bizony talán ezer forinttal sem érte volna be és a mestere 3 évig is elszolgáltatta volna magát vele. Ha tudta volna, mily bajos ott mesterséget tanulni, mily nehéz dolgot vállalt magára, és mily nyomoruságokat fog szenvedni, talán másfél ezer forinttal sem indult volna ki hazájából. De már ott van, tettét nem bánja, tapasztalásainak és tanulásának örvend, s nem lát semmi akadályt abban, a mit még kell tanulni, csak hogy élhessen; ámbár igen keserves nyomoruságok között él, megsokasította Isten a bánatot rajta, mert csak kenyérrel él, s hogy nyomoruságát sokáig viselni tudja, lehetetlen; sőt kevés idő múlva minden elkezdett dolgait ott kell hagyni, s akkor mi lesz vége nyomoruságainak, Isten tudja. Reménykedik azért a Jézus Krisztus nevében excellentiájának ¹⁾ és nagyságos pártfogó urainak — így zárja be levelét — legyenek segítséggel, hogy továbbra is tarthassa fenn magát, mert ha egyszer megszakitja elkezdett dolgát, bizony többé soha fel nem találja. Tudja hazája szegénységét, ha lett volna valami menedéke, nem terhelte volna jó akaróit kérő levelével; de hiszen nem halhat meg éhen, hazája javát munkálkodja, s ha Isten megsegíti s munkásságát megáldja, ő is a mivel tartozik, Isten vele lévén, teljesíteni fogja.“ ²⁾ A kérés a főtanács elé került s az őt segélyével céljához juttatta. Hátrább látni fogjuk, hogy a főtanács őt tanulásában hosszason bőkezűleg segítette. Páldi tiz évi külföldi tanulás után, ³⁾ mint Misz-Tótfalusi Kis Miklós, ismeretekkel gazdagon tért vissza hazájába, de szintugy mint hírneves elődét, őt is sok kellemetlenség érte, az ő élete is meg volt szomorítva, kivált vége felé, egyházának ellene támasztott bérköveteléseivel. Nem vették a könyvet, nem volt jövedelem, s

¹⁾ Melyik főgondnokot érte? a levélből nem látszik; de a viszonyok gróf Bánffy Dénesre engednek következtetést.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXI. sz.

³⁾ *Benkó*, Josephus. Transsylv. General. II. k. 326. l.

mégis szigoruan megkövetelték a nyomdabért, holott a nyomdásznak élni is kellett. Ez keserítette el. Hiába! A hol a tudománynak nincs meg igaz becse, ott terjesztőinek sincs. A magyar könyvirók és nyomdászok ennek voltak áldozatai századokon át... Még Leydában volt s már 1747. Enyeden vagy Kolozsváratt új nyomda állítását indítványozták számára. De nem kelt benne határozat. ¹⁾ Másodszor gróf Bánffi Dénes főgondnok újította meg ez indítványt: hogy a főtanoda matrixait a közös tömegeből válaszsák ki, s őt Hollandiából külön nyomdába hozassák le. Ennek sem lett fogánata. Végre 1754. május 12. a főtanács megrendelte a kolozsvári ev. ref. eklézsia és főtanoda gondnokainak: „hogy a régi nyomdák kopott betűi, melyeket I. Apafi Mihály fejedelem a kolozsvári és enyedi főtanodáknak adományozott, kiválasztatván és megmértvén: újra öntés és azutáni használat végett Páldi István nyomdásznak adassanak át az 1730. sept. 14-ki *lettár* szerint, átvétetvén minden járulékaikkal Pataki Józseftől,“ a ki ezentúl csak az eklézsia nyomdáját bírta 30 m. frt félhaszonbér mellett. Páldi tehát e tájatt lett kolozsvári nyomdabérlő. A bizottság 1755. febr. 15. teljesítette megbízatását s a megvizsgált betűket és hozzátartozókat oly módon adták át Páldi Istvánnak: „1. hogy azon betűket újra öntse, a még használhatókat is külön választották s felcserélték azon összelegyített betűkkel, melyeket az eklézsia és főtanoda pénzével nem régen vett; 2. mivel a mérést római mértékkel [*statera, schlag*] tették, a fontoknak a régi leltárbeli kisebb részeire nem figyelmeztek; 3. némi apróságokat az eklézsia külön nyomdája részére meghagyván, egyebeket ugy adtak át, e szerint... sat. Az átadott betűk összege 23 mázsa 30 font, melyek részletezését a tér kiméléséért mellőzöm.“ ²⁾ Páldi e nyomdát 1768-ig bírta, megújította s megővítette, s ekkor felügyelete Pataki Sámuel orvostudorra és bölcsélet s mathesis tanárára bízott. Páldi állása nehéz volt. Ő ugyszólván romot vett át, midőn a főtanoda nyomdáját neki adták. Évek kellettek, míg használhatóvá tette s nyomtathatott rajta. Gátolta munkásságában az alkalmas szállás hiánya is. Egy 1768. véleményadással megbízott tekintélyes egyháztág érdekesen fejt fel az akkori nyomdai viszonyokat. Jellemzők a

¹⁾ Látható az 1747. márcz. 12. főtanácsi j. könyvben.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXIX. sz.

vélemény némely helyei. „Alkalmos ház nélkül — ugymond — Páldi gátolva van munkájában. 11 év óta csak nyomorgott házában. Ő sem dolgozhatik, tankönyveink sem lesznek, míg jól berendezett nyomdahely és nyomdász szállás nem lesz. Páldi költségébe került a ref. egyháznak. Hasznát kellene vennünk. Eddig is többet tett volna, ha kényelme és segítsége lett volna. Ha tovább is halasztjuk, hogy jól el legyen helyezve, addig meghal, vagy öregsege miatt alkalmatlanná lesz a szolgálatra; mert tőle is sok szép idő eltelt már. Ha feltűnő haszon nélkül meghal, mi leszünk okai. A bérletdíjt a mi illeti: tartozik-e ő ezzel? Pataki József és István fizettek — mondják némelyek. De helyes-e ezt így állítani fel? Ha neki használható betüket, készületeket, legényeket, inasokat adtak volna, s szabadságot, hogy a miből pénzt kap, nyomathassa, akkor helyes lenne. De segítsége egyetlen egy volt, az is tovább állott. Inasokat, legényeket ő nevelt, kiknek későre vette hasznát. A többi bérlő egyet sem nevelt, kész legényeket talált, kikkel folytathatta a munkát. Páldi most is tanítványával önteti a betüket, szabadsága mindent nyomatni nem volt, a másik mintegy egyedáruai joggal birt és bir most is nyomatni: *Kalendariumot, nagy Zsoltárt, fél Zsoltárt, Kis és Nagy Catechesist, Rudimentát, Grammatikát, Kis Cellariust*. Azok mindennap kelnek, a nyomtató nem félhet, hogy rajta maradnak. Váltó munkán kevés a haszon, ha a papir árát, legények díját s egyéb költségeket ki fogjuk, kivált ha a betü is kevés, s a munka sem kél gyorsan. Ha ő czimereket nem fest, tűzi játékból, kivált gróf Károlynál jó pénzt nem csinált volna, magát fenn nem tudta volna tartani. Az egy tabella nyomatásból volt valami haszna; a többire csak drágán vett papirosat, azt befestette, csomóra rakta s mint könyv most is ott áll. Páldi zürzavarban levő betüket vett át, hogy abból magának újat csináljon — tehát csak anyagot. A matrixokon és egy igen régi sajtón kívül egyéb minden az ő munkája. Szegény állapot az, mikor a nyomdász elkopott betüket kap, későn lesz még abból nyomdai műhely, kivált mikor egy poltrája sincs, senki rá nem ad semmit, kölesön pénzzel kell csinálni mindent. Páldinak a főtanoda csak 20 frtot adott. A sajtó és betük hitványak levén, sokáig csak költött rá . . . Ezeket fontolóra véve — mondja a véleményező — másképen fognak gondolkozni a bérletdíjről. Nem kell oly ridegen bánni vele, inkább méltányosságra és kegyelmességre kell nézni,

bérdiját mérsékelni s tán a követelést nem az első évekkal kezdeni. Páldi munkájának bérdijába beszámításánál nemcsak a betűk újra öntését kell nézni, hanem egyebeket is, a miket a nyomda díszére és bővítésére dolgozott, s a melyek századokig tartanak, minők a fametszések és matrixok. Azokat eladhatta volna másoknak, vagy maradéka az ő halála után magáénak mondhatja. Az való, hogy rá a reform. egyház költött, neki előmenetelt szerzett, multjáért tehát nem követelhet semmit. Nem is követel, csak kér. A jótéteményt különben csak a főtanács emlegetheti, a mely adta. De ezeket nem szokták betudni, ha előre nem volt kikötve, vagy az illető magát le nem kötelezte. Papot, orvost sat. is szoktak segíteni, de ha haza jönnek, mégis csak fizetésért szolgálnak. Ezt az ország mivelődése ügyeért szokták tenni, hogy legyenek tehetséges emberek, kiktől mások tanuljanak. Páldi ezt végbe is vitte; mert buzgósággal tanította növendégeit és hagy maga után kő- és fametszésben, öntésben alkalmas embereket. A debreczeniek nyomdájokat az ő tanítványával igazítatják, s a mi nekik soha sem volt, matrixokat csináltattak, ki is nyomtatták már a *fél Zsoltárt* kis alakban azon betűkkel. Más is fogadtak be a debreczeniek, kit ő az oláhoknak képezett volt ki, de reformálódván, Debreczenbe ment s most ott dolgozik. Egy más, a kit tanított, Pataki Józsefnél öntőget betűket. Most ismét más kezdett tanítani rajzolásra, fametszésre, bélyeg- és matrix csinálásra. Az oláhoknak is nyomdát állított fel. A hazát szolgálta és épen méltatlan a jótéteményre nem volt. Hogy több hasznát nem vettük, magunk voltunk okai, a kik heverni hagytuk, sőt még mortificáltuk. Az oly mesteremberek többnyire hypocondriacusok: sok hibájokat el kell néznünk s velök gyöngéden bánnunk, hogy hasznukat vehessük . . . Sokat írhatna még véleményező — így zárja be tudósítását — de tán ez is sok. Eleget kívánt tenni a rendeletnek, a mit gondolt, leírta, nem részrehajlásból, de érett megfontolás után, egyedül a dolog feletti sajnálkozás érzetéből és a közérdek iránti szeretetből . . .¹⁾

Nemes védelme egy arra érdemes ügynek, a mi azonban hasonló volt a sirra tett koszorúhoz, melynek szépségét az alant,

¹⁾ *Reflexiones de Typographia et Typographo Illustr. Coll. Reform. Claudiopolit. etc.* Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.

nyugvónak szemei nem látják, szive a benne nyilatkozó szeretet melegét többé nem érzi: késő elégtétel, mely az utókornak szolgálhat intő tanuságul. ... Páldi még ez évben meghalt, s tán jó volt, hogy egyháza ítélte elől a sors kegye őt elvonta. Kártérítési igényekről többé nem lehetett szó.

A evangéliumi reformált hitvallásu főnemességnek tudományszeretetét, az iskolák és nemzeti irodalom iránti érdeklődését, annak művelése, hasznos művek írására, fordítására és kiadására tett áldozata, igazolják. Kolozsvári főtanodájuk nyomdájára tett áldozataik első helyen állnak Erdély miveltésgéjtörténetében s Kolozsvár művelődésére és megmagyarosodásra jótékonyan folytak be. ¹⁾ A jezsuiták nyomdájában ez időszak alatt 4

¹⁾ 1770. gróf Földvári Ferencz a kolozsvári nemes ref. főtanoda szükségére és nyomdájának lehető hasznosabban felszerelésére adott 500 m. frtot oly módon, hogy e kegyes adomány az irt nyomdában gyümölcsözzék, oly érdemes és hasznos könyvek nyomtatását eszközölvén azzal, melyek az ifjúságnak épületére, az adományozó szerencsétlen neve és utódai emlékezete fentartására, nemzetsége díszére s a haza javára szolgálnak. [OKLEVÉLTÁR CCXCIV. sz.] Ez összeg *Schröder* munkája kinyomatására fordítatott. Br. Vesselényi Farkas *Cyrus Nyugodalma* kinyomatására 300, gr. Kemény Dénes Wolf *Mathesis*-ére 500, gr. Székely Ádám Locke: *A gyermeknevelésről* irt s magyarra fordított műve kinyomt. 500, br. Dániel István, Pápai Páriz Ferencz *Pax Animae* című műve kinyomatására 60, gr. Mikes Anna ugyanarra 60, egy más kegyes főnrő 50 m. frtot. Ezek Pataki Sámuel, a kolozsvári ev. ref. főtanoda nyomdafelügyelője 1768—1781. számadásából vannak kivéve, melynek még némely érdekes részét ide igtatom.

A mai gyászjelentés akkor: *valakinek halálát jelentő levél*-nek mondatott, ilyen volt a gr. *Mikes Istváné*, továbbá *halotti charta*-nak. Mint Kolozsváratt megjelent nyomdai termék említetik: *Nádudvari [Péter] könyörgése gr. Bethlen Ádám felett*. . . továbbá temetésre meghívó, címér és címnyomatás sat. gr. Vas Dániel *chartája*, br. *Wesselényi Ferenczné*, gr. *Földvárúy Ferencz convocatoriája*, címere, titulusainak kinyomatása. Az unitáriusok *Isteni Dícséreték* sat. című énekes könyvük kinyomatására fizettek 1000 m. frt. A nyomdai költségek közt tanulságosak: segésvári iskolai igazgató *Binder Mihály*-nak Erdélyország 5 geographiai mappája lerajzolásáért fiztetett 51 m. frt 20 dr., *Kapronczai Ádám*-nak Bécsbe menetelek orholmi Typographiához tartozó eszközök megváltoztatása végett 40 frt 31¹/₂ dr. A nyomdába belkezelő volt *Vizi István*, metsző *Beregszászi Péter*, a kinek garmond, cicero, augustin characterek készítéséért s materiá csinálásért, ugy az Esopushoz való képek metszéséért fizettek . . . stb. Betüöntő volt Roček Antal, szedők *Szilágyi János*, *Lengyel Márton*, *Demeter Mózes*, *Gál László*, *Údvari János*

magyar, ¹⁾ 14 latin eredeti mű jelent meg, három második kiadás-ban is; ²⁾ az ev. reformált hitvallásuak eklezsiája és főtanodája

és *N. Kis Miklós*. Inasok [később szedő segédek] *Szabó György, Boda Pál, Nagy István, Csákvári*; az öntömműhely [*Fusoria*] szolgája: *Köteles Márton* a Typographia körül munkálkodott *Farkas István*, könyvkötők: *Pataki Pál, Veszprémi Mihály* sat.

Látható bővebben közölve általam: *Magyar Könyvszemle* 1882. sept.—decemberi füzet 284—288. lapjain.

¹⁾ *Gál Tamás*, minor. r. szerzetes, tanár, később bölcészeti hittudor: *A r. kath. Ecclesiának igazsága*. 1753. [alakja s megjelenési helye nincs megmondva] *Benkő, Jos. Transsilv. Gener. II. Supplementum* 605. l. Kolozsváratt kiadása valószínű.

Kovács Ferencz, jezsuita r. szerzetes a kolozsv. akadémiái collegium-nál: *Az oltári szentségnek oltalma*. Kolozsv. 1757. 8. *Benkő, J. II.* 459. l.

Miháltz István, jezsuita r. szerzetes: *Keresztény Seneca*. Kolozsv. 1768, 4. *Benkő, J. II.* 456. l.

Rajcsányi János, jezsuita r. szerzetes latinból: *Utazó s a jövevény unitárius vallásról beszélgető catholicus*. Kolozsv. 1770. 8. *Benkő, J. II. Supplem.* 608. l.

²⁾ *Gál Tamás* . . . *De Controversiis fidei rebus dirimendis* sat. Kolozsv. 1741. 8. *Benkő, J. II.* 449. l.

Cserei Elek, kir. táblai ülnök: *Praxis Procuratoria*. Kolozsv. 1746, 12. 2-ik kiadás 1760. 12. *Benkő, J. II.* 441. l.

Ferenczi Tóbiás, minorita rendi tanár, később hittudor és Provincialis: *Selecti S. Script. textus* sat. Kolozsv. 1744. 8. *Quaestiones Scripturisticae* sat. Kolozsv. 1761. 8. *Benkő, J. II.* 447. 448. ll.

Fridvaldszky János, bölcészettudor és mathesis tanára a kolozsvári egyetemen. „Világhírű tudós, a kit — a mint *Benkő* írja — mindenkinek tisztelni kell, a ki tudós műveit ismeri.“ Kolozsv. 1767. a jezsuiták akadémiái nyomdájában megjelent művei: *Dissertatio de Ferro*. 12. *Mineralogia M. Principatus Transsylvaniae*. 4. 1760. megjelentek: *Inscriptiones Romano-Daciae*. Ívrét. *Dipl. Andreae Regis Hyerosolimitani* sat. ívrét, 1773. a ref. collegium betüivel megjelent: *Dissertatio de Szkumpia*. sat. 4. *Benkő, J. II.* 448. l.

Höll Miksa, jezsuita r. szerzetes, bölcészettudor s mathesis tanára a kolozsvári egyetemen: *Elementa Mathematica Naturalis Philosophiae ancillantia*. Kolozsv. 1755. 8. *Benkő, J. II.* 449. l.

Peringer András, szabad művészetek és bölcészet tudora és tanár, a kolozsvári egyetemen senior: *In Idola orbis Terrarum Actio* sat. Kolozsv. 1749. 12. *Benkő, J. II.* 456. l.

nyomdáiban ellenben 25 magyar.¹⁾ Elvitathatlan bizonyíték ezen egyház erős nemzeti jelleme mellett az, hogy írói és sajtója a magyar

Szegedi János, jezsuita r. szerzetes s a kolozsv. akadémiái collegiumnál rector. Bod Péter: „hazáját szerető tudós embernek mondja, a ki sokat munkálkodott a magyar törvények jó rendbeszedésében s régi oklevelekből és történetekből való megvilágításában. Sokat köszönhet neki a tanulni kívánó ifjúság, s könyveit haszon nélkül olvasni nem lehet.“ Kolozsváratt egy műve jelent meg: *Decreta et Vitae Regum* sat. 1743. 8. Bod P. Magyar Athenás. 257. l.

Fasching Ferencz, nagyszombati jezsuita r. szerzetes, szabad művészetek és bölcsészet tudora s hittanár a kolozsvári egyetemnél: *Dacia Vetus, Dacia Nova* sat. Kolozsv. 2-ik kiadás 1743—1744. 8. Bod P. Magyar Athenás. 81—82. ll.

¹⁾ *Aranyos Medgyesi Sámuel*, jegyző: *Igazság áldozatja*, újra nyomatta gróf Bánffy Mária, gróf Gyulai Ferencz tábornok özvegye, Kolozsváratt 1745. 8. Bod P. Magyar Athenás. 15. l.

Dániel Polixena: *A keresztyén életnek summás veleje*. Kolozsv. 1752. 8. Bod P. M. Ath. 56. l.

Bodoki József, kolozsv. ev. ref. tanár: *Az új Testamentum olvasására való bevezetés*, francziából ford. Kolozsváratt 1775. 8. *Kisdedek Vallása* németből ford. 1775. 8. *Benkő, J. II. Supplem.* 609. l.

Gidófalvi János, tordai ev. ref. lelkész: *A felséges Istemmel való kegyes léleknek édes beszélgetései*. Kolozsváratt 1744. 8. Bod P. M. Ath. 92. l.

Kamarási György, fogarasi ev. ref. lelkész: *Emlékezet kövei* sat. Kinyomatta br. Bánffy Zsigmond, Kolozsváratt 1747. 4. Bod P. M. Ath. 128. l.

Gróf Lázár János: *Okos teremtett állat* sat. Kolozsv. 1745. 8. *Imepnapokra való isteni dicséretetek*, francziából ford. 1760. Bod P. M. Ath. 160. l.

Mátyus István, orvostudor *Diaetetika* sat. Kolozsv. 1762. és 1768. I—II. köt. Bod P. M. Ath. 169. l.

Nádudvari Péter, Bethlen Sámuel udvari papja, később szászvárosi pap. „Hires volt tanítása — írja Bod Péter — mint valami Krisosthomusnak, ugy esodáltak prédikációit; 84 prédikációját kinyomatta gr. Bethlen Kata, gróf Teleki Józsefné Kolozsv. 1741. 4. Eredeti kézírata halála után megtaláltatván abban ily cím volt azoknak adva: *Ideesség Utja*. A hit ágazatiban olyan munka — mondja Bod P. — mint valami Tárlúz.“ Bod P. M. Athenás. 187—188. ll.

irodalom ez elnyomott állapotában is fentartották a közönségben a nyelvjog iránti érzéket, mérsékelték a latinismus terjedését, a mi

Nádudvari Béni, abrudbányai ev. ref. lelkész: *Mennyei Udvarral való szent Társalkodás* sat. Kinyomatták Borsai György és István Kolozsv. 12. 2-dik kiadás 1761. *Bod P. M. Ath.* 188. 1.

Vereštói György, ev. ref. püspök. *Temetési és lakadalmi alkalmatosságokra írt magyar versek.* Kolozsváratt 1772. 8. *Benkő, J. II. Supplem.* 619. 1.

A nevetlen szerzőjü könyvek közt: *Aranyos vagy Keresztjén ABC* *Bod P. M. Ath.* 193. 1.

Imádságos könyvecske. Kinyomatta gr. Földvári Erzsébet gr. Tol-dalagi Mihály özv. Kolozsv. 1747. 12. *Bod P. M. Ath.* 193. 1.
Átalános mesterségről írott könyvecske. Kolozsv. 1745. 12. *Bod P. M. Ath.* 199. 1.

Erdélyi Méhecske sat. Kolozsv. 1762. 8. *Bod P. M. Ath.* 201. 1.
Házi különös orvosságok. Kolozsv. 1761. 4. *Bod P. M. Ath.* 201. 1.

Bod Péter, elébb gr. Bethlen Kata, gr. Teleki Józsefné udvari, utóbb Magyar Igen ev. ref. papja. Fényes név. Igazi nagyság a magyar nemzeti irodalomban, a ki műveivel világot gyujt a multban, sok oldalu, alapos ismeretével gyönyörködtet a jelenben s a jövőre példát ad és utat mutat fenkölt szellemével ugy, mint bámulatos munkássága által. Tömérdék művei közül csak 3 jelent meg Kolozsváratt: *Szentírás értelmére vezérlő magyar Lexicon.* Ezt legelsőben pártfogó grófnéja 1746. Kolozsv. nyomatta ki 400 példányban. 8. másodsor ő maga 1757. 500 péld. Páldi István által. [*Bod Péter Élete és Munkái.* Gr. Mikótól 1862. 25—26. ll.] *Szépen fénylő s ékeskedő korona halotti prédikáció.* S. Pataki József által 1749. — *Tiszta fényes drága bibor* sat. Kolozsv. Nyomatta Páldi István 1762. [*Bod Péter Élete és Munkái.* 30—31. ll.]

Tordai Sámuel, külföldi egyet. tanult ev. ref. lelkész. *A svecziai grófné.* Kolozsv. 8. [év nélkül] *Benkő, J. II.* 505. 1. *A megtérés halogatásának veszedelmes voltáról* sat. francziából ford. Kolozsv. 1767. *Benkő, J. II.* 505. 1.

Gróf Teleki Adám, Corneille *Cide* címü szomorú játékát, francziából ford. Kolozsv. 1773. 8. *Benkő, J. II.* 505. 1.

Zalányi Péter, külföldi egyetemeken készült ev. ref. felvinczi lelkész, *Belisarius* címü könyvet francziából ford. Kolozsv. [éve hiányzik] *Benkő, J. II.* 501. 1.

Wesselényi Anna, gr. Bethlen Lajosné, [Dániel Polixena lánya]. *A keresztény vallásra való útmutatás*, francziából ford. Kolozsv. 1774. *Benkő, J. II.* 513. 1.

köztük csak 10¹⁾ mű megjelenésében nyilvánult. Az unitáriusok régi nyomdája, tulajdonképen betűi sorsát elébb érintettem, új nyomdát szerezni erejük nem volt, s bár sok tudós emberök, de könyvet kiadó írójuk csak kettő volt.²⁾ A kolozsvári nyomdák ez iro-

Nánási József, ev. ref. lelkész: *Az Imádságok Imádságának*
títka, francziából ford. Kolozsv. 1761. 8. Bod P. M. Ath. 190. 1.
 Gróf Székely Ádám: *A gyermek nevelésről*, Locke Jánostól, angolból
 ford. Kolozsv. 1771. 8. Benkő, J. II. 499. 1.

¹⁾ Csomós Mihály, kolozsv. ev. ref. tanár: *Dissertatio de jure Post-*
liminii. Kolozsv. 1757. Oratio Inauguralis: *De ortu, progressu,*
fatisque Jurisprudentiae Transsylvanico-Hungaricae 1758. Benkő
 J. II. Supplem. 619. 1.

Mozsa László, országgyűlési követ: *Lusus funebris in obitum Gab-*
rielis Atzél sat. Kolozsv. 1763. 4. Benkő, J. Supplem. 617. 1.

Br. Inczédi József, itélőmester. *Dissertationucula de Annis Jubilaeis*
 sat. Kolozsv. 1750. 4. Bod P. M. Ath. 122. 1.

Gr. Lászlár János: *Opera Poetica* sat. Kolozsv. 1765. [alakja nincs
 megjelölve]. Bod P. M. Ath. 160. 1.

Borosnyai Zsigmond, külföldi egyetemeken 7 évig készült hittudor
 és tanár a nagy-enyedi főtanodában, latin irodalomban jártas,
 már külföldön sok jeles latin értekezés írója, nagy ismeretű,
 munkás férfi: *De Libris Reformatae Ecclesiae Symbolicis* sat.
 Kolozsv. 1745. 4. Benkő, J. II. 465. 1.

Enyedi István, kolozsvári polgár és órás: *Demónstrationes Quadra-*
turae Circuli. Kolozsv. 1767. [alakja nincs kitéve] Benkő, J. II. 473. 1.

Kovácsnai Sándor, ev. ref. tanár. *Christiani Cellarii* s. a. t. Claud.
 1771. 8. s. a. t.

Kovács József, bölcsélet és mathesis tanára Enyeden, Krügernek:
A természeti bölcsélet elemei című német művét latinra ford. és
 kiadta Kolozsv. 1774. 8. Benkő, J. II. 484. 1.

²⁾ Szent-Ábrahám Lombárd Mihály, püspök: 1. *Dögghalál idejére alkalm-*
maztatott Imádságok. Kolozsv. 1742. [alakja nincs megírva]. Ezt
 a szerző, hívei, a kolozsvári unitárius polgárok kérésére, *Fejérdén*
 írta, midőn a pestis dühöngése miatt egy ideig ott lakott, kinyo-
 matta egy tekintélyes polgár, Bodor András, a mint a könyven
 alól levő [B. A.] betűk igazolják. E könyvecskén minden napra
 egy, együtt tehát két ima volt. *Fosztó Uzoni*. *Histor. Ecclesiast.*
Transsylv. Unitaria. Tom. III. Liber III. 718. 1. 2. *Sokféle szük-*
ségeinkhez alkalmaztatott könyörgések sat. Kolozsv. 1746. 12.
 [a nyomda nincs megnevezve]. Bod P. M. Ath. 260. 1.

Váró Mihály, nagyhirű maros-vásárhelyi ügyvéd: *Idea Actionum*
Juridicarum sat. Kolozsv. 1742. 8. Nyomt. Becskereki Mihály.

dalmi termékei két tekintélyes egykoru író értesítésein alapulnak, házagosak, mert csak az általuk ismert művek és írók nevét vették fel, azokon kívül pedig az újabb irodalomtörténeti kutatók még számtalant ismertettek meg, a mikre én sem terjeszkedhettem ki; de ezekből is kétség felett állnak némely történelmi igazságok, miket sokan mondtak el, de bizonyíték nélkül, csak vitát keltettek, meggyőződést nem. Ilyen a r. katolikus és protestáns nevelés és oktatás nemzetiessége közötti felfogás különbsége. A jezsuita írókról dicsérőleg szólnak Bod Péter és Benkő József. „El kell ismerni — mondják ők — mindenkinek a kolozsvári r. katolikus [*jezsuita*] egyetemen tanárkodó jezsuita rendi szerzetesek s világi tanárok nagy tudományát s tanítási buzgalmukat.“ Nem vonom kétségbe; de a közlöttek s szemeinkkel látottak után nem tagadható, nem is vitatható el, hogy ők a nemzeti nyelvet és irodalmat a latinért és németért mellőzték, az ifjúságban a vallásos buzgóságot és engedelmisséget tették a nevelés és oktatás alapjává, a hazafiui érzés és nemzeti szellem művelését és fejlesztését csak másodrangu szükségnek tartották, iskoláik inkább a szerzetnek, vallásnak, felsőbbségnek és uralkodó-háznak neveltek férfiakat, mint a hazának és nemzetnek, nyomdájuk inkább az iskolának mint az életnek. A saját hazai érdek jobbadán a külsőnek, az idegennek volt alá rendelve. Az ev. reformált hitvallásuak nyomdáiból túlnyomólag magyar művek kerültek ki. Írták: tanárok, papok, tehetséges ifjak, mind tősgyökeres magyarok, magyarul, magyaroknak, mély hazafiui érzéssel, nagy emlékektől, nemes becsvágytól lelkesülve, kik nyugati szabad országok egyetemlein miveltek ki magukat. Részt vett a hazafias munkában a főnemesség, támogatva anyagilag, buzdítva erkölcsileg, sőt eredetiek írása s német, francia, angol fordításai által is. Íróik közt megjelent a főrangu hölgyvilág, ez a minden szép és jó s főleg minden nemzeti törekvés lelkes előmozdítója, a hazaszeretetnek a férfiakban megerősítője; írt maga, fordított, kiadta a tudósok műveit. A templomokban az ima, a temetéseken az ének, a sirnál a halotti vers és beszéd, közgyűléseken és tanácstermekben az élő és jegyzőkönyvi nyelv a nemzeti nyelv volt, a mit értett az

Ezt az író latinul 1736. írta, neve a könyvben el van hallgatva, gróf Petki István nyomatta ki, midőn a kolozsvári jezsuita szerzet által igazgatott egyetemen tudori vizsgáját letette.

egész nép, felfogott minden értelem, átértzett minden sziv. Könyv, iskola és élet mind a nemzeti nyelv és magyar műveltség hirdetői és terjesztői voltak. Ebben a főérem a reformált hitvallásuaké. A r. katolikusok iskoláiban csak az ifjuság volt magyar: a tanárok nagyobb része, tankönyvek, tannyelv, az isteni tisztelet főbb része — a magyarul tartott esketési és egyházi beszédeken kívül — az idegen latin volt. Ők a reformáltak után jönnek. Az unitáriusoknak irodalmilag elenyésző a súlyok s hatásuk, egyebekben rájuk is illenek a reformált hitvallásuakról mondottak. Az ágostai hitvallásuak számra nézve kevesen, a politikai jogokból kizárva, nem vettek részt a nemzeti munkában.

A *közoktatás terén* a megkezdett úton messze előhaladt e korszak alatt a r. kathol. egyház, kolozsvári tanintézeteinek ugy nagy száma, mint gazdag adományozása, új szervezése és állandósítása által. Sem az egykoru, sem az újabb r. kath. írónál nem található biztos felvilágosítás a különböző tanintézetek helyiségei és tanodai épületek megszerzése s létrejövetele iránt; de az előbbieket általános, az utóbbiak föltevészerű [*hypotheticus*] állításainak a közemlékekben levő homályos adatokkal összevetéséből kitetszik, hogy ez időben az a szomszédos három nagy telek-test, melyen intézeteik felépültek: a mai m. kir. egyetem és kegyesrendi templom, valamint a szemben levő régi lyceum-épület a convictussal és nyomdával, ugy a seminarium, már ekkor nagyjában meg voltak szerezve és tömörítve, csak a nyomdahelyiséghez járultak későbbi szerzemények; kitűnik az is, hogy ez idő alatt végződött be a kegyesrendiek temploma keleti részével egybekapcsolt, kétemeletes nagy jezsuita collegium [*universitas*] és a templom déli oldalához kapcsolódó szárnyépület — a régi collegium vagyis convictus és tanári lakrész, sőt ez időre esik a bel-tordautcza keleti sarkán levő új convictus s a délnyugati sarkon levő seminarium teljes bevégezése is. A jezsuita rendnek 1773. eltöröltetése után mindhárom felsőbb tanintézet újra szerveztetett, s a r. kath. oktatásügy azon alapra állítottott, melyen némi módosításokkal maig fennáll, s így az erdélyi részekben a katolikus oktatás és nevelés központjává szintugy Kolozsvár lett, a mint századok óta központja volt az ev. reform. és unitárius egyházak nevelés- és oktatásügyének. A királyné és erdélyi r. kath. püspök vallásossága, a jezsuiták kezdeményező bátor erélye, a tulnyomólag r. katolikus országos kormány, a városi

tanács és képviselő testület egyesített akaratának tulajdonítandó, hogy a város oly szép pontján, ily nagy kiterjedésű területek, mint megannyi katolikus sziget, e hitvallás tagjainak került birtokába. Irtak erről töredékesen, de sok felvilágosítást adólag a mult századi jezsuita írókon kívül, Vass József, kegyesrendi tanár és m. tud. akad. lev. tag ¹⁾ és Salzbauer János kanonjog tudora s m. királyi tudomány-egyetemi tanár; ²⁾ különálló, tüzetes megírása a felekezet tudósainak tiszte és mintegy előjoga, én itt — mint a többi hitvallások tanintézetei történeténél is — csak némely általánoságokra s egy két oly főbb mozzanat érintésére szoritkozom, a mik Kolozsvár politikai és mivelődési történetére részint irányadólag, részint alakítólag folytak be.

Az egyik esemény a jezsuita új, nagy collegium megépítése. Vass tanár azt írja, hogy egy birtokában levő, 1740-re vonatkozó jegyzet erről így szól: „a szent jezsuita társaság [*alma societas Jesu maluit immeni sumptu novum sibi educere Collegium*] = inkább akart szörnyű nagy költséggel magának új collegiumot emelni... Ez időtájra esik tehát az új épület megszállása. Ott áll maig a roppant épület, két tornyu szép templomával, ott a Mária Therézia-féle táplálda [*convictus*] és szent Józsefről czimzett növelde...“ ³⁾ E jegyzettel ellentétben áll az egykoru tudós Szeredai Antal gyulafejevári káptalani prépost és biztos társa, Béli József kolozsvármegyei főbirónak, a jezsuiták tanításáról s a kathol. vallás érdekében tett szolgálataikról 1769. aug. 21. a kir. kormányshoz intézett jelentések, melyben írják: „a jezsuita atyák azután, hogy Monostort és a hozzá tartozó falukat 1733-n [*helyesen* 1732] örök alapítványul nyerték, elsőbben azokat, mint rendkívül elpusztult állapotban levőket, gazdasági épületekkel felszerelték, hogy jövedelmi alapot szerezzenek nagyobb számu tanárok alkalmazására s a collegium és universitas megépítésére... Megépítvén ezeket s az adósságokat nagyobb részben kifizetvén: azután 1752-ben kezdték építeni a szükséges terjedelmesebb lakokat, a nyomdát, könyvtárt, letevéen alapját a csillagvizsgáló toronynak is, s mikor az épület annyira

¹⁾ Vass J. műve fennebb sokszor volt idézve. Áll I 23. lapból. 4.

²⁾ *A kolozsv. k. tanító-rendi Társház és r. kath. főiskola évszázados Történeli vázlat.* Kolozsv. 1877—8. 1—52. ll.

³⁾ Idézett műve 16. l.

haladott, hogy már több tanárnak volt lakhelye s hittant tanuló ifjak is jelentkeztek, a társaság elfogadta a tanításra való megbízatást, s így 1769. novemberben a püspök kivánságára a szemléleti hittan, [*Theologia speculativa dogmatica*] tanítását elkezdette.“¹⁾ Fennebb az idegen bornak Kolozsvárra be nem vihetése felett 1765. az erd. udv. kancelláriánál folyt tárgyalás rendén ily hely fordul elé: „a jezsuiták csak most kezdetek a városban idegen bort és sert árultatni; az utolsó ideiglenesen megengedett azon okból, hogy maguknak *Residentiát* építhessenek, a házi cselédek, szolgák és napszámosok ellátása tekintetéből.“²⁾ E *Residentia* volt — azt hiszem — a jezsuita nagy collegium vagy universitas, melyben ott van a csillagvizsgáló torony [*ámbár a mai későbbi keletkezésű*], és a templom déli oldalához kapcsolt egy emeletes épület-rész, ebbe elhelyezve volt a gyógyszerár, könyvtár, a nyomda és könyvtárusi lak. Ez évek műve lehetett s 1752-től 1765-ig bizonyára eltartott. Vass tanár megjegyezte, hogy Hell Miksa, jezsuita csillagász, mint mértan tanára 1752—57. körül saját lakában *Observatorium*-ot állított.³⁾ Ez a Szeredai Antal előadásával egyeztethető, de az építést 1740-re tevő *jegyzet* értesítése nem. Ezek új adatok, de nem elégségesek. Az építés idejének szabatos meghatározása tüzetes megíróra vár.

Másik nagy esemény a jezsuita szerzetnek XIV. Gergely [családi néven *Ganganelli*] pápa 1771. jul. 21. kelt bullája által eltöröltetése. Kivülről jött nagy indító okok hatása, hatalmas uralkodók műve ez, mit csak előmozdítottak a Magyarországon és Erdélyben állandóvá lett békétlenség és jezsuita surlódások. Ugy látszik, már 1769. megindult e mozgalom, s csak a szerzet rendkívül szívos életereje s az udvarokra nagy befolyása volt képes a válságot öt évre huzni el. A felség 1769. ápr. 26. azon leiratot intézte a kir. kormányzékhez: „járjon végére s nyomozza ki, miképpen teljesítette a jezsuita szerzet a k.-monostori apátság és apátsági birtokokról nyert adománylevél föltételeit s róla tegyen tudósítást.“ A kir. kormányzék Szeredai Antalt, a fejevári káptalan infulás prépostját s Béldi József kolozsvármegyei főispánt bizta meg, a kik a helyszínén az eredeti adománylevelek s más hivatalos iratok

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1769. 3398. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. osztály. 1769. 558. sz.

³⁾ *Idézett műve*, 19.

alapján terjedelmes jelentést tettek, mit a kir. kormányzék észrevétel nélkül terjesztett a felség elé. E jelentés az általam e könyvben előadottakkal csaknem egy nyomon halad, csak a végeredményt vonja össze, a mire én eddig adatot nem bírván: itt belőle egy-két fontos részletet átveszek. „A jelentés szerint Leleszi János volt az első jezsuita missionarius Erdélyben; 1578. Kolozsváron ment át Gyula-Fejérvárra, annyira megnyerte a fejedelem szívét, hogy ott marasztotta, s megígérte, hogy több társát is behívja. E férfi tanácsára irt Báthori Kristóf fejedelem XIII. Gergely pápához, Mercurianus Everhardushoz, a jezsuita szerzet Rómában székelő generalisához s a lengyel királyhoz, kérve tőle több jezsuita Erdélybe küldését. Dicsérte Leleszit, a ki egyházi beszédeivel sok hitben ingadozót megerősített, sokakat, kik attól elidegenedtek volt, megtérített; azon nap, melyen a fejedelem levelét írta, 40 ariánus kereszteltetett meg. Ennek következtében küldetett be Lengyelországból 12 jezsuita, kik elsőben a k.-monostori apátságban állítottak iskolát, csak 1581. mentek be Kolozsvárra, s ott nyitottak gymnasiumot, a hová nem római katolikus szülők is tanulás végett szívesen adták be fiaikat... A jezsuiták — mondja tovább a jelentés — Bocskai után oly szorongatott helyzetbe jutottak, hogy nyilván sehol meg nem jelenhettek, rejthelyeken idegen köntösben lappangottak, s életveszély közt, minden alapítvány nélkül, csaknem egy századig katolikus mágnások által s missio-pénzből tartották fenn magukat. A pápai alapítványnak nyoma veszett a jezsuitáknak Erdélyből kiűzésekor. Új életre keltette a kolozsvári jezsuita collegiumot III. Károly fejedelem nagylelkű adományaival. Az első [Báthori] és a második [Károly] korszak alatt 744 rector és tanár 20,487 ifjút tanított. Arra, hogy mint teljesítette a szerzet a kir. adomány feltételeit oly viszontagságos körülmények között, nehéz határozottan felelni: tanítottak ők bölcsészetet, mindjárt az első alapításkor, igen azzal kapcsolatban theológiát, majd mathesist, észjogot [*jus naturae*] és etikát, a hitbéli ellenkező tanokat, 1711. erkölcsi hittant, még később dogmatica és speculativa theológiát sat. De elég nagy az ő érdemök, ha megfontoljuk — jegyzi meg a jelentés — hogy írásbeli és élő tanubizonyosságok szerint, a szerzet az országba első bejövetele és megalapítása óta, az isteni tisztelet dolgát s a lelkek üdvét egész Erdélyben két századon át, papok nélkül, nagy életveszélyek közt,

szegénységben és számkivetésben, üldözések közt és rejthelyeken megszűnés nélkül gondozta, s a kolozsvári eklézsiát 1716-ig igazgatta, s midőn 1657. azon városban külvárosaival együtt 115 róm. katholikusknál több nem volt, e században, a városba bevételése után buzgalma és igyekezete által csaknem 5000-re növelte, s szerzetes férfit, hogy megfogatván meg ne égettessenek, világi ruhába öltözködve csaknem egy századig tanították az alsóbb gymnasiumi tudományokat [*humaniora*], magánlag a bölcselmet életök kockáztatásával, elannyira, hogy kevés főrangú és polgári sorsu mivelt r. kath. van, a ki tudományát nem e szerzetnek köszönheti...“¹⁾

Volt-e az előbbi nyomozódásnak és e védekezésnek okozati összefüggése a két évvel később bekövetkezett válsággal? nem lehet tudni; de valószínűnek látszik, hogy a jezsuita szerzet elleneimár ekkor készítették elő megbuktatását. A ki e könyvet megolvassa, sőt csak az előbbi jelentés tényeit fontolóra veszi, a jezsuita szerzetről hírnél jobb véleményt kell, hogy alkosson. Róla be van bizonyítva sok súlyos tévedés, sok szántsándékos erőszak, a mit a népek ellen elkövettek, tilos úton hatalomhoz és vagyonhoz jutás, papi befolyásuk meg nem engedett célokra felhasználása, s több más, a miért őket megrovás s a történelem ítélőszéke előtt felelősség terhe nyomja; de rendkívüli ügyességöket, tudományosságukat s a katholikus érdekek melletti állhatatos hűségöket és csaknem vértanui önodadásukat tőlük megtagadni nem lehet.

A pápa eltörölő bullája erkölcsi ítélet, melyet az európai társadalom megengesztelésére látszott kiadni. „Jézus a béke és engesztelés hírnökévé és szolgálivá nevezte az apostolokat — így adja okát rendeletének — Isten nem az egyenetlenkedés, de a béke és szeretet Istene, s azt akarja, hogy a kik Jézusban újjá születtek, a szellem egységében s a béke kötelékei közt egy test és lélek legyenek. A jezsuita rendet III. Pál pápa 1540. a lelkek üdveért, az eretnekek és hitetlenek megtérítése, a kegyesség és vallás gyarapodása végett alapította, de az evangéliumi szegénységre tett szigorú fogadalom mellett, s csak a tanítás érdekéért engedtetett meg nekik világi vagyon birtoklása, úgy, hogy jövedelméből a társaság kényelmére és hasznára semmit ne fordítsanak. De a mint különböző értesülései mutatják, a szerzet kebelében mindjárt kezdettől

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1769. 6950. sz.

fogva volt viszály és versengés egymás között és más szerzetes rendek tagjaival, gymnasiumokkal és akadémiákkal, világi egyénekkel, sőt fejedelmekkel is, a kik őket országukba befogadták s később gyakran panaszoltak ellenük. 1591. újabb kiterjedt szabadságokat nyertek: „hogy rendjükből bárkit kihallgatás, bizonyítás és ítélet, szóval: a törvényes formák és rend megtartása nélkül, egyedül a tény igazságát nézve, bűn vagy más észszerű ok miatt ki lehessen zárni s ezt örök hallgatásban kell hagyni, az ítéletet, a társulat intézményeit, törvényeit és végzéseit senkinek bírálni, ostromolni, rajtuk változtatni nem levén szabad.“ De mindez nem-hogy elcsöndesítette volna az ellenök támadt lármát, panaszokat, sőt ezután csaknem az egész világot betöltötte a viszálykodás és versengés az ő tanaik és erkölceik miatt; a kedélyek benn és künn ellenök felingerültek, az egyenetlenség állandóvá lett s minden vád, panasz és háborgatás köztudat szerint az ő szerfölötti vagyongyűjtési szomjukból eredett, a mi az apostoli széket rendkívüli szomorúsággal terhelte; azért a szent szék 1606. meghatározta, hogy miután a szerzet az által, hogy világi dolgokba vegyül, s olyakhoz kezd, a mik a politikára, az országok kormányozására tartoznak, a vallás és egyház békéjét kockáztatja, s magát is a legnagyobb veszélynek teszi ki, és így nem képes betölteni küldetését, a mi a hitterjesztés, lelkek megnyerése, jövőre mint Isten szolgálói oly dolgokba, melyek hivatásaival nem férnek össze, ne avatkozzanak; meghagyta, hogy ily közdolgokba, sem föl hívásra, sem valaki csábítására ne vegyüljenek s szerzetők rendszabályaitól el ne térjenek... A szerzet elleni viták és panaszok ezután sem szünnév meg: szükségessé vált őket új tagok föl vételétől eltiltani. De ennek sem volt kívánt eredménye; sőt a legforrongóbb idők még most következtek; a szerzet ellen mindenfelől láрма és panasz hallatszott, zendülések és párttűzés, egyenetlenség és botrányok keletkeztek, melyek a keresztények közti köteléket meglazítván, sőt szétszakítván: a hívek lelkét pártoskodó részrehajlás, gyűlölet és ellenségeskedések lánggra gyújtották, s a veszély akkorára nőtt, hogy a szent-szék legkegyesebb s legrégebb hívei: a francziák, spanyolok, portugálok és két Sicilia királya országából őket kiűzni kényszerült. Ezen Krisztusban kedvelt fiának, az egész keresztényvilág megengesztelésére irányult tettét XIII. Kelemen pápa helyeselvén: el volt határozva, azon szerzetnek megbüntetésére, a miben csak halála

gátolta meg. Mindezeknél fogva — így végződik a rendelet — minthogy a jezsuita szerzet az egyháznak azon hasznokat többé megszerezni nem képes, a melyekért alapított és nagy kiváltságokban részesített, sőt sem az ő bántatlanul maradásuk, sem az egyházban a béke állandóul visszatérése nem remélhető: az elsorolt súlyos indító okoktól kényszerítve — a mit az eszély törvényei s az egyetemes egyház kormányzása érdekei is kívánnak — apostoli teljhatalmánál fogva a nevezett jezsuita rendet ezennel kioltja és elnyomja, megbünteti és eltörli, minden — bárhol, bármely országban és tartományokban levő egyházi szolgálattól, rendházak, iskolák, collegiumok, szerzetesek lakhelyei kormányzásától eltiltja, a szerzet-rend szabályait, erkölceit, szokásait, végzéseit, még ha általa meg voltak is erősítve, minden kiváltságát, általános és részletes kedvezményeit, bármi szókkal, alakban és kötelezés alatt legyenek szerkesztve, semmiseknek, érvényteleneknek, és megszüntetetteknek jelenti ki, fő prépostjoknak, tartományi főnököknek, felügyelőjüknek [*Visitor*] és bármi néven nevezendő előjáróiknak, úgy a lelkiekben, mint az ideiglenes dolgokban volt hatalmát és tekintélyét más egyházi férfiakra teszi és ruházza át...¹⁾ Megtiltja egyszersmind a jezsuita név viselését, szerzetté alakulásukat, a gyóntatást, prédikálást, a hittani vitákat, a mik a vizályokat szülték, collegiumokban, iskolákban, az igazgatást — csak a tanítást engedvén meg. A keresztény királyokat és fejedelmeket serkentette, hogy rendelete teljesítését hatalmuknál fogva segéljék elé, s maguk is hasonlót adjanak ki, hogy végrehajtása a hívek közt vizálgodást ne keltsen. Végre minden keresztényeket Krisztus kínszenvedéseért kért, hogy mivel egy szeretet kötelékével vannak mindnyájan egybefűzve, szűnjék meg valahára egymás bántalmazása, a vizálgodás, irigység s egymás ellen torzsalkodás, senkinek egyébbel ne tartozzanak, hanem egymást szeressék . . .“

Mély politikai bölcsesség, nagy igazságérzet s valódi krisztusi szeretet nyilatkozik e rendeletben, méltó az egész kereszténység megszívlelésére.

A jezsuita szerzet eltörlésének ténye nagy tanuság az egyház, emberiség és Erdély s főleg Kolozsvár történetében. Soha nagy

¹⁾ *Fosztó Uzoni István Egyháztört.* III. köt. I. k. 443—460. II.

czélokért kitartóbb lelkesedéssel s bátrabban senki nem küzdött, mint e szerzet. Urai voltak a lelkiismereteknek. Országok és fejedelmek sorsát intézték gyakran gyontató székeikből. Alkotásuk minden országban sok és nagy. Sikereik bámulatosak. A katolicismus fentartói, a Habsburg-Lotháringiai ház megszilárdítói Erdélyben ők. S mégis soha rend, szerzet, osztály, párt gyűlöltebb nem volt, mint e rend, azért, mert — a mint a pápa is elismerte — nem lelki hivatásának élt. Az ország politikáját akarták intézni s állandósították a pártviszályt. Börtönnel, bakóval s vérontással terjesztették Krisztus szeretetvallását. Az erdélyi történetírók följegyezték ezeket, s én fennebb előadtam. A miket az erdélyiek nem-katholikus népe tőlük rossz néven vett, a miért a fél országot maguk ellen haragra s bosszura ingerelték, a mi által Kolozsvár város lakosi közt békétlenséget idéztek elő, s a szivekből a keresztény türelmet és szeretetet kioltották, a pápai eltörlő rendelet mind elősorolta, igazat s elégtételt ad azoknak, kik a jezsuita rendet az államra nézve veszedelmesnek mondták s az országból több izben törvénynél fogva kizárták... Az erő joga nem állandó. A történelem igazán itél — jutalmaz vagy büntet.

A kir. kormányzék 1773. octob. 8. tárgyalta a jezsuitarendet megszüntető, sept. 18. kelt kir. leiratot s három személyből álló bizottság kiküldését rendelte el, mely a pápai bullának Kolozsváratt, mint a jezsuita birtokok főhelyén kihirdetése után, gondoskodván elébb az isteni szolgálat és az iskolákban az oktatás meg nem szűnéséről: pénz-, levél- és raktáraikat — papi közbejövetel nélkül — a fejedelelnő nevében lepecsételje, javaikat lefoglalja s leltározza, a kir. kincstár gondviselése alá adja, cselekvő és szenvedő vagyonukról egyenleget készítsen, magán vagyonukat s ruháikat nekik átadja, az ágyneműt közöttük kiosztsa sat. A szerzetesekre nézve a felség parancsa az volt: „az újonczok azonnal bocsáttassanak el, a kik még fogadalmat nem tettek, a püspök által kitűzendő idő alatt — a mi egy évnél több nem lehet — a szerzet házából távozzanak el, a fölavatottak is tartoznak a szerzet házából kimenni, de a mig élhetési módhoz jutnak, a ház vagy collegium jövedelméből segélyt kapnak, a vének s erőben megfogyatkozottak ott maradhatnak, de élelmök nem lesz s világi öltözetet kell fölvenniök, a rendes egyházi hatóságtól függnek, mint annak tagjai; az újonczok a kihirdetés napja után egy

hónapig tartásdíjban részesülnek a kamarától, azután vagy az előtt használt világi öltözetökben eltávozni tartoznak; a világiak, kik fölavatva nem voltak, 100 frt ruhapénzt kapnak szintén a kamarától s a kihirdetéstől 3 havi tartás fejében 16 frtot, együtt 48 frtot ugyanonnan; de ha ezen 3 hónap alatt életmódhoz nem jutnak, segélyök megszűnik; a szerzetbe fölavatottak, kik még esküt nem tettek, szintén 100 frtot kapnak öltözetre, tartásra 16 frtot, s a miséből illetményeiket; a vének s elbetegesedetttek mind egy collegiumba gyűjtetnek, s élelemre, fára, gyertyára, orvosra egyenként 17 frtot kapnak, a misejövödelmén kívül. A konventek és seminariumok regenseinek a külső gazdaság folytatására számadás mellett mérsékelt összeget engedélyez a bizottság, fizetésökről később lesz gondoskodás; az iskolákba a következő tanévre is az eltörölt szerzetbeliek közül kell tanárokat és tanítókat tenni, a kik a kihirdetésen legyennek jelen; az alsó és felső iskolák tanárai és tanítói további rendeletig jelenlegi tartózkodási helyükről nem távozhatnak el; az összes jezsuitákról jegyzék készítendő, kijelölve a véneket és erőben megfogyatkozottakat, valamint a szolgálatra képeseket is, s a kir. kormányzék osztályozza: 1., a kik azonnal, vagy 3 hónap mulva oszoljanak szét, 2., a kik további szolgálatukért élelemmel ellátandók, 3., kik s melyik collegiumban egyesítendők? kik meghagyandók eddigi igazgatói hatáskörükben? ¹⁾

A bizottság octob. 12. tette meg eljárásáról első jelentését, melynek lényege az volt, hogy a szerzet működni megszűnt tagjai mindenfelé elszéledtek; de a templomokban is megszűnt az istentisztelet, az ifjuság gyülekezik s nincs a ki fölvegye s élelmökről gondoskodjék, nincs tanár és tanító, pedig a felség kijelentette azon kir. akaratát, hogy se az isteni szolgálat, se az iskolai tanítás, meg ne szűnjenek. A bizottságnak útasításul volt adva, hogy az isteni szolgálatról alkalmas egyének fölvétele s azoknak illó fizetés biztosítása által gondoskodjék s az összeirandó javakról tájékozást szerezvén: adjon javaslatot az ideiglenes papi szolgálatot tevők fizetése iránt, ugy az iránt is: mennyi előleg lenne adandó ugy a világi, mint a szerzetbe beavatott oly tagoknak, a kiket vagy vénség vagy testi gyöngeség miatt máshol alkalmazni nem lehet. De az összeírás munkája nehéz, szövevényes és

¹⁾ Orsz. levélt. erd. osz. 1773. 8251. sz.

késő volt, s így az állomás nélkül maradott egész nagy testület tagjai két hónapig minden jövedelem nélkül voltak.¹⁾ Ugyanazon napról kelt a bizottság második jelentése, melyben tudatta, hogy egyfelől a tanuló ifjuság gyülekezése, másfelől a felség azon rendelete, hogy a jezsuita szerzet volt tagjai csak az algymnasiumok tantárgyaira [*humaniora*] alkalmaztassanak, a felsőbb tantárgyakra ellenben világi férfiak és más szerzetek férfiai neveztesse-nek ki, megdöbbsentette lelkében s megakasztotta munkálkodásában. Mi lesz a tanulásra egybegyűlt ifjakkal, a kiket a szülők nagy költséggel küldöttek be tanulásuk folytatására? mert a püspök csak öt papjelölt tanító mestert tartott meg, a kik a költségzeti osztályig tanítani képesek. Hátha megkérdeztetve tanítási szándékuk iránt, ezek is elbucsuznak az intézettől, s nem levén kikkel pótolni, az ifjuság is elszéled! De a hittan, bölcelem, ékesszólástan tanítóinak is ez lesz sorsa, ha a jezsuita szerzetbelieknek nem lesz szabad tanítani; mert a bizottságnál ezek tanítására kinevezett sem világi, sem más szerzetbeli alkalmas egyén még nem jelentkezett s hihetően nem is fog, mert azok most gazdaságaikkal vannak elfoglalva, s ily nehéz tárgyakba készületlenül nem fognak bele. Útasítást kértek tehát: mit tegyenek ezen aggasztó körülmények közt, midőn az ifjuság mindinkább gyülekezik, de tanár és tanító nincs, s a tanításhoz sem a convictusban, sem a seminariumban hozzá kezdeni nem lehet; tovább nem biztatják őket, nehogy szülőiknek haszontalan költséget okozzanak A kir. kormányzék időközben a teendők sürgős voltáról értesülvén, egyetértőleg a püspökkel, a kolozsvári egyetemen és gymnasiumban a tanítás megkezdéséhez szükséges rectort és tanárokat kinevezte s Benkő Mihály kanonok és kolozsvári plebánus helyettes igazgatót útasította, hogy őket tisztök folytatására felhívja s ezt a bizottságnak — jelentéseire válaszul — november 17. megírta, reményét fejezván ki, hogy avval a fenforgott nehézségek elenyésztek s a növeldekbe az ifjak felvétele, valamint a tanítás minden alsó és felső iskolában elkezdődhetik. Ha a kinevezett tanítók, mesterek és tanárok elmenni vonakodnak, a bizottság tegyen jelentést, hogy a kir. kormányzék gondoskodhassék.²⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 9219. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 9220. sz.

Decz. 1. jelentette a püspök, hogy a kinevezettek már mind Kolozsvárattnak vannak,¹⁾ csak szállásuk nincs; az alsóbb és gymnasiumi osztályok tanítói kértek az eltörölt jezsuiták collegiumában lakást, miután az üresen áll s csak néhány jezsuita van ott, a kik tavasszal elmenni szándékoznak. A kir. kormányzék megengedte addig, míg maguknak künn szállást kapnak, de úgy, hogy élelmöket kívülről szerezzék meg.²⁾ Decz. 11. a hittani és bölcsészeti facultas személyzete is hasonlóért folyamodott, panaszolva, hogy a városon alkalmas szállást nem kapnak; hivataluk csöndet, nyugalmat és magánosságot s a tanuló ifjuság közelében lételt kíván, hogy tanulmányaiknak és kötelességeiknek élhessenek, hogy ők a tanításra feljárással sok időt ne veszítsenek, s az ifjuság szem előtt legyen; felhozták, hogy a kik már el vannak helyezve s a convictusba

¹⁾ I. Az egyetem ideiglenes rectora *Benkő Mihály* kanonok és kolozsvári plebánus. II. Kancellár *Bíró György* könyvvizsgáló.

III. Hittani facultas tanárai: *Bíró István* bölcsész- és hittudor, szentírás tanára, nyelvészetiekben dékán. *Török Xaver Ferencz* bölcsész- és hittudor, hittan első tanára, *Jurányi Antal* bölcsész- és hittudor, hittan második tanára. *Corvus Nepomuk János* bölcsész- és hittudor, kanoni tudományok tanára.

IV. Philosophiai facultas tanárai: *Hartman Nándor* bölcsészettudor, physika tanára és csillagvizsgáló. *Szereday Domokos* Logica és Metaphysika helyettes tanára, *Vizi Xaver Ferencz* bölcsészettudor, erkölcsi philosophia tanára sat. *Kovács József* bölcsészettudor, mathesis helyettes tanára sat.

A szabad mesterségek facultasában: *Liszi András* ékesszólás tanára a seminariumban, *Gönczi Ferencz* poezis helyettes mestere, *Jursich György* felsőbb grammatika helyettes mestere, *Mertz István*, 2-ik grammatika helyettes mestere, *Gedő Pál* az alsó grammatikában helyettes mester, *Felszegi András* helyettes mester az elemi osztályban.

Regensek: *Benkő Mihály* hely. a convictusban, *Szendrey József* hely. a szt. József-seminariumban, *Mertz Xaver Ferencz* rhetorok és poéták előjárója s német nyelvtanár a nemesek convictusában.

A prédikációkhoz és lelki igazgatáshoz rendelt egyének: *Boér Imre* collegiumon kívüli, akad. diplom. kinstárnoka sat. *Hajas István* vasárnapi magyar predikátor, a collegiumon kívül, *Grässer Xaver Ferencz* vasárnapi német predikátor sat. *Manner Thádé* helyettes lelkek gondnoka Monostoron sat. *Böjthi Antal*, *Jäger Antal*, *Fekete József* kimennek és eltávoznak, *Kacskovits Bálint* eltávozik.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 9220. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 9790. sz.

és seminariumba befogadva, mind jezsuiták voltak, náluknál alsóbb tudományokat [*humaniora*] tanítottak, s most mégis 350 frtjokon kívül különböző címek alatt mint subregensek, praefectusok sat. szállást s élelmet kapnak, míg nekik minden szükségüket a számukra kiszabott 500 frtból kell pótolniok. Ez nekik nehezökre esik s tanításuk elkezdését lehetetlenné teszi; végre kérték tudori palástjok viselhetését, a mihez joguk s a mi minden egyetemenél meg van. A közönség ezt tudja, s ha látja, hogy ők nem viselik, kisebbségek s tekintélyök elvesztése következik belőle, a nép lenézi, sőt az egyetem megszűnését következteti belőle, a mint-hogy titkon már is susogják. Tanítási joguk visszaadatván, a tudori rangjokat megillető palást viselésétől sem foszthatatnak meg. Két hónap óta vannak lakás és élelem dolgában biztosítatlanul — így végezték kérelmököt — munkájokban hátráltatva, vagyonilag pusztulnak. Kérték tehát, hogy oly sok kiállott méltatlanság után, legalább ezzel vigasztaltassanak meg. A kir. kormányzék átírt a kir. kincstárnak, mely a jezsuiták vagyonát kezelte, de onnan kedvezőtlen felvilágosítás érkezvén: kérésök ez ága mellőztetett,¹⁾ a szállás iránti ágában a kolozsvári tanács alkalmas lakások iránti gondoskodásra útasított.²⁾

Folyamatba indult tehát ideiglenesen ismét a kolozsvári összes r. kath. taniskolákban a tanítás, de a tanítók és tanárok személyét illetőleg sok panasz, irogatás személycsere és változtatások után. A felség átlátta, hogy a közoktatás terén a jezsuiták eltávozásával üresen maradt hely és támadott hézag csak úgy könnyedén s hirtelen be nem tölthető. Ezért a püspök és kir. kormányzék hatalmas közbenjárására felsőbb tantárgyak tanítására tanárukat alkalmaztathatóságukat megengedte. De a királyné mégis gyökeres változtatást ohajtott. A közvélemény nagy vagyoni birtokosának tartotta a szerzetet. Lefoglaltatva az a kir. kincstár részére, az anyagi alap megvolt. Új emberek és új oktatási rendszer lett a jelszó. A királyné kormánya a r. katolikusokéval együtt egész Erdély oktatásügyi reformját tervezte, alaposabb oktatáson kívül, a német nyelv terjesztése is egyik fő cél levén. A kezdeményező lépés az 1774. jan. 26-ki kir. leirat volt, intézve

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 106. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 642., 3162. sz.

a királyi kormányzókhöz, melyben meghagyta, hogy az Don Manzador Pius erd. r. kath. püspökkel egyetértve, az erdélyi összes tanintézetek állapotáról tegyen tudósítást, táblázatos kimutatást kérvén be azon kilencz kérdésre, melyet a kir. leirat magában foglal, s a melyre adandó felelet az oktatás tényleges állapotáról úgy, mint a jövő szükségéről felvilágosítást adjon s új intézkedésekhez alap és anyag gyanánt szolgáljon. A kérdések ezek voltak: hol, minő tanintézet van? hány tanító s kik azok? mit s minő tan-könyvből tanítanak? van-e könyvtáruk? mennyi alapjuk van? s hány a tanulók száma? miből fizetik őket? mik lennének teendők? Körvonalozván a fejedelemnö átalánosságban az iskolák szervezete-t s hogy ezután a tanítók és tanárok pályázás útján s vizsga alapján fognak kineveztetni, követendő elvül mondatott ki a kolozsvári egyetemre nézve: hogy azt az erfurti egyetem mintájára akarja szervezni, hogy a nem-katholikusok is tanulhassanak ott, ne legyenek kényszerítve a külföldi egyetemekre menni; ez iránt a nem-katholikus hitvallások püspökeit véleményadásra felszólítatni rendelte.¹⁾ A püspök 1774. jun. 19-ki jelentésében a tett 9 kérdésre a kolozsvári összes római katolikus tanintézetekről oly kimerítő és tanuságos feleletet adott, hogy lényegét közölni elmulaszthatatlannak tartom.

„I. A városi legalsó [*parochialis*] iskolában *Schmidt József* iskolamester, világi egyén tanít *német nyelvet* az ABC-és-könyvből, fizetését — 50 r. frt — a plebánus fedezi, a tanulók száma változik, könyvtára nincs. *Az elemieket* ugyanott egy világi egyén tanítja, fizetése 20 r. frt, 40 véka búza, a létszáma változik, könyvtár nincs. II. *A reformált Ferencz-rendiek konventje*. Itt szemléleti hittant és egyháztörvényt tanítanak *Istvánffi Sylvester, Raphaim Lukács, Domokos Kázmér* szerzetesek, tankönyveik scholastikus írók válogatott könyvei, fizetésök semmi, alapjuk sincs, a tanulók létszáma 12, könyvtáruk nincs; a német nyelvet itt is *Schmidt József* tanítja, fizetése 50 r. frt a vallásalapból, tanítványainak létszáma változik, könyvtár nincs. *Az elemieket* itt is világi férfi tanítja, kinek 20 r. frt, s 40 véka búza fizetését a plebánus fedezi. III. *A seminarium*. Itt papjelöltek neveltetnek, egybekapcsolva a *nemesek convictusával*. A seminarium újabb megalapítója, gr. Apor István 25,080 r. frt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 133. sz.

alapítványnyal, alapítók még Szebeklébi Bertalan vikárius 2500, Illyés István püspök 850, Illyés András 1000, Bergai György 833, br. Mártonfi József püspök 6243 r. frttal: utóbbi ebből 100 frtot egy növendéknek ugy alapított, hogy azt a kolozsvári plebánus fizesse. IV. *A latint vagy humaniorákat és felsőbb tudományokat a gymnasiumban és universitáson volt jezsuiták és szerzetes papok tanították.*¹⁾

1) I. G y m n a s i u m.

Tanhelyiség	Sorszám	Classis	Tanítók, tanárok	Állásuk	Tanköny- veik	Fizetésök	Tanulók létszáma
Az Universitas épülete, alsóbb gymnasiumi tanfolyam	1	Classis Parva [kisdetek osztálya]	Felszegi András	volt jezsuita mester	Alvári Manó	r. f. 350	100
	2	Principia [kezdők osztálya]	Gedő Pál	"	"	350	30
	3	Grammatica	Mertz Ignác	"	"	350	56
	4	Syntaxis	Jursits György	"	"	350	47
	5	Poesis	Gönczi Ferencz	"	Soarius Cyprian	350	46
	6	Rhetorika	Liszi András	volt jezsuita pap	Horváth János	350	45
Felsőbb gymnasiumi tanfolyam	7	Logica, Meta- physika	Burján Mihály	"	"	500	56
	8	Physika	Hartmann Nándor	"	"	500	23
	9	Mathesis	Mártonfi József	volt jezsuita mester	"	500	56
	10	Ethica	Horváth Pál	volt jezsuita pap	Gärtner	500	23
	11	Scholastica Theologia és hittan	Béla József Székely Pál	" "	" Antoine	500 500	23 13
	12	Szentírás	Molnár Márton	"	Calmet s mások	500	13
	13	Canonjog	Bogáthi Ferencz	"	Pichler s mások	500	13
	14	Egyházi törté- nelem	Vojkul József	világi pap	Gravesande s mások	500	13
			15 tanító és tanár		8 szerző		557 tanuló

Téves hát főbb részében az az állítás, hogy a jezsuita szerzet eltörlésekor 41 jezsuita távozott el és az oktatás évekig megszűnt.¹⁾

II. U n i v e r s i t a s.

Tanhelyiség	Sorszám	Classis	Tanítók, tanárok	Állásuk	Tanköny- veik	Pfizetésök	Tanulók létszáma.
		<i>Hittani facultas.</i>					
		Szemlélődő hittan	Béla József	egyházi férfi	Antoine Pál Gábor	r. f. 500	14
		Erkölcsei hittan	Székely Pál	"	"	500	14
		Szentírás	Molnár Márton	"	Cornelius a Lapide s más megbízható szerzők	500	14
		Kanonjog	Bogácsi Ferencz	"	Pickler	500	—
		Egyházi történelem	Vojkul József	"	Natalis S.	500	—
		Hitbeli ellentétek	Bogácsi Ferencz	"	Becamus M.	500	járják a philosoph. tanulók
		<i>Philosophiai facultas.</i>					
		Physica	Hartmann N.	volt jezsuita	Horváth J.	500	24
		Logica, Meta-physica	Burján M.	világi pap	"	500	elébb 50,
		Ethica	Horváth Pál	"	Steinhelner Károly	500	most 40 a kik a philosoph. hallgatják
		Mathesis	Mártonfi József	volt jezsuita mester	Horváth J.	500	a kik a logicát hallgatják
		<i>Nyelvek facultasa.</i>					
		Rhetorica	Liszi András	volt jezsuita	Alvári M.	350	42
		Poesis	Gönczi Ferencz	volt jezsuita mester	"	350	47
		Grammatica legfelső oszt.	Jursics Gy.	"	"	—	47
		Középső grammatikai osztály	Mertz Ignác	"	"	—	54
		Legalsó grammatikai osztály	Gedő Pál	"	"	—	26
		Elemi	Felszegi András	"	"	—	93
		<i>A parochialis iskolában.</i>					
		Elemiek	Sárosi Márton	világi pap	"	20 f. 40 v. búza	43
		Német nyelvtanító iskola	Schmidt József	"	"	50	31
			18 tanító és tanár				539 tanuló

Két rovatot, melyben ki volt tüntetve: hogy a jezsuita tanárok és tanítók fizetési alapja a kir. kamarai pénztárban volt, könyvtárunk a jezsuiták könyvtára, e táblázat kiegészítése végett térfhiány miatt csak e jegyzésben említek meg.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 6250. sz.

¹⁾ A kolozsv. r. kath. gymn. Évkönyvei. 185^{6/7}. VI. füz., 19. l.

A püspöki jelentés véleményező része oly javaslatokat tartalmazott, melyeket idővel az egyház és felség elfogadván: a róm. katolikus közoktatásügy multjában meggyökereztek s maig fennállanak, mint életerős intézmények vagy azok hasznos kiegészítő részei. A püspök javasolta többek közt, hogy a kolozsvári seminariumban levő néhány papjelölt alapítványostól együtt tétessék át a K.-Fejérváratt levő papnöveldebe; a volt jezsuita tanítók helyett, a kik eddig a humaniorákat s felsőbb gymnasiumi tantárgyakat tanították, de a kik már soká ott nem maradhatnak, alkalmazzák a papnöveldekben végzett papjelölteket 350 frt fizetéssel, hogy jövő hivatásukra annál jobban elkészülhessenek s takarékoságuk által fizetésökből valamit félretevén, mikor feljebb jutnak, jobb legyen sorsuk, mint eddig volt. Nézete az volt, hogy a felsőbb tudományokra, minők a bölcsészetiék és jogiak, 600 r. frt fizetésre lehetne találni az erdélyi püspöki megyében jeles egyházi férfiakat, a kiknek hogy a künn lakás, esőben és szeles időben, sárban és fagyban tanításra az intézetbe bejutás által gondjuk és idejük meg ne oszolja s hivatásuknak élni több idejük legyen, ajánlta, hogy vagy a jezsuita collegiumban, vagy ha az nem lehetséges, a convictusban és seminariumban lakás, tűzifa, gyertya adassék, étkezésért pedig fizetésökből 120 forintot tevő összeg az ifjak fenntartására rendelt alap javára levonassék. A felség azon elhatározását, hogy a tanári állomások pályázás és vizsgálat útján töltesse be, a püspök is kívánatosnak nyilvánította; azonban ohajtotta volna ezt úgy értetni, hogy hirneves és műveikből ismeretes férfiak a megvizsgáltatás kötelezettsége alól szintugy mentesítenének, mint a volt jezsuita tanárok és papok, sőt e kedvezmény a világi papoknak is megadandó lenne, nehogy ez mellőztetésnek vétetvén, versengésre vagy elkedvetlenedésre okot adjon.¹⁾ Ajánlta továbbá a püspök az egyházi és nevelésügyekben a kir. kormányshékhöz egy előadó, az iskolák főfelügyeletére a püspökön kívül még egy világi felügyelő, a convictusban és seminariumban regens és subregens kineveztetését, a német nyelv tanítását, vagyonaik leltározását s a tanrendszer egyformaságáért a hazában meg nem található tankönyveknek Bécsből meghozatását . . .“

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 808. sz.

A kir. kormányzék a püspöki és az országból beérkezett jelentéseket aug. 30. terjesztette fel a felséghez, elfogadva javaslatait, s az egyetem új szervezésére megjegyezve, hogy a nem-katholikusok között is lehetne jeles tanári férfiakat találni, a kik tanszékeiket jól betöltenék, s hogy kik lennének ilyenek, pályázás útján lehetne megtudni.¹⁾ Két felterjesztés állott már a felség előtt az erdélyi s különösen a r. kath. iskolák új szervezése ügyében; az első 1773. sept. 11. és december 15-ről, a második az imént ismertetett 1774. aug. 30-ról. A két elsőre a legfelsőbb elhatározás 1774. jul. 16. kelt s 26. adatott ki. Ez országos közérdekű, de Kolozsvárra különös életbevágó újításokat tartalmaz, melyeknek nyilvános czéljai mellett két rejtett czélja a *németesítés* és *katholizálás*. Az első igazolja a német iskolák állítása, népiskolai tanítók és egyetemi tanárok Bécsből ide rendelése; az utóbbit az egyetem felállításának azért sürgetése, hogy a külföldi egyetemektől az erdélyi ifjúságot visszatartsa s más vallásu tanároknak is kinevezése azért, hogy általuk azon vallások ifjúsága is odavonassék s a katolikusokkal a gyakori érintkezés által lassanként megbarátkozzék. Az erfurti egyetem mintául vétele is e czél eszközül volt kinézve . . . „Ő felsége megparancsolta — így szól a kir. leirat — hogy Kolozsváratt *normalis iskola* állíttassék, *Stetter* atya vezetése alatt, az elemi oktatás új módszere megtanítására Bécsből fog két tanító küldetni; a kolozsvári egyetemet a következő 1775. évben magasb tőkélyre akarván emelni: megadta a *rector-választási jogot*, s a *hittanári karban* négy tanári állomást rendszeresített, a *törvényes karban* — a mi eddig nem volt — erdélyi alattvalói javáért és előmeneteleért, három állomást; kettőre — mondja a leirat — a felség Bécsből küld tanárt, a harmadikra, a hazai jogra jelöljön ki a kir. kormányzék. Ezek fizetése, mivel világiak, egyelőre 700, később 800 frt lesz; az *orvosi karhoz* szintén Bécsből küld két tanárt. A *bölcsészeti karban* három tanár fog működni, fizetésök 500 frt, később — jó önalkalmazás esetében — 600 frt lesz; felügyelő Szebenben lesz gróf Kemény Farkas, Kolozsváratt gróf Bánffy Dénes b. titkos tanácsos és kolozsvármegyei főispán.²⁾ A másikkra 1775. márcz. 13. adta ki a felség elhatározását, s főleg

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 133. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 832. sz.

az egyetem czélszerű szervezése végett az erfurti, bécsi, prágai, mainzi egyetemek tanulmányozása után, négy főelvet bocsátott előre: „1. a német iskolák az örökös tartománybeli normalis iskolák mintájára szervezendők, 2. a kolozsvári egyetem és róm. kath. gymnasiumok a pénzerőhöz képest magasb tökélyi fokra emelendők, 3. az isteni szolgálatra, papi teendőkre s iskolák tanítására az egyházi rendből alkalmas egyének állítandók, 4. az oktatás felügyeletére s a folytonos előhaladás biztosítására állandó felügyelők állítandók.“ Ebben külön Kolozsvárra nézve ki van mondva: „hogy oda egy *nagyobb iskola* [*schola principalis*] állítandó, melyben 3 tanszoba és 3 tanító mester legyen, a tankönyvek megszerzése végett Kollmann Józsefnek 10 évi szabadalom adatott a felsőbb tudományokbeli tankönyvek nyomtatására és árulására, a kolozsvári 7 papnövendéknek 716 frt alapítványával együtt a fejérvári papnöveldebe átvitetése elintézett dolog, az egyetem, seminariumok, gymnasiumok és minden iskolák főpártfogójává gróf Kollonics László erdélyi püspök neveztetett ki, a ki a gymnasiumok és latin iskolák főfelügyeletét is viszi.“¹⁾ Időközben 1774. octob. 19. kineveztettek Bécsből Fortini Antal és Farkas János a jogi facultasra, Bánóczy György a logica, metaphysica és aethetica tanáraivá.²⁾ Való, hogy mind ez intézkedések tárgya Kolozsvár volt, de a czélok a fennebb érintettek . . . 1774. nov. 10. tette meg gróf Bánffi Dénes első jelentését, melyben előadta: „hogy az egyetem épületét — tisztéből folyólag — megvizsgálván: rendkívül rosz állapotban találta, a fedél roszasága miatt csaknem az egész épület stakkaturái bomlófélben voltak, a torony harangozáskor rezgett, félni lehetett, hogy egy viharos időben összedől; a hol közgyakorlatokat és szindarabokat [*comoedia*] adtak elé, szintén el volt rothadva a mennyezet; ablak, ajtó, kemence, pad javítást kívántak, a miket mind meg kellett csináltatni. S mint-hogy az egyetem collegiuma nem volt elég, egy résznek a jezsuiták régi collegiumába kellett költözni. Így készültek el lassanként a helyek az összes felsőbb és alsóbb iskoláknak s elkezdődtek az előadások.“ A főfelügyelőnek a jezsuita új nagy collegium állapotáról való e leírását azért közlöm, hogy egyfelől igazolja, hogy

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1775. 317. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 8579. sz.

annak már azelőtt jóval felépülve kellett lenni, s másfelől az akkori építések nem igen szilárd volta jellemzése végett . . . Még csak pecsét hiányzott, mit szintén kért és nyert a felségtől.¹⁾ A gróf főigazgató a jezsuiták feloszlatása után az egyetem és felsőbb iskolák előtte folyt nyilvános vizsgáiról való kézirati és kinyomatott kimutatásokat 1775. május 30. terjesztette fel a kir. kormányzékhez, mely a tanárok, tantárgyak és tanítások statisztikáját tárja fel, s azt, hogy a tanítás ha bajok közt is, de folyamatban volt, minden kétségen kívül helyezi.²⁾

A három évi kísérlet meggyőzte a vallásos lelkületű királynét arról, hogy az erdélyi r. kath. nevelés- és oktatásügy átalában s főleg Kolozsváratt, mint katolikus központtá lett helyen gyökeresen s végleg csak úgy rendezhető, ha a jezsuita szerzet jogkörébe más szellemű és más hivatást valló szerzet helyeztetik. Nyennek találta a felség a kalazánzi szent Józsefről nevezett kegyes iskolák tanítóit [*Clerici*, máshol: *Patres Regulares Scholarum Piarum*], mely társulat világi vagyon s hatalom utáni vágyaktól menten, tudományos irányu, emberies, hazafias szelleme s a gondjaira bizott ifjuságnak vallásos-erkölcsi nevelése és oktatása által hirt, nevet és népszerűséget vivott ki Olasz- és Magyarorszáiban. Ezen legfelsőbb szándék valószínűsítésül 1776. nov. 13. az erd. udv. kancellaria tudatta a kir. kormányzékkel, hogy a felség elhatározta, hogy a következő 1776/7 évi iskolai évvel *a nemes ifjak convictusa és seminariuma*, a philosophia és mathesis, ugy a humaniorák [*gymnasium*] vezetése és felügyelete *a kolozsvári egyetemen* a kegyes iskolák atyáira [*Patres Piarum Scholarum*] bizassék. E célból Orosz Zsigmondnak, az iskolák magyarországi tartományfőnökének [*prépost*] a legfelsőbb elhatározást tudtára adva, meghagyta, hogy nézzen ki 2 regenst és 4 subregenst, 1 magyar és 1 német prédikátort, a logika, physika és mathesis tanítására csak magyarul tanítani tudó tanárokat, a hat gymnasiumi iskola [*humaniora*] vagy osztály leendő tanítói között 4 németül tudót; ezeken kívül egyet, a ki németül jól tudjon s a normális iskolák tanmódszerét alaposan ismerje, s az elősorolt kellékekkel bíró 19 egyént hozza javaslatba, a kik közül legalább 12 tudjon

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1775. 9352. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1775. 1436. sz.

németül, különben az austriai tartományi prépost által kellene pótoltatni.¹⁾ A prépost május 16. felelt rá, a kir. kegyelem kitüntető bizalmát mély hálával vette s megköszönve, hódoló tisztelettel fogadta el. A feladat nehézségeit — ugymond — látja, de ő és társai mindent megtesznek arra, hogy a felség legmagasb akaratára mindenekben teljesüljön, csak háromra kérte igen fontos okokból ő felsége kegyelmét: 1. a *regensek* egyikének neve legyen *rector*, az legyen a legfőbb, 2. minden pénz útalványoztassék annak kezére s tőle vegye az intézet minden tagja fizetését s jutalmait, 3. ifju nemzedék nevelése végett adassék nekik a *trenseseni collegium*.²⁾ A két első teljesített, s a kir. kormányszék róla azon évi junius 17. azon hozzáadással értesített, hogy a kinevezendő tanítók az 1776/7 tanév szeptemberében tanításaikat Kolozsváratt meg fogják kezdeni.

Tudomására jöven ez gróf Kollonits László erd. róm. kath. püspöknek: jul. 10. feliratot intézett a felséghez, melyben írta, hogy kedvetlenül értesült azon Erdélyben elterjedt hir felől, hogy ő felsége 1776. jan. 7-ki királyi leiratában azon volt jezsuitákat, kik Kolozsváratt az ifjuságot eddig oktatták, hivataluktól megfosztván, helyökbe a kegyesrendi atyák kineveztetését mondotta ki. Ez az illetőknek nagy lelki szomorúságot okozott, mert ez azt mutatja, hogy ők kötelességöket nem teljesítették, a mi becsületöket s hirnevöket sérti, s főleg az eltörlött jezsuita rend tagjait rendkívül felingerelte a hivatalaiktól véletlen megfosztatás, a kik semmi fáradságot nem kíméltek, hogy kötelességeiknek eleget téve, a hitnek hasznosan szolgálhassanak. A jezsuita alap terhe közelebbről könnyebbült ugyan; de a 19 kegyesrendi atya fizetése nemsokára ismét kimeríti. A kegyesrendiek közt — jegyzi meg a püspök — sok jeles férfi van, de nem hiszi, hogy házaik s collegiumaik hátránya nélkül annyi és oly jeles férfit legyenek képesek adni, a hány és mily jeles férfiak helyére ők következnek. A kik Kolozsváratt tanítottak, nem újonczok, de sok éven át szolgáltak e téren: Benkő Mihály a theológiát, Friedwaldszky János a mathe-sist, Hartmann a physikát adta elő. Mind szorgalmasak, érdeme-ssek, a tanításban gyakorlottak. Nagy dolog ily férfiakat bün nélkül

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1776. 267. sz.

²⁾ *Ugyanott.*

tanszékeiktől elmozdítani, hogy azokat velök nem hasonlíthatóknak engedjék át. Egyetemről gymnasiumba rendeltetés már magában a névnek és tisztességnek kisebbségére van, hol gyakran gyermekeket kell tanítaniok sat. Mártonffi József a jezsuita szerzet elhagyása után pap lett; ő már az elosztatáskor a mathesisban oly jártas volt, hogy ha Magyarországon marad, máshol e tudományra alkalmazták volna. Polgártársai lehívták, itt hivatalt kapott, más tanárt is helyettesített, német nyelvet is tanított, s most jutalom helyett egy csapással mindenét elvesztette, a jelentéstevő püspök nem is tudja őt elhelyezni. Kéri azért a felséget, hogy ezekről, a kiknek az egyetemtől el kell mozdíttatni, kegyelmesen gondoskodni méltóztassék, hogy magukat ne büntetetteknek, de megjutalmazottaknak tekinthessék . . . A királyné hajthatatlan volt; jul. 30. tudatta a püspökkel, hogy elhatározásához ragaszkodik. Ő igyekezzék azokat, a kik Kolozsváratt jeles szolgálatokat tettek t. i. Hartmant és Mártonffit oly városi parochiák iskoláihoz tenni, a hol a német nyelv inkább használatban van, a kolozsvári convictus és seminarium regenseit pedig más, megfelelően javadalmazott állásokra, biztosítva őket arról, hogyha ő felsége tetszését ezentúl is megnyerni igyekeznek, mostani fizetéseiket adandó alkalommal fogja javítani, a kik nem fogadják el a püspök által megajánlott állomást, vagy Erdélyből kimennek, 16 fírt havi tartással meg kell elégedniök, a convictus és seminarium regensei hivatalukban maradván addig, míg a kegyesrendiek clericusainak a szükséges útasítást megadják.¹⁾

A püspök erős fellépése a jezsuita szellem utolsó haragos föllobbanása. Egész meztelenségében tűnt ki e szerzet dölyfös elbizakodása s erőszakos jelleme, mely hatalma megtarthatásáért saját rendtársa tagjait ily tartózkodás nélkül támadta meg a trón előtt! De a heveskedés ártalmatlan volt a közügyekre, sikertelen a védelmezettekre nézve. A királyné akarata teljesült, a kegyesrendiek kiválasztottjainak házfőnöke, collegiumi igazgató és a nemesek convictusa regense Pálya István öt társával october 2., a többiek nemsokára utánok mind megérkeztek; october 15. a beigtatás megtörtént, az akadémiai templom, convictus és seminarium a rectornak és Bellani Bernád seminariumi regensnek

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1776. 1012. sz.

birtokába adattak, szerelvényei leltárba vétettek s a rom. kath. ifjuság nevelése csaknem 200 évi küzdelem és viszontagság után egy békés, eszélyes, önmérséklő és hazafias egyházi rendre lőn bizva. Történetökre — mely önálló külön tárgyalást érdemel — nem terjedhetek ki, az érdeklődők megolvashatják e rend egy elhalt és egy maig élő jelesének szépen irt művében.¹⁾ Csak a tudós Benkőnek a kolozsvári *új egyetem* tanítói és tanári karáról, valamint az akkori tantárgyokról fentartott rövid áttekintő kimutatását közlöm, a mit hihetően épen Pálya István rendfőnöktől kért és kapott akkortájtban megjelent nagyhirű műve számára és az alapítványlevél lélekemelő indokolását. Az első ez: „*A kolozsvári egyetem 1776. a kegyesrendiekre szállott, octob. 15. iktattattak be birtokába, 19 tanár volt a kegyes iskolák rendes clericusaiból, ezeken kívül a rector, regens, prédikátor sat. Pálya István rector tartotta a beköszöntő beszédet, ki is nyomatta 4-edrétben november hónapban; az egész egyetemben voltak mintegy 400-an, 150 a nemesek convictusában, 153 a seminariumban, a többiek azok, a kik fogadott szállásokban laktak. 1777. ezek voltak a tanárok:* a) a *theologiai facultasban: Béla József, Burján Mihály, Horváth Pál, Vojkul József,* b) a *törvényfacultasban: Farkas János, Winkler János, Fortini Antal Károly,* c) a *philosophiai facultasban: Murányi Ignác, physika tanára, dekán, Schreyer Norbert logika, metaphysika, ethika tanára, Malinkovits Ignác mathesis, Dobokai Antal, a politikai tudományok tanára, Pertz Ágost rhetorika, Bolla Márton poesis, Izikutz Szaniszló syntaxis, Roháts János grammatika, Lengyel Domokos a principisták tanára, Gabányi Gábor a nagy és kis elemi osztálybeliek tanára, Laffer József chirurgia és bábászat tanára; a négy első Petrinus vagyis világi pap, 5 világi, 9 kegyesrendi...“²⁾ Az indító okok, melyekkel a kegyesrend 1778. augusztus 28. ezen istenes rendeltetésű örökségben a legkitüntettebb módon megerősítve állandósított, ime itt következnek. „Kegyelmesen megfontolván — így szól az — azon dicséretes igyekvést s teljes lelki készséggel való engedelmességet, melylyel a*

¹⁾ *Az erdélyi r. kath. főtanintézetek Kolozsvárratt* című művében: A kolozsv. r. kath. nyilv. teljes Gymnasium Évkönyvei. VI. füz. 185°/1 1—23. l. *A kolozsv. kegyes tanítórendi és r. kath. főiskola évszázados Története vástata* 1877. 1—52.

²⁾ *Benkő J. Transsylv Gener. II. köt. 590—591 ll.*

kegyes iskolák vallásos tanító-rendje Isten igéjének buzgó hirdetése s az ifjuságnak a tudományokban és jó erkölcsökben való jeles oktatása által, a r. kath. hit gyarapítása és a közjó iránt állhatatosan viseltetik; néhány tagjait Kolozsvár szabad királyi városába behivatta, azoknak az akadémiai templomot a szent szolgálatok jogával együtt, a mint ezt az eltörölt jezsuita rend birta és gyakorolta, adományozta, az iskolákban ugy az alsók [*humanior*], mint a felsőbb [*philosophiai*] oktatást a Theréz nevet viselő kir. főtanodában [*collegium*] vagyis a nemesek convictusában, ugyszintén a szent József nevet viselő seminariumban az ifjuság nevelését rájuk bízta — — — — sat. Végül reményét fejezte ki a fejedelemlő az iránt, hogy mind a nevezett kir. Theréz-főtanoda [*collegium*], mind a szent József-seminarium igazgatásában tisztök szerint híven eljárnak, a kir. kormányzék és főigazgató rendeleteit pontosan teljesítik, számadásaikat minden év novemberében a kellő helyre beadják sat.¹⁾

Száztiz éve annak, hogy e rend Kolozsvárat szent hivatásának él, híven s hazafiasan szolgálva a keresztény katolikus és hazai közügyet, a nélkül, hogy hatáskörén kívül lépve, vagy a keresztény szeretetről megfélemedkezve, a város polgárai között a békét megzavarta volna. E rend az oltárnál Isten szolgája, a tanári széken és iskolában az ifjuság atyai nevelője, a polgári életben hazafi. Megtelepedése megtelepítette Kolozsvár falai közt a vallásos békét. Azóta ott magát ismét magyarnak és testvérnek érzi katolikus és nem katolikus.

A régi buzgó r. katolikusok és a királyné bőkezű gondoskodása a nevelés és oktatás költségeinek az alapítványokra és kincstárra átháromlása meglankasztotta e korszakban az adományozási buzgóságot. A mit itt elősorolok, azon vallásosság utóhatása, mely a mult század végén s ennek első felében a r. kath. közintézetek iránt oly sok és fényes áldozatokat hozott, a minek forrása alkotmányos állásuk visszanyerése s a jezsuita rend igazgatásai miatt a nyugalomra hajló katolikus szellemnek erős föllendülése volt. Eltűnésök a katolikus társadalomból a jótékonyság

¹⁾ Theréz-főtanoda [*Collegium Theresianum*] nevét a nemesek convictusa a királynétól ugyanazon 1778. évi aug. 28. 917. udv. sz. alatt kelt kir. leiratban nyerte. OKLEVÉLT. CCCIII. sz.

műveinek eltünését vonta maga után. A jezsuiták hatalomra törekvését bizonyító néhány jelentős adományt megemlítek. *Koncz Éva*, Medeséri *Ferenczi Andrásné* férje végakarátja teljesítéséül 1747. ápr. 24. 2000 vonás m. firtot alapított s adott át a jezsuiták gondviselése alatti kolozsvári seminarium regensének az ott tanuló ifjúság részére, hogy azt a községnek adják ki 6%-os kamatra s ebből oly szegény deákokat tartsanak étellel és ruházattal, a kik árvák, szegények és jó erkölcsűek; az ifjak minden évben változzanak, hogy az alapítvány jótéteménye terjedjen; ruhájok különbözzék a *Henter-árvákétól*, legyen az egyszer ványolt posztóból való dolmány és nadrág; ezenkívül adjanak nekik egy pár csizmát, övet és süveget; neveztesse nek *Ferenczi-árváknak*. Befogadásuk egészen a rectorra bizatik, kinek rájuk való gondviselése állandóul fennmaradjon, a kinevezésben senki ne háborgassa, a regens senki felügyelete alatt ne álljon, senkinek számolni ne tartozzék, se világiaknak, se egyháziaknak, hanem egyedül az ő szerzete előljáróitól függjön s azon társasággal igazzasson és rendeljen el mindent.¹⁾ *Osdolai Kotér Simon* kolozsvári esküdt polgár 1758. jul. 31. 2000 m. firtot adott át a kolozsvári seminariumnak oly módon, hogy annak 60 m. firt kamatja felét legközelebbi atyjafiai közül való két ifjunak adják, felét magának tartotta fenn haláláig, azután nejeinek rendelte adatni, mindkettőjük halála után a tőke és kamata legyen egészen az intézeté; most a fele részre a második asztalhoz felvétetni kívánta neje, Veres Erzsébet, Jankó fiát, míg iskoláit elvégzi; ha ez végez s atyjafiai nem lesznek, e jótéteményben következzenek kézdi-széki székely tanuló jó igyekezetű ifjak; nagy szüksége esetére fentartja végrendelete megváltoztathatására jogát; az ifjak befogadásában teljhatalmat ad a jezsuita collegium rectorának, úgy pedig, hogy őt rendelkezésében senki ne háborgassa, számadásra se a püspök, se a kir. kormányzék, sem egyházi, sem világi rend ne kényszerithesse, hanem mindenben az ő szerzetők előljáróitól függjenek.²⁾ *Strasser Baptista János*, bécsi egyetemi mű- és könyvkereskedő 1763. jun. 14. kelt s aug. 1. kihirdetett végrendelete 11-ik pontjában 2000 r. firtot hagyott a szent Józsefről nevezett kolozsvári seminarium

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXIII. sz.

szegény ifjai számára oly végre, hogy annak 5% kamatából r. kath. vallásra áttért két olyan ifjut tartsanak, a kik nem áttérőktől születtek, ez összeget Hamerl József austriai jezsuita tartományi procuratornak 1764. február 13. illetőleg márczius 1. kelt nyugtatóványa szerint átadta, az ez iránti tárgyalás július 7-n bevégeződvén: a nevezett rend ezen hagyománynak a végrendelező akarata szerinti használására útasított, mit a szerzet nevezett tartományi procura 1764. sept. 13. ki is állított s a bécsi egyetemnek bemutatván, az pártfogása alá vette, helyeselte és megerősítette. Ennek örök erősségére az egyetem a végrendeletet rectora Dickmann János Miksa József, bölcészet- és orvostudor s a lengyel király udvari tanácsosa, Geori Gergely József, syndicus és jegyző, a mondott Hamerl József aláírása s az egyetem pecsége alatt három eredeti példányban kiadta. ¹⁾ Gróf Bethlen Gábor azon fejedelmi kegyelemért tartozó hálából, hogy a fejedelelnő Radnóth, Küküllővár s a hozzátartozó uradalmakat neki és gróf Bethlen Miklós öcsésének vissza, s a fogarasi uradalmat 100,000 frtért zálogba adta, egyéb alapítványai közt, a kolozsvári Therez-növeldei 12 ifjunak 200 veder bort és 200 köből búzát alapított oly módon, hogy azt ő és utódai, örökösei és hagyományosai mindig megfizetni és saját alkalmatosságukkal a kívánt helyre szállítani tartozzanak és köteleztessenek. ²⁾ Ezt a termény ajándékot a fejedelelnő a gróffal történt kiegyenlítés folytán 1764. jun. 19. 213 frt 20 kr-ra változtatta át, mely jövőben a kolozsvári convictus és seminarium regensének a kamarai pénztárból fog kifizettetni készpénzül, s rendeltetése az lesz, hogy azt a nevezett két intézetben növekedő 12 áttért ifjunak tartására fordítsák. ³⁾ *Kozma József*, kir. kormányzéki lajstromzó 1770. sept. 26. a szent Ferencz-szerzet erdélyi provincialisának a conventek közt kiosztás végett 100 m. frtot, a jezsuitáknál tanuló ifjuságnak 100 m. frtot, vérei közül — s ha nem lennének — valamely más négy ifjunak a kolozsvári convictusban növelésére 1000 m. frtot, a kolozsvári *kordás leányoknak* [*zsinór derékszorítójukról* nevezettek így], kiknek igen kevés

¹⁾ *Mike Sándor* hitelesített példányról vett másolatából.

²⁾ *Mike S.* eredetiről vett másolatából.

³⁾ OKLEVÉLT. CCXC. sz.

segedelmökre való alapjok van, 100 m. frtot, melyet a plebánus gyümölcsötztesen s kamatját azok közt osztogassa ki.“¹⁾

A jezsuita rend eltörlése egész Erdély oktatásügyében változást idézett elő. A királyné az iskolák reformja által politikai és vallási nagy czélokot akart valósítani. Említve volt fennebb, hogy a királyi kormányzék az ev. ref. püspököt is felszólította 1774. márcz. 7.²⁾ hogy mondja meg nézeteit: „1. miképen vélné a Kolozsváratt állítandó egyetemet az erfurtinak mintájára ugy szerveztetni, hogy a nem-katholikus ifjuság is felsőbb önképzésére használhassa? 2. küldjön fel a felügyelete alatt álló összes falusi és városi latin és felsőbb iskolák állapotáról kimutatást, felelve a vele közlött 9 kérdésre.“ A püspök Csernátoni V. Péter utóbbira azt írta vissza, hogy körlevélben útasította espereseit e rendelet teljesítésére... Azok küldöttek is kimutatásokat, de a kolozsvári — ugy látszik — nem; mert az iratok közt nem található meg. Az enyedi főtanodáról sincs. E két intézetet az erd. ev. ref. főurak szemök fényei gyanánt tartották s kormányi ellenőrzéstől óvták. De az is lehetett az ok, hogy a főtanács a nevelés- és oktatásügyet önkormányzati jognak tartván: maga munkálkodott 1762. óta iskolái reformján s ez időben azon pontig jutott, hogy megállapított új tanítási rendszerét [*Nova Methodus docendí*] behozza. Az egyetemre nézve közölvén a püspök a rendeletet azokkal, a kiket érdekelt, felelete az volt: „Az egyetemen minden tudományt kell tanítani, a valást és philosophiát, mint különböző elveken nyugvót, minden hitfelekezet tanárainak külön hall-termekben, a közös elvü többi tudományokat közösen; a nyomdát mindenik vallás tanárainak nyomtatásra egyenlően kell rendelkezésére bocsátni, hogy az egyenlőség meg ne sértessék, az alkalmazandó nem-katholikus tanároknak saját főhatóságaiktól kell függni; kívánságuk az, hogy a reformált hitvallásu ifjaknak külföldi egyetemekre ennek felállítása után is legyen szabad elmenni; mert az ő vallásuk szülőföldje Helvétia és Belgium, ők nem nélkülözhetik az ottani tanítást az utazás és tapasztalatok szerzése, de ezenkívül létező alapítványaik tekintetéből is, melyeknek nem élvezése káros lenne rájuk nézve; magukkal vitt pénzeikkel hasznos könyveket s taneszközöket szoktak

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCIII. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 1834. sz.

szerezni s magukkal a hazába behozni, a mi e pénznek igen becses kamatja...” Ez észrevételek — bár a felség némelyikre a felállításkor tekintettel volt — közös czélú s általános érdekű országos egyetem állítását lehetlenné tették, csak annyi valósult meg a királyné szándékaiból, hogy nem-katholikus tanár is neveztetett ki, s nem-katholikus ifjak is jártak oda tanulni, főleg az unitáriusok közül — kiknek főtanodájában a latin nyelvre nagy gondot fordítottak — ezért a külső pályára készülők színe-java avagy csak a latin nyelvért is mind oda ment, sikerrel tanult s kitűnő okleveleket nyert.

A kolozsvári ev. ref. főtanoda ez időszak alatt fekvőkben és alapítványokkal tetemesen gyarapodott. Csepregi Ferencz tanár egy b. farkasutczai, egyfelől a harangláb-kert, másfelől a Losteiner Fűsüs Mátyás-ház szomszédságában levő, rá neje jogán szállott házát adta el [*forrásomban az év és összeg nincs kitéve*], 1746. jun. 6. Losteiner István szintén eladta az elébb szomszédosított s rá Losteiner Mihályról örökül szállott házat; 1745. ápr. 8. a főtanoda a belső király-utczában levő házát elcsereélte Némethi János belső-farkasutczai házával, megvette szintén ez utczában Málnási József és Belényesi Péter sikátor mellett levő külön-külön telkét. Szilágyi Mihály, János és István 1742. jun. 30. a kül-magyarutcza alsó sikátorában egy telket, Szentgyörgy-hegyben félhold szöllőt ajándékoztak; 1745. márcz. 5. gróf Székely László bel-farkasutcza déli részén levő házát, melynek szomszédai keletről a kolozsvári ev. ref. eklézsia, nyugatról gróf Teleki Ádám megvette s 1746. febr. 12. a főtanodának ajándékozta. Az általam használt forrásban Dioszegi Mihálynak 1742. ápr. 23. két alumniáról tett alapítványától kezdve Kádár Mózes 1779. aug. 11. tett 2400 m. frt alapítványáig 26 kisebb-nagyobb főtanodai alapító volt felsorolva, ¹⁾ u. m. gróf Székely László, br. Wesselényi Mária, Kabós Ferencz, Albisi Tamás, Vásárhelyi István, br. Wesselényi Ferencz, [*a ki 3 alapítványt tett*] br. Dániel Polixena [*két alapítványt*], Bartsai Ágnes, gr. Bánffi Klára, gr. Bethlen Ádám özvegye [*két alapítványt*], Somkereki Mihály, Viski János, gr. Földvári Ferencz, Kolozsvári Zsigmond, Málnási László, br. Szilágyi Sámuel, Matolai Biró Sára, gr. Rhédei János, gr. Teleki Ádám, br. Kemény Karolina, Ajtai Mihály tanár. A nemzeti mivé-
lődés e sok nemeslelkű barátja adománylevelci közül közlök nehá-

¹⁾ Lásd: *Az Erdélyi Múzeum-egylet kiadványai*. I. köt. 272—276. ll.

nyat, melyeket a tárgy vagy az alapítás okai, az alapító levél szeleme vagy az alapító érzülete a többiek közül kiemelve a jövő kor elé példányképül állításra minősít. Br. Wesselényi Ferencz és neje Rhédei Zsuzsánna 1753. febr. 8. egy jól tanuló református deák számára 500 m. frtot alapítottak oly módon: „hogy ha az valaha ezen valláson levőktől elvétetnék és más valláson valóké lenne, [mit Isten szent fiának drága érdemeért távoztasson!] legyen szabadhelvét vagy Kálvin valláson levő utódaiknak visszavenni és kamatát e hazában ezen valláson levő más iskola deákjainak adni; ha az sem lenne, Ielkére kötötték az erdélyi ev. ref. consistoriumnak, hogy az 500 m. frtot vegye fel és oly helyre fordítsa, a mint feljebb megírták.“ ¹⁾ Br. Dániel Polixena, br. Wesselényi István özvegye 1761. sept. 28. hálául, hogy fia br. Wesselényi Miklós tanitóját, Cornides Dánielt a főtanodában német nyelv tanárává megválasztották, 400 frt alapítványát 1000 r. frtra emelte, melynek 60 frt kamata mindaddig, míg ezen tanitóságot folytatja, járjon nevezett tanárnak, ha pedig fia nevelését bevégzi, azon összeg menjen teljesen a főtanoda rendelkezése alá. ²⁾ Malomvizi Kendeffi Rákhel, gróf Teleki Mihályné 1762. decz. 4. Istenhez való szeretetből és vallása iránti jóindulatánál fogva aranyos-gyéresi jószága dézmáját örökösön adományozta a kolozsvári ev. ref. főtanodának, kötelezván örököseit és hagyományosait annak másithatlanul megtartására. ³⁾ Gróf Földvári Ferencz 1764. jun. 30. annak meggondolásától indítatva: „hogy a föld nagyobb terhet nem visel a háladatlanságnál, abból, a mit Isten neki adott, mustármagnyi hite gyümölcséül 1000 m. frtot hagyott a kolozsvári ev. ref. tanodában tanuló két oly jó igyekezetű tanulónak alumniául, kik papi pályára készülnek, oly módon, hogy ha a kiknek adják, szorgalmasan nem tanulnak, elvehessék tőlük és másoknak adhassák; kikötötte azonban, hogy sem a tőkéhez, sem a kamathoz, sem egyszer, sem máskor, semmi szín és ürügy alatt, sem a főgondnok, sem a tanárok ne nyuljanak, annyiival is inkább — sok megtörtént példa szerint — maguk hasznára ne fordítsák, átok alatt, hanem mindig az irt célra gyümölcsöz-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXII. sz.

tessék, míg a feltett czél a maga tökéletességét eléri.“ ¹⁾ Br. Bánffi Klára 1763. jan. 3. 1000 frtot oly módon alapított: „hogy kamataiból 40 frt legyen két alumnusé, 20 frt az akadémiákra menő ifjaké; ezen kívül a két alumnusnak búzai jószága dézmájából 6—6 köből búzát. A ki utódai közül ezt elvonja, azon helyen áldás ne legyen, sőt legyen átok; ha mégis a dézmát utódai elvonnák, az akadémikusoknak szánt 20 frt is adassék a két alumnusnak.“ ²⁾ Déézi Kádár Mózes 1779. sept. 11. annak hálás emlékezetéül: „hogy tanulmányát tiz éves korától fogva a kolozsvári nemes református főtanodában folytatta, Isten kegyelméből vett javaiból 2000 r. frtot azon főtanodában a német nyelvet tanítómester vagy tanár mellett segédkező két deáknak, a másik felét pedig a philosophiát és görögöt tanító praeseseknek hagyományozta, úgy, hogy az mindkét helyen a rendes fizetésekén kívül adassék ki alumniául, hogy mindkettő inkább ösztönöztessék szorgalmatosságra.“ ³⁾ A főtanoda iránti kiváló kegyelete jeléül Bartsai Ágnes 1762. sept. 19. egy ezüst, aranyozott és drága kövekkel kirakott nagy poharat ajándékozott. ⁴⁾

A tanárok létszámáról s következési soráról Fekete Mihály, ev. ref. író ezeket jegyezte föl. „1741. nyelvbölcészet és régiség tanárává Huszti György választatott, 1758. a sok évig ürességben volt jogi tanszékre Albisi Csomós Mihály, az ez évben meghalt Csepregi Ferencz helyett, ⁵⁾ a theologiai tanszéket Verestói György vette át,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXVIII. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCIV. sz.

⁴⁾ Az 1803. évi eredeti LAJSTROM-ban.

⁵⁾ E férfit kora rendkívüli ismeretü nyelvészének tünteti fel classikus sirirata, a mit Bod Péter tartott fenn. „*Ha tudni akarod nevét — így hangzik az — Csepregi Ferencz fekszik itt, hazánk földé díszé s dicsősége. A mit arab, syr, görög és latin tanított, ő mind tudta. S főképen az öröktől fogva való Ige szent hitágazatát felséges nyelven hirdette a kolozsvári iskolában. Tapsoljatok boldog lelkek ragyogó győzelmi jelvényeit látva, hírneve dicsőségét messze földön kiürtök harsogása hirdesse.*“

Franciscus jacet hic, nomen si novere quaeris,
Tsepregius, nostri lausque decusque soli.
Quidquid Arabs, Syrus, Grajes, docuitque Latinus,
Inclusum tenuit pectoris ille sinu.

a ki 1760. püspökké választatott, de mint ilyen 1764-ig folytatta a tanárságot, akkor lemondván, Huszti György lépett a theologiai tanszékre, s helyét a történelmi tanszéken Bodoki József, Verestóinak 1759. a theologiai tanszékre átlépésekor bölcsészet- és számtan-tanári állását Pataki Sámuel orvostudor foglalta el; 1767. a nyugalomba lépett Huszti után Szathmári P. Mihály — Zsigmond fia — lett hittan- és egyháztörténelem tanára, 1776. a bölcsészet-, természet- és számtanban Méhes György, Méhes Sámuel atyja, elébb mint segéd, azután mint rendes tanár; 1779. új tanszék állítatott fel a termény-, földrajz- és németnyelv tanítására, melyre Pataki Mózes választatott meg.¹⁾ Ezentúl e főtanodánál négy rendes tanári állomás volt állandósítva.

Az oktatásügyet részint esetről-esetre, a szükség szerint kiadott rendeletekkel, részint saját tekintélye alatt kibocsátott szerves munkálattal szabályozta az ev. ref. egyház. 1751. a tanításról és tanítás módjáról van egy rendelete a főtanácsnak, melyhez minden tanintézet tanítóinak alkalmazkodni kellett. 1776. a latin nyelvtannak [*grammatica*] kisebb rövidletben összevonását rendelte el; 1777. a tanároknak kötelességökké tétetett, hogy tanításuk eredményéről minden iskolai év végén a főtanácshoz tegyenek jelentést. 1778. a német nyelv tanításáról intézkedett.²⁾ Rendszeres és kimerítő munkát az erd. ev. ref. tanintézetek oktatás- és nevelésügyi állapotáról gróf Lázár Jánosnak a főtanácshoz 1762. tett hivatalos JELENTÉSE. Minthogy a kolozsvári főtanoda igazgató előljárói 1774. nem küldötték fel a kívánt jelentést és kimutatást, de ezen 1762-ki közel esik amaz időhöz s épen azon kérdések körében mozog, főbb adatait meg ismertetem. „E szerint 1. a kolozsvári ev. ref. főtanodában a hittan és ahhoz tartozó tudományok tanára Verestói György püspök volt, 2. a keleti nyelvek tanára Huszti György, tanította a héber, chaldaei, syriai és görög nyelvet, a római ékesszólást,

Praecipue aeterni sanctissima Dogmata Verbi
Claudiacae excelso tradidit ore Scholae.
Plaudite felices animae post laeta Trophaea,
Clangat et in terris forma decora tubis.

Bod, Petri. Hungarus Tymbaules. 168. l.

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda... Tört. 37—38. ll.*

²⁾ *A kolozsvári ev. ref. főtanoda levélt. 1803. eredeti jegyzék. [LAISTROM.]*

egyetemes és egyházi történelmet, görög és latin régészetet; 3. a bölcsészet tanára dr. Pataki Sámuel, az egyetemes bölcsészetet, mathesist és földrajzot, 4. Csomós Mihály a polgári és római jogot, a magyar- és erdélyországi szokásjog elméletét. A kikérdezés [*catechisatio*] a jogtanáron kívüli 3 tanár közt oszlott meg, úgy, hogy vasárnap d. u. 4 órakor templomozás után tartattak meg; hétköznapokon a hittan tanára — szerdát és szombatot kivéve, a mikor facultások szerénti kikérdezés szokott lenni — d. e. 8—9-ig tartott előadást. Jellemző, hogy a nemes fiaknak egyik-másik tárgyban szintén egy-két külön órát adtak az egyes tudományokból, a philosophia és theologia tanára naponként 2—2, a jogtanár 1 órát... A gyermekek a *kicsinyek iskoláiban* tanították a tudományok elemeiből a szónoklatig. Az osztályoknak külön köztanítói voltak. A felsőbb osztályokban a grammatikától a retorikáig tanulták az ifjak kiszabott tantárgyaikat, ezeken kívül műéneket, zenét, estvéneként köz imákon osztályonként szónoklatot... Vizsgálat évenként kétszer volt. A tógás deákokat a tanárok kérdezték ki és vizsgálták meg... Voltak magán tanítók, kik a közórai leckére a szobákban készítették elé tanítványaikat. Köztanító volt a német nyelv tanítására is... A főtanoda jövedelmi alapja ingó és ingatlan vagyontól állott, a mi közös az ekléziával, ilyenek: Felek falu, melyet a várostól zálogban birt, az asszonyfalvi, alsó- és felső-fülei szintén zálogos birtokrészek, az ajtoni, fejrédi és kötelandi örökös birtokok, a Kolozsvár város bor- és búza-dézmája fele része, egy tó, Hársongártban egy kert, a kamarai javadalom, nyomdai haszonbér-díj, sütődék bevétele. Az innen befolyó jövedelemből vett fizetést minden, a ki a főtanodánál szolgált, vagy mint tanuló valamely javadalomban részesült. A főtanodának az ekléziával közös pénz-alapja 16,790 m. frt 61 pénz volt, külön a főtanodáé 44,603 m. frt 40 p. A búzadézmából kenyér járt a szegény tanulóknak. Brétfőben egy kis szőlő a hittan tanárának volt átadva használatra.“¹⁾... Másik oktatásügyi rendszeres munkálat, a mit a kolozsv. ev. ref. tanárok 1768. jun. 25. adtak be a főtanácsához, szerzői: Pataki Sámuel orvostudor és philosophia tanára²⁾ és Bodoki József keleti nyelvek

¹⁾ *Az Erdélyi Muzéumegylet . . . kiadványai.* Első kötet 1884., 248—252. ll.

²⁾ Címe: *De Studiis altioribus . . . s. a. t.*

és irodalom tanára. Ez és a többi főtanodák tanárai munkálata 1769. május 1. jutott a főtanács elé, mely egységes tanmódszer megállapítása végett tudományügyi bizottságot [*Commissio litteraria*] küldött ki, melynek elnöke gróf Bethlen Pál, tagjai e végre kiválasztott tanárok, feladata volt: hogy új, egységes tanítási és tanulási módszert [*Methodus docendi ac discendi*] szövegezzen. A bizottság 1769. jun. 18. Maros-Vásárhelyen gyűlt össze, s nagyobbára a kolozsvári tervezet részleteit fogadta el. ¹⁾ Bodoki József kolozsvári nyelvtanár munkálata is ²⁾ sok eredetit s hasznost foglalt magában. Az összes főtanodák véleményéből állott össze az erd. ev. ref. főtanodákat kötelező oktatási rendszer, melynek szövegezését a bizottság Bodokira bízta, s az 1769. sept. 23-kára már az elnökhöz, és nov. 26. a főtanácshoz küldötte, mely decz. 8. egyhangulag elfogadta s 1770. jul. 8. az összes főtanodákhoz kiküldötte azon meghagyással, hogy sept. 1. olvassák fel s hozzá alkalmazkodjanak. A főtanács 1771. ápr. 21. meghagyta valamennyi főtanodának, hogy az új tanrendszerhez [*Methodus docendi*] tartsák magukat, 1773. figyelmeztette a kolozsvári tanárokat, hogy tanításuk eredményéről már két év óta nem küldöttek fel jelentést, 1774. sept. 11. megjegyzéseket tett a kolozsvári tanárok jelentésére, hogy miben térnek el az új tanmódszertől. ³⁾ Tény azonban, hogy ezentúl a kolozsvári ev. ref. főtanodában az oktatás ez új rendszer szerint történt. Művem kiszabott köre nem engedi meg tovább folytatnom ez ismertetést. Az olvasó megtalálja azon gondosan irt értekezésben, melyet én is forrásul használtam. ⁴⁾

A fejedelemlő és a r. kath. püspökök oktatásügyi terjeszkedése és sikerei folyton fokozták az ev. ref. hitvallásuakban is a hasznos újítás vágyát s nemes versenyét. Csattanós bizonyítékai ennek az új rendszer és a nagymérvű áldozatok. 1778. ismét új főtanoda építésére kérték engedélyt a főtanoda felügyelői és tanárai a felségtől. Okaik közt felhozták: „hogy főtanodájuk ugy megtelt tanulókkal, hogy falai nem képesek őket befogadni, annál kevésbé, mert azok közt igen nagy a mágnások és főnemesek fiainak száma,

¹⁾ *Ugyanott.* 254—255. 258. ll.

²⁾ Így irta alá saját kezével: „*Scripta Claudiopoli 1768. Ugyanott: 259 l.*

³⁾ *Ugyanott:* 260—61. ll.

⁴⁾ Az *Erd. Muzemegylet . . . kiadv.* s. a. t. 264—276. ll.

mert azok szivesebben tanítatják fiaikat a tanodában, a hol tanítók folytonos ügyelete alatt állnak, mint künn a városon, s ezek gyakran külön szobát kívánnak. Bemutatják azért — így szólnak — az építendő főtanoda tervét, biznak benne, hogy nem fog hiányozni a pártfogóik bőkezűségéből már fel is ajánlott költség. Nincs egyéb hátra, mint a felség kegyes engedélye. Kérték a kir. kormányzékot, hogy hathatós befolyásával az építési engedélyt eszközölje ki; mely azt május 5. azon megjegyzéssel terjesztette a felség elé, hogy mivel a szóban levő főtanoda megnagyobbítása az ország azon része lakóinak s az ifjuságnak javára, a tudomány előmenetelére, a közjó hasznára szolgál, s a kérelmezők saját költségükön szándékoznak az építést végbe vinni, annak megengedését ajánlja; ¹⁾ honnan azonban az engedély jun. 10. azon fenyegető föltétellel érkezett meg, nehogy az által az adózó népre semmi teher háromoljék, különben a kérelmező tanárok és igazgatók [*Professores et Moderatores*] kötelesek lesznek azt kétszeresen megtéríteni. ²⁾ Az építkezés a tervek szerint abban állott, hogy a régi collegium épületéhez újat kapcsoltak. A főtanács 1780. rendelte el az építés megkezdését, ³⁾ a mi meg is történt aug. 20. bevégeződött 1784. apr. 30. Sajnálom, hogy az építésre adakozók névsorát s a tett költségek jegyzőkönyvét, valamint az építkezésre vonatkozó följegyzéseket és irásokat nem sikerült megtalálnom; ⁴⁾ azokban az ev. ref. hitvallásuak nevelés- és oktatásügy iránti érdeklődésének s áldozatkészségöknek sok bizonyítékai vannak. Azonban ez külön tanulmányt és feldolgozást érdemel, s bizonyára meg is találja íróját.

Lassan s nehezen gyógyultak a sebek, a miket kedvezőtlen politikai és vallási viszonyok az unitáriusok egyházi életszervezetén ejtettek, s a miknek legtöbbje iskoláik és templomaik, s azok tartozandóságainak elvesztése volt. Új tanodájuk szűk területének bővítése s szabályossá tétele végett — a mint már el volt mondva — ez időszak alatt szerezték meg a szükséges telkeket. A több telekből s polgári lakásul épült házakból összeállott, s benne lakás, használat és idő által megrongált iskola állapota

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1778. 2101. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 3627. sz.

³⁾ 1803. évi LAJSTROM VI. szakasz, D. pontja, 4 száma.

⁴⁾ *Ugyanott*: XII. szakasz, 16. 17. 18. sz. a.

hamar szükségessé tette annak megújításáról, oktatási czéla alkalmasabbá tételéről való gondoskodást. Az egyház képviselő-tanácsa 1779. a május 11-ki gyűlésben határozta el — a mint a jegyzőkönyv szól — a kolozsvári unitárius főtanoda romjai [*Ruina Collegii Claudiaci*] megújítását. A segélyre fölhívó körlevél okai és érvei: „hogy az iskolában a tanítóház mind padimentuma, {az előtt is beszakadozván a sok foltozás miatt}, mind padlása csaknem leszakadólag áll, úgy, hogy tarthatni attól, hogy mind az alatta levő bolt nevű kamara, mind a felette álló tanítóház az ifjakat oda ne ölje; e felett oly szorosság van, hogy a theologia tanulóinak negyed része be nem fér, s a vallás nem kis kárára sokaknak későn kell a theologia tanulásához fogni; a könyvtár helye is szűk, hogy a jöltevők és végrendelkezők könyvajándékai egymáson hevernek. Megfontolván e nagy lelki számadással járó károkat, úgy találta a képviselő-tanács, hogy a romladozott tanítóházat és alatta való boltot megigazitván, alakítsák lakó szobává, a boltot könyvtárrá, hall-termet pedig építsenek a felső részekhez, mi végre a kőművesekkel 750 r. frtban meg is alkudt. Felkérte a híveket, hogy a közelebbi zsinatra és Sz.-Mihály napra, a mit kiki istenes szándékától indítatva, két izben adni kész, tegyék jegyzésbe, s az egyházi tanács szent igyekezetét s Istenhez és vallásukhoz való szíves indulatukat vele tanusítsák. Indítson kikit a tehetsége szerént való adakozásra a bizonyos örökké való jutalom” E körlevélhez a maga részéről is felhívást csatolt a főtanoda új megépítésének meleg keblű kezdeményezője és előmozdítója, főgondnok Petrichevith Horváth Ferencz. „A kik ez iskola romladozott állapotát közelebbről látták — írja — meg fognak győződve lenni róla, hogy itt az új építés nem sietség, de halaszthatatlan szükség. Maga is megszemlélte és állithatja azt. Ezért ő — ámbár saját építése félben állásával terheli — e romladozott legdrágább épületjök falai megújítására 100 forintot szánt és ígért, s hiszi, mások is találkoznak, a kik vallásukhoz való szeretetöket még bővebb mértékben bebizonyítják. Nem kétli, hogy az esperesi körök is ezen jó czél előmozdítására minden igyekezetöket Istennek ne szenteljék. Ennélfogva mint a ki magára vállalta e dolog végbevitelét, különösen kérte hitfeleit, ne sajnálják felosztani maguk között az építés költségeiben eljárás terhét, meggondolván, hogy nincs vallásukon se férfi, se nő, se nemes, se nemtelen,

se eklézsia, se magános, a kinek szüksége nem forogna fenn az építésben; mert ha tanítóházuk nem lesz, se fiaik, se hitfeleik, se papjaik tanultak nem lesznek, a mi szegény társaságuknak elapadását idézné elő. . .“¹⁾ E felszólításnak oly sikere volt, hogy Barra Ferencz eklézsia gondnoka és Bartha Mózes pénztárnok, mint az eklézsia előljárói Bihari Dániel és Szombati Márton kőművesekkel a szükséges javítások, újítások és az egész iskola új átalakítása iránt szerződésre léptek, s 2000 frtban meg is állapodtak, úgy, hogy minden építési anyagot ők lesznek kötelesek adni; de minden lehulló építési anyag és hulladék a vállalkozóké lesz, s a fizetést a munka előhaladása arányában kapják. . . Módosításokat kívánván azonban az egyház első tervén tenni: az eklézsia említett előljárói, Pataki György kolozsvári szolgabíró és Kolozsvári József város szónoka előtt 1780. jan. 27. pótlék szerződést kötöttek, még 500 r. frtot igérvén a változtatásokért és új építésekért, úgy, hogy az egész építés 1780. aug. hava elejére úgy elkészüljön, hogy septemberig kiszáradhasson s az ifjuság akkor bele költözhessek. Az így módosított terv szerint az egész iskola megújítása 2500 rénens vagyis 3000 m. forintra emelkedett.²⁾ A javításokon kívül, melyek már készen voltak, egy épületrészt a végre, hogy rá emeletet lehessen rakni, a készenlevővel egyenlő magasra vinni s a két fölépítést összhangba hozni, egészen le kellvén bontani s alapjait kiásni: e nagyobb építkezés megengedését a kir. kormányszéktől kellett kérni. Okul felhozták: „hogy régi iskolaházaik oly romladozottak voltak, részben fából s vesszőből készítve, hogy egyfelől a padlások leszakadása miatt az ifjuság agyon nyomásától, másfelől tűzveszélyektől kellett mindig rettegniök; a tanuló ifjuság száma annyira növekedett, hogy a régi épület nem volt elég befogadására; az építés nemcsak nekik van javukra, de a közönség hasznára is; ezeken kívül dísztelen is volt e sok különböző épület, s egyforma nagyságra emelése a városnak élesztésére szolgál.“ A kir. kormányzék a kérvényt 1780. nov. 23. a városi tanácshoz küldötte át különösen az iránti véleményadásra: minő alapból lesz az építés? A tanács a kérvény indító okait valóknak, az építést felette szükségesnek nyilvánította, az

¹⁾ *Fosztó Uzoni* . . . III. könyv, 3. köt. 842—43. ll.

²⁾ *Ugyanott.* 844—47. ll.

építési alapra nézve azt jelentvén, hogy az eklézsia biztosai jóltevéiknek nevezetes adományait igazoló jegyzékeket mutattak be előttük, melyek biztosítékot adnak arra nézve, hogy ebből az adózó népre terüh nem hárul; a városi közönségre nézve sem lesz sérelmes, sőt egy utczácska szögletén emelkedvén ez új iskola, a városnak még díszére szolgál. Ajánlta azért az engedélymegadást. A kir. kormányshék a felséghez terjesztvén az ügyet: onnan 1781. márcz. 8. kelt királyi leirattal az engedély megadatott oly módon, hogy az építésből az adózó népre terüh ne háromoljék, a mit a kir. kormányshék ápr. 20. közölt az unitárius egyházi tanácscsal... Az építés még azon évben bevégződött. Midőn az ifjuság septem-berben az új iskolába beköltözött, egyikök, Kozma Mihály a nap emlékére s a főgondnok iránti hálájok kifejezéseül dicsőitő beszé-
det tartott...¹⁾ A tanárok állandó lakásáról s külsőségek szerzé-
séről is gondoskodott az egyház. Utóbbira azért törekedtek, mert a tanári fizetés csekély-volta miatt kerti és mezei gazdasággal segítettek magukon a papok s tanárok. E célra vették meg 1746. márcz. 8. Linczezh Sára, Ajtai Szabó Zsigmond nejétől, keletre a br. Wesselényi Ferencz, nyugatra a Szentegyház-utczára bejáró keskeny út szomszédtságában levő házat és sütőt, egy a Kajántó völgyben levő szántófölddel együtt, mely ház azóta egyik állandó tanári szállás.²⁾ 1755. márcz. 26. Stenczel Klára, Biró György

¹⁾ Czíme: *Örök Emlékezetnek Oszlopa* azaz olyan *Füvi Tisztelet*, melyet a M.-Széplaki Petrichevith Horváth Ferencz ur, az Erdélyországi Nagy-Fejedelemségben eloszlott unitaria eklézsiákban viselt nagy dexteritasu főcuratorsága alkalmatosságával megújittatott Kolozsvári Unitarium Collegiumban mondott Tanításban felemeltenek a Profétáknak fiai, egy méltatlan tagjok: *Kozma Mihály* által 1780. die 3. sept.

Főliatok: Josue 4. 7. És léznek e kövek *Emlékezetre* Izrael fiainak mind örökké.

Mózes 28. 18. Felkelvén Jákób, vevé a követ és *felemclé azt oszlopnak* és olajat tölte feljül reája.

Kérdeztetvén *Epaminondas*: Micsoda jutalmat kívánna jeles cselekedeteért halála után? Nem egyebet — ugymond — hanem *jó emlékezetemet*.

Plinius mondása: Minthogy keveset élünk, cselekedjünk olyat, mely *legyen bizonyság, hogy éltünk*.

Fosztó Uzon . . . III. könyv, 3. köt. 847—49. ll.

²⁾ *Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.*

özvegye egy szappanyutczai pusztá s tőtházát örökjoggal ajándékol adott a kolozsvári unitárius eklézsiának.¹⁾ Hunyadi Ferencz és neje Almási Borbára 1758. febr. 25. haláluk esetére minden javaikat a kolozsvári unitárius eklézsiának véghagyományozták.²⁾ Tor-dátfalvi György unitárius pap 1777. márcz. 5. minden könyvét a főtanodának hagyta.³⁾ 1755. ápr. 20. Kovács Szabó Györgyné, Solymosi Simon Krisztina, Békáspatakban, keletre néhai Huszár Péter, nyugatra Nagy Ferenczné szomszédságában levő 3 fertály szőlőjét s a Felek felé való fordulóban néhai Malom János urnak 20 és 40 m. frtért elzálogosított két darab földét, melyek egyike külső farkasutczára jár véggel, 24 vékás, s szomszédjai keletről a Györgyfalva felé menő út, nyugatra a Gyárfás-örökösök; a másik 10 vékás, s szomszédja egyfelől Linczegh Ferencz, másfelől Boros György — fel ajánlta és tulajdonába engedte a kolozsvári unitárius eklézsiának — melytől 1734. 15 m. frt s 30 pénzt, s a főtanodának, melytől ugyan azon évben márcz. 22. 20 frt 40 p. ugyszintén Linczegh Ferencztől 36 frtot törvényes kamatra vett fel, de sem a tőkét, sem kamatát kifizetni nem tudta — oly módon, hogy mivel mindenik hitelező tőkéjének s kamatának egy részét is elvesztette, a néhai Malom János urnál levő két földet is váltsa ki, minthogy azok a zálogösszegnél többet érnek, s az is essék ezen tartozások törlesztésére, melyekből mindenik hitelező aránylagos részét fogja ki.“⁴⁾ 1757. october havában Vargyasi Daniel Ferencz: „a teremő és gondviselő egy élő Istennek s üdvezítő Ur Jézus Krisztus dicsőséges szent Atyjának nevében, beteges állapotában elgondolva, mely sok jótéteményét közölte vele Isten ő felsége s világi jókkal mily bölcsen gondoskodott testéről és lelkéről: Isten dicsőségére, világi javaiból, u. m. frátaí, szopori, botházi, szentkirályi, egerbegyi és lónai jószágaiból eddig neki járt mindenféle gabonája dézmáját a szegény kolozsvári unitárius collegium számára adatni rendelte, azokat t. i. a miket jobbágyai, zsellérei és mások is, akár kik legyének, a kik földciben szántnak és vetnek, ősz és tavaszi búzából, rozsból, árpából, törökbuzából és zabból — a len és ken-

¹⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

³⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCLXXX. sz.

der kivételével — úgy pedig, hogy a mig él, e rendeletét meg nem változtatja, s átok alatt meghagyja, hogy örökösei és hagyományosai holta után is tartozzanak kiadni, s rendeletét meg ne változtassák; hirt tevén a collegiumnak, hogy a dézmálás annak küldöttje jelenlétében legyen, hogy csalás ne történhessék; a kik a dézmát fizetik, tartoznak egybegyűjteni és takarítani s oda vinni, a hová a tisztelt collegium vagy előljárói parancsolni fogják.“¹⁾ Ily alapítványt tett 1761. jun. 8. Csegezi Belavári máskép Tatár József. „Megfontolván — így adja elé alapítványa indító okait — hogy a nemes kolozsvári unitárius collegiumban nyerte neveltetését és sok esztendőig a tudományokban tiszteletes és bölcs tanítói által ott vezéreltetett: az őt tápláló anyához és tanító atyjaihoz hálátlan lenni nem kíván, mert látja, hogy Istennek ajándékából ezen vele közlött jótéteményeket megfizetheti: azért Fejérvármegyében Nagylakon saját majorság földein termeni szokott búzájából az esztendei dézmát, emberei által birt földeinek terméséből a dézma negyedét [*quarta*] — sok legyen vagy kevés — az említett kolozsvári unitárius collegium közszükségei számára adta és adományozta örökösen, s ezen dézma negyedbeli jövedelmecskét, a mig él, maga küldi el, szemül a tordai unitárius collegium mesterének, holta után erre örököseit és hagyományosait is kötelezi; tartozzanak ezt ők is átok alatt kiadni, oda, a hová rendelve van; rendelkezését meg ne sértsék, a melyik tenné, a többi, a ki megtartja, s ha nincsenek, az unitárius eklézsiák főgondnoka e jószágot tőle e rendelkezés alapján foglaltassa el, s fordítsa örökösen a mondott collegium hasznára...“²⁾ Hogy a kolozsvári főtanodának tett alapítványt maga az alapító Tordára ígérte beszállítani, ez intézet közelebb léte és az magyarázza meg, hogy mindkét tanoda az évről-évre közösen gyűlt alapból tartatott fenn, saját külön alapítványaikra nézve pedig egymással kölcsönös elszámolási viszonyban állottak.

Az unitáriusok e korszak alatt is mostoha bánásban részesültek. A vallásos fejedelelnő teljesen átengedte magát a r. katólikus püspökök azon tanácsának, hogy az erdélyi magyarságot katólikussá tegye. Ez irány kivált az unitáriusokkal való rideg

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXIV. sz.

bánásban fejeződött ki határozottan. 1762. jul. 3. a kir. kormány-
szék leirt az unitáriusok egyházi tanácsához, tudatta, hogy a
királyné Erdély örökös fejedelemsége iránti anyai gyöngéd érzel-
mőtől s szüntelen való gondjaitól ösztönöztetve, a jövő boldog-
ságáért s a közjóért, különösen az ifjuság jobb nevelése és okta-
tása eszközlésére fordította királyi figyelmét. A kir. kormány-
szék alattvalói hódolattal fogadta a kegyelmes szándékot s ígérte, hogy
teljesedésére mindent el akar követni. E legmagasb szándékot fel-
tárta azon jun. 15-ki I. kir. leiratban, melyet az egyházi tanácsnak
azon rendelettel küldött meg, hogy tartalmát megértvén, felvilá-
gosító tudósítását a kir. kormány-
székhez mihamarább tegye meg.
A kir. leirat tartalma az volt: „hogy minden erdélyi iskolák, col-
legiumok, akadémiák és gymnasiumok szorgalmasan vizsgálta-
ssanak meg, s azok állapota felől, és hogy miféle művészetek és
tudományok tanítanak azokban? miket kellene és lehetne az
ottani nép szükségéhez képest tanítani? mennyire elégségesek e
végre a létező alapok? mik ezek? és mily eszközök lennének még
szükségesek? tegyen alapos és gyors tudósítást. Az egyházi tanács
aug. 21. tette meg jelentését. Mindenekelőtt hálóját fejezte ki a
felség kegyes gondoskodásáért. El vannak ragadtatva a bámulat-
tól — írják — a nagy királyi kegyelmet látva s sietnek hódolni a
magas parancsnak. „Nekik két nagyobb iskolájuk van — mondják
— melyekben a falusi [*trivialis*] iskola után *latint* és *grammatikát*
tanul az ifjuság: *Tordán* és *Kolozsváratt*. Utóbbiban *theologia* is tani-
tatik, s az ó- és új szövetség megértetése végett a *zsidó- és görög-*
nyelv alapjai, továbbá a *philosophia* egy része: a *logika*, *physika*,
metaphysika, olykor a *mathesis*, *földrajz*, *csillagászat* és *ékesszólástan*,
alsóbb szabályokban a *grammatika*. Ezek czélszerű tanítására:
1. alkalmas helyre lenne szükségök Kolozsváratt; 2. a létezőknél
több tanítóra és tankönyvre; 3. a tanítók és tanítványok részére
több önfentartási mód, mert alapjaik: a piaci nagy templom,
boltok, dézma, fejedelmi adományból birt falvaik, pénzen szerzett
házaik, óvári és piaci iskolájok, nyomdájok 1716—1718. elvétet-
tek, s a r. katolikusoknak adták át. A mely házakat azután
szereztek, s úgy a hogy lehetett, átalakítva, ma iskolának hasz-
nálnak, azok a tanítóknak, tanulóknak, könyveknek szűkek, szána-
lomra méltók, mert nekik más alapítványuk nincs, mint 8 mázsa
ugynevezett *nemes-só*, a mit a kolozsvári főtanoda a kolozsi só-

bányából kap, két *sütőház*, mit két kegyes adakozótól birnak, melyek jövedelme az iskola fentartására sem elegendő. Iskolájok a hívek alamizsnájából áll fenn, a mit évről-évre kéregetnek össze, s a mi még szükséges, tanítóik kézi munkájokkal keresik meg, elannyira, hogy ha iskolájokat s tanítóik életmódját nézi a vizsgáló, csodálkozni fog, hogy van közöttük valami tudomány . . .“ A nagylelkű királyi leirat s állapotaik ez őszinte fölfejtése után azon boldog reményben éltek, hogy a felség sorsukon segíteni fog, s hosszas várakozás, remény és aggodalom után 1764. aug. 24. a kir. kormányzék útján azon kegyelmes kir. leirat jutott hozzájuk: „hogy miután a felterjesztett tudósításokból kitünt, hogy Erdélyben elég alappal bíró nemcsak alsó és felső gymnasiumi iskolák [*humanior és philosophiai*], hanem theologiai oktatás is van, a hol az ifjuság magát kimivelheti, s a nagyobb iskolákban más tudományok is taníttathatnak, taníttatniok kell: nem szükséges, hogy az ifjuság külföldi egyetemekre menjen tanulni, ezért a mint más fejedelmek nem engedik meg alattvalóik ifjainak tanulás végett a fejedelemnö birodalmába jövetelt, ő felsége szintén megtiltja, hogy a birodalmában levő ifjuság tanulni külföldre menjen, elég jeles akadémia van ott, a hol magukat s elméjüket ki mivelhetik . . .“ ¹⁾

A reformált és ágostai hitvallásu egyházak elkeseredetten irtak fel ez ellen, de foganat nélkül. Az unitáriusok előtt talány volt, hogy lehetett oly fontosnak vallott s annyira szíven viselt ügyet ily módon végezni, s azt, a mi különböző hitfelekezetek, a nép és ország javára czélzónak mondatott, annyira egyik felekezet javára fordítani; de sorsukba, bár keserűen csalódva és lehangoltan, belenyugodtak. 1764. sept. 11. másodsor közölte a kir. kormányzék hasonló jelentéstétel végett a felségnek aug. 24. kelt azon k. kir. leiratát: hogy a nem-katholikusok számára egyetemet szándékozik Erdélyben felállítani, s minthogy arra legelőbb is elegendő alap kell, az ottani nem-katholikusok egyházi vezetői, azokkal, a kiket illet, egyetértve, tegyenek jelentést: mint gondolják e magasztos szándékot valósíthatónak? A reformált és unitárius hitvallásuak együtt tették meg észrevételeiket, melyek pontjai ezek: „1. Mivel minden vallások ifjai tanulni fognak ott,

¹⁾ *Fosztó Uzoni* . . . Tom. III. köny, 3. köt. 758—760. ll.

legyenek tanárok mindenikből, 2. a tanárok száma, rangja, fizetése legyen egyenlő, a rectoriát változzék a bevett vallások közt; mindenik vallásból legyen 3 tanár nemcsak a hittanban, de a philosophiában, metaphysikában és történelemben is, 4. a külföldre mehetés szabadsága maradjon fenn bővebb tapasztalás szerzegetése végett; a mi pénzt az ifjak az országból kivisznek, tapasztalásban többet érőt hoznak be, 5. a tanítványok száma legyen határozatlan, több-kevesebb, mint a sors hozza, 6. a nyomda álljon mindenik bevett vallás rendelkezésére előleges vizsgálat nélkül, 7. a költséget adja a felség, 8. a mostani iskolák maradjanak meg jelenlegi állapotjukban az egyetemre előkészítőül.“¹⁾ A jelentés nem jutott a felség elé, ott maradt figyelembe vétel nélkül az erdélyi udvari cancellaria levéltárában s így az ügy hallgatásba ment.²⁾ Tíz év múlva azonban ismét föllevenitetett a kir. kormányzékhez 1774. jan. 26. intézett s az által az egyházi tanácsokhoz márcz. 14. megküldött ismeretes 9 pontból álló kérdéssel, a mire a reformáltak püspöke ismételve csaknem az elébbi hat pontu feleletet adta, Agh István, unitárius püspök ellenben ettől különbözőt.³⁾ Azon kérdésre: miképen vélnék a kolozsvári egyetemet az erfurti mintájára fölláttatandónak? ő július 2. kelt jelentésében úgy nyilatkozott: „hogy ahoz mind a négy egyenjogú vallás kebeléből kellene tanárt nevezni, mindeniket egyenlő joggal, szabadsággal, mentességekkel és szavazattal, tankönyv- s egyéb nyomtatásnál a nyomda egyenlő használatában részeltetni, különben egyenetlenség támad köztük, a tanításnak és tanulásnak szabadnak kell lenni s a türelmességet tanároknak és ifjaknak lelkére kötni, külföldről jeles tanárok tankönyvei behozását felszabadítani; tanítani kellene a theologiát, zsidó és görög nyelvet, általános világ- és egyháztörténelmet, mathesist, physikát, orvostant, hazai történelmet, köz- és magánjogot, oklevéltant; a kik egyetemi és gymnasiumi tanárságra készülnek, külföldi egyetemekre menéstől nem kellene ezután is elzárni, sőt ezt a mágnások és nemesek számára is megengedni.“ A püspök a többi föltett kérdésekre táblás kimutatás alakjában a következő tudósítást tette: „A kolozsvári unitárius főtanodában

¹⁾ *Fosztó Uzoni* sat. . . . III. k. I. r. 768—69. II.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. cancell. oszt. 1774. 1834. sz.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. . . . III. k. 804—805. II.

[*collegium*] taníttatik az egyetemes hittan az egyháztörténelemmel, a philosophia, mathesis, logika, zsidó, görög és német nyelv; ezen kívül az alsóbb osztályok az elemi osztályig. A hittan tanára a püspök, a ki — ürességben levén jelenleg a philosophia tanári állomása — azt is tanítja, a mondott 3 nyelvet tanítja Fejérvári Sámuel kolozsvári pap; a tanárok és igazgatók [*rector*] az egyházi rendből valók s más egyházak férfialival a hazai törvényeknél és fejedelmek kegyelménél fogva egyenlő kiváltságokat élveznek; a hittani előadásokban alap a szent könyv a *Vulgata* kiadás szerint, s minden hitvallás magyarázó, a mennyiben a szentírás szövegével nem ellenkeznek; különösen használatnak azon írók, a kiknek művei a *Bibliotheca Fratrum Polonorum* című nyomtatott gyűjteményben megjelentek; külön eléadatik a néhai Szent-Ábrahámi Mihály püspök „Egyetemes keresztény hitrendszer“ [*Systhema Universae Theologiae Christianae*] című műve az ő és a hittan mostani tanára jegyzeteivel világosítva, ezen kívül az üdvösségre szükséges hitcikkék átnézete [*Conspectus Articulorum Fidei*] a mostani püspöktől, végre a *Catechesisek* és *Hitvallások* többnyire kéziratban; a philosophiában az újabb philosophusok művei: *Newton*, *Locke*, *Wolf*, a logikában *Baumeister* és *Gravesande*, az arithmetikában *Clausberg*. A hittanár fizetése 180 m. frt, a philosophia és nyelvek tanáráé 80 frt. Ennek azonban nincs állandó alapja, hanem az unitárius partfogóktól gyűl évről évre össze, ritkán egészen, a miért is saját keresményökkel és gazdaság folytatással kénytelenek magukon segíteni. Az unitáriusoknak a kir. kamarai pénztárból járó közalapja nincs; a mit régen a nemzeti fejedelmek kegyes adományából birtak, tőlük elvétellett; azóta tanítók és tanítványok jobbadán önköltségöken tartják fenn magukat. A tanulók száma a kolozsvári főtanodában mintegy 300. A könyvtár nem nagy, kegyes pártfogók alapítványából s különböző módon gyűlt, újabb könyvek gyarapítására semmi alap és költség nincs; felügyeletére a tanulók közül választanak ki olyat, ki az alsóbb osztályokban tanít és erre alkalmas, fizetés nélkül...“ E kimutatáshoz a püspök következő megjegyzéseit csatolta. „Bár az unitárius tanítók és tanulók minden állandó közalap nélkül szükölködve szegénységben élnek, köztapasztalás szerint, iskoláikban a fejedelem és haza szolgálatára mindig hasznos férfiakat neveltek; észszerű tanítás mellett kétségkívül a tudományokban még

nagyobb előmenetel lenne remélhető, ha a tanítók illő és állandó fizetésre illő és állandó alap lenne, hogy az ifjuság oktatására szükséges időt szegénység s fizetésök csekélysége miatt ne legyenek kényszerítve életök fentartására szükséges gazdasági foglalatosságra fordítani. Ekkor jobban meg lehetne választani a tanítókat, s ha kötelességeik teljesítésében hanyagok, fizetésöket elvenni vagy tisztökből elmozdítani. Most nem igen lehet választani, mert csekély s nem állandó a fizetés, sőt sok iskolában a tanítónak semmi fizetése nincs, nem remélhetik életöknek az által fentartását, hanem a kegyelet és közjó szeretete bírja őket tanításra. A gyermekek néha alig végezték el a grammatikát, már szülői elvonják az iskolától, hogy munkájokkal magukon segítsenek, pedig ezek közt gyakran igen tehetségesek vannak, a kik iskolájukat folytatva, a társaságnak hasznos polgáraivá válnának, kivált ha tanulásuk jövő hasznát, s a szorgalom s érdem megbecsültetését bármely életmódban biztosan remélhetnék. Jó lenne erre a szülőket figyelmeztetni s gyermekeik tanítására serkenteni. A királyi kegyelem és kegyesség mindezeknek módját találhatja s hatalma teljességéből eszközölheti, hogy mind a tanítók, mind a tanítványok igyekezőbbekké legyenek.¹⁾ E korszakban tanárok voltak még Szent-Ábrahám L. Mihály 1720—1758.,²⁾ Pálffi Beniám 1758—1771.,³⁾ Agh István 1758—1785.,⁴⁾ Fejérvári Sámuel 1771—1781.⁵⁾

Az unitáriusok iskolai rendszabályaiból néhány becses közmüvelődési és korjellemző mozzanatot emelek ki. 1740. a június 18-ki szent-benedeki zsinaton a tanulók külső megjelenéséről és viseletéről e határozás kelt: Az iskolában a tanulók ne vétessenek fel máskép, ha hajukat a régi szokás szerint el nem vágják; a szolgálatban levő papok is hajukat, szakállukat, öltözetüket szabják a régi szokáshoz; hevederes övek, nyakkravalók, hódos süvegek töröltessenek el, a ki viseli, büntettség meg 3 frttal.⁶⁾ 1767. jun. 20. az aranyos-rákosi zsinaton a kolozsvári tógás diákok, a tógának — régi szokás szerint — viselhetését kérelmezvén,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1174. 1326. sz.

²⁾ *Fosztó U. I.* Egyháztört. III. könyv. 3. köt. 622. l.

³⁾ *Fosztó U. sat.* Egyháztört. III. könyv 3. k. 651—52. II.

⁴⁾ *Fosztó U. sat.* Egyháztört. III. könyv 3. k. 629 l.

⁵⁾ *Fosztó U. sat.* Egyháztört. III. könyv 3. k. 652. l.

⁶⁾ *Fosztó Uzoni sat.* III. könyv. 3. köt. 712. l.

végeztetett: „hogy ha valami új öltözetet kívánna az ifjuság, a minek következményeitől tartani lehetne, tán nem engedné meg a főtanács; de mivel már neve is: tógás diák [*tyates*] = toga-ból van, s viselését csak nem rég tiltották volt el, hogy kívánságuk teljessédjék, megengedték, hogy 12 első diák fekete színű tógát még az idén készíttethessen, a következő évben pedig az összes új diákoknak megengedtetik ily módon, hogy a midőn az idő és alkalom úgy kívánja, hogy csak tógát viseljenek, a templomba és más nyilvános helyekre jelenjenek meg mindnyájan vagy tógában, vagy reverendában [*clamys*], a mi eddig tóga helyett használtatott, dolmányt pedig ezentúl, a tóga diszeért, annál, melyet eddig viseltek, hosszabbat szerezzenek. Ugy alkalmazzák hát magukat a diákok, hogyha ekléziába rendeltetnek, ezt kár nélkül viselhessék.“¹⁾ E szabályon némelyek megbotránkoztak, ezek megnyugtatóására a következő 1768. évi kolozsvári főtanácsban meghatározták: „hogy a hozott végzést a főtanács már nem változtatja, de az ifjuságnak meghagyta, hogy a hová dolmányban mehet, tógában ne menjen, a tógát pedig régi mód szerint úgy csináltassa, hogy az alsó tóga alól ne legyen kinyuló ujja, s más-hova, mint a templomba és temetésre, tógában ne menjenek. Jövőre pedig azt végezte: hogy ezután mikor ifjuságot érdeklő dologról határoznak, az igazgató és tanárok az eklézia elsőbb, öregebb tagjainak beleegyezésével tegyék azt.“²⁾ Hogy az iskola-mesterek nagyobb szorgalomra bírassanak, 1773. január 16. a kolozsvári főtanácsban meghatározták: „hogy minden évben kétszer legyen nyilvános közvizsga s naponként négy leczke, mire a helybeli pap ügyeljen, s az esperesnek, ez a főtanácsnak tudósítást tegyen, a gyermeket nem fával vagy meztelen kézzel, hanem korbáccsal verjék . . .“³⁾ E főtanácsban ismét módosították a tógás diákok dolmány viselését, meghatározva: „hogy a dolmányt csináltassák hosszabbra, a kik az ellen tesznek, nyáron által is mentét viseljenek begombolva; a kik újat csináltatnak, úgy csináltassák, hogy legalább a nadrág előlnyílását takarja el. Erre az iskola örege [*senior*] becsülete és tiszte elvesztése büntetése

¹⁾ *Fosztó Uzoni*. sat. III. k. 780. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. k. 782—784. ll.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 800. l.

alatt ügyeljen.“¹⁾ 1777. jan. 15. a szabédi zsinaton kérték a tógás diákok, hogy kettős mente viselése engedtessek meg prém nélkül: a zsinat nem teljesítette a kérést, de a szegényekért megengedte, hogy az alsó rész olcsóbb szövetből készíttessék.²⁾ A nyári nagy szünetre nézve 1771. jan. 15. a szabédi zsinaton határozottatott: 1. se a deák, se alsóbb tanuló az iskolából jul. 1. előtt el ne távozzék, septemb. 1-re pedig mindenik az előadáson jelenjék meg, ha elmulasztja, a diák karácsoni osztalékát veszti [bizonyos alapítványi és gyűjtött közpénzekből], az alsóbb tanuló 1 frtot fizet.³⁾ A fegyelmi ügyekre nézve 1780. a kolozsvári főtanácson meghatározottatott: „hogy a mely diák a collegiumon [ajtót vagy ablakot feltörve] kimegy, első ízben fizet 2 frtot, másodszor kizáratik; a városon künn hálni az igazgató hire nélkül sem a tanulási időszakokon, sem a szünetidőben nem szabad 2 frt büntetés alatt; a ki estve 10 óra után megy be, büntetése jun. 1-től septemb. végeig 30 p., a többi hónapokban 50 p. 11 óra után bemenő ugy tekintetik, mint künn háló s büntetése 2 frt, a város nagyobb utcáin hosszú mente vagy tóga nélkül járó, a kisebb utcákon dolmány, öv és pálcza nélkül járó tógás diákokra nézve elsőbben 1 frt, másodszor egy izbeli iskolai közrendőrség = az iskolára való felügyelet [*oconomatus*], harmadszor 2 frt s így tovább; a köpeny használata esős időn kívül, a rövid mente viselés pedig minden időben tilos 50 p. büntetése alatt, másodszor, harmadszor kétszeresen, háromszorosan, korecsmákba, gyanus helyekre járás napestig 54 p., éjjel vagy estvéli és reggeli szürkületkor 100 p.⁴⁾... A tantárgyak közül a német nyelvre kezdett különös figyelmet fordítani ez időben a fejedelelnő. Ennek tanulását 1773. aug. 18. kelt kir. leiratában szigoruan meghagyta mind a tanároknak, mind a tanulóknak, azt hozván fel okul, hogy közhivatalokhoz azért nem jutnak, mert e nyelvet nem birják; a fejedelelnő ígérte, hogy jövőben a hivatalok adásánál különös tekintettel lesz azokra, a kik egyéb szükséges kellékeken kívül németül fogalmazni tudnak⁵⁾

¹⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 807. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 817. l.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 816—17. ll.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 851. l.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 7414. sz.

Mily nagy a különbség az unitárius egyház közoktatási állapotának ezen kori színvonala s belső creje és a hajdani közt, valamint egybehasonlítva a többi egyházak tiszteletparancsoló jelenlegi állapotával és viszonyaival! A tanítók fizetése csekély-sége azon egyik jelenség, a mi feltűnik. Nagy baj ez, de közös a reformált és ágostai hitvallásuak gymnasiaival és collegiumaival is; hanem a tanárok és tanítványok között szerfelett nagy az aránytalanság. Hogy a 300-ból álló tanuló ifjuság felosztályait csak két tanár tanítsa — a mint egy állomás ürességben léte miatt közelebbről történt — oly állapot, a mi csak a rendkívüli szegénységben lelheti némi mentségét. Itt a tanítás kívánatos sikere csak a tanárok erőfeszítése s az ifjuságnak a szükség által kifejtett önmunkássága folytán várható . . . Az eklézsiának lányiskolájáról nem volt jelentése. Hátrább lesz róla említés.

Az ágostai hitvallásu eklézsia kimutatása 1774. május 14. kelt, a pap távolléte miatt Schromm Márton segédpap [*diaconus*], Schoppel János gondnok aláírása alatt. „Náluk — mondja a jelentés — ugynevezett nagyobb iskola van [*classis major*], áll olvasókból és declinálókból, tanítójuk Berger Samu, egyházi állása tanító, a ki *Donatus*-t használja a declinisták, a *bibliát* az olvasók tanításánál, fizetése minden tanítványtól 2 frt s egy szekér fa; a jövedelmi alap az eklézsia híveinek kegyes akarata; a tanulók száma bizonytalan: egyik jó, a másik meg, most 60 van, könyvtárunk nincs . . .”¹⁾

Az egyházak életkörében az emlékek a r. kath. egyház mind nagyobb térfoglalását, a papság befolyása erősbülését mutatják. Ez főleg a városi hivataloknak nem a törvényekkel egyezően betöltésében nyilvánult. A vagyonos és befolyásos nemességből való ev. reformáltaknak nagy száma nagy erkölcsi erőt, mondhatni velök születő ellenkezésszellemök bátorságot adott, s jogegyenlőségeket még sem birták mindenben érvényesíteni, de kevesebb sérelmet szenvedtek. Az ágostai hitvallásuak azonban mindenből, az unitáriusok a főbb hivatalokból zárattak ki, a r. katolikusokból és ev. reformáltakból alakult többség által. 1741. decemb. 28. az ágostai hitvallásu polgárok kérvén a közgyűlést: „hogy mint a több bevett vallások, a közhivatalokra vétessenek fel“ — ily

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1774. 1326. sz.

válasszal útasítottak el: „Minthogy ő kegyelmek kérvényökben idézik a tanácsnak a közhivatalokra fölvételésök iránti ígérését, mutassák is elé azt írásban, s akkor írásban választ kapnak.“ Elémutatván az a december 30-ki gyűlésben: „közakarattal, teljes szavazategységgel végeztetett, hogy az ágostai hitvallásnak eddig sem alkalmaztatván a közöttünk követelt hivatalokra, jelenleg és ezután is különösen fentartott indító okoknál fogva [*ob rationes speciali singularitate reservatas*] e városban a közhivatalokra és közszolgálatra ne bocsáttassanak, hanem eddigi polgári kiváltságaikkal elégedjenek meg . . .¹⁾ Az unitáriusok jogai megszorítására e korszakban a leghathatósabb intézkedések tétettek. Kezdeményező báró Buccov erdélyi főhadvezér s kir. kormányzéki elnök volt, a kinek elnöksége alatt 1762. october 5. kimondatott: „hogy Kolozsváratt a r. katolikusok és ev. reformált hitvallásuak közötti egyenetlenségnek oka abban van, hogy az I. Lipót hitlevele és az azt követett királyi elhatározások ellenére e két vallás jogegyenlősége és a geometrikai arány nem tartatott meg. Ennél fogva az efféle hibáknak s a két vallás egymás közötti egyenetlenkedése okának eltávoztatása végett a kir. kormányzék a maga ülésében kimondotta a hivataloknak e két vallás közötti egyenjogu cserélődését s az eddig számüzve volt egyenlőségnek a hitlevél és azt követett kegyelmes rendeletek szerénti régi tisztaságába és épségébe visszaállítását. Ezért, minthogy a r. katolikusok közül Kolozsvár hivatali személyzetében 25 r. katolikus, a többi vallásuak közül pedig, ámbár lélekszámuk nagyobb, csak 12 egyén van, s különösen a katolikus senatorok száma a más vallásuakét sokkal fölülmulja — a miben a kir. elhatározások által biztosított aránytól és egyenlőségtől szintén eltávozás történt — de mivel a már tisztökben levőket elmozdítani illetlen lenne: jövőre nézve meghatározatott s Kolozsvár város tanácsának meghagyatott, hogy gondosan ügyeljen arra, hogy a mikor a senatori állomásokban vagy más hivatalokban üresedések lesznek, kerülvén a pártoskodást és erőszakot, mindig oly tekintettel legyenek a reformált hitvallásuakra, hogy a mig a két vallás között a kir. rendeletek által meghatározott egyenlőség helyre áll, az üres állomásokra mások felett ev. reformált hitvallásuak következzenek.

¹⁾ A közgy. eredeti j. könyvéből.

A kir. kormányzék ezen határozása az evangélikus vagy ágostai hitvallásukat is magába foglalta, a kik hogy a polgári hivatalokra — a hol alkalmas egyéneik vannak — fölvétessenek, az igazsággal megegyezik. Ennek szigorú megtartása iránt, valahányszor attól eltérés történik, a kir. kormányzékhez felfolyamodhatás megengedettetik, sőt parancsoltatik. A gazdai hivatal, melynek két évenként kell változni, már három év óta viseli római katolikus, s most reformált hitvallásnak kellene következni; de mivel a felség a mostani városgazdára nézve tett felterjesztésre a változtatást nem engedte meg, ezért ez mostani állapotában marad.¹⁾ Két hitfelekezet osztálya négy egyenjogú birtoka felett! Kettőnek békéje négynek békétlensége árán! Ez volt az a határozat, mely a geometrica proportio Eris-almáját nemcsak Kolozsvár, de egész Erdély politikai életébe behozta, mely átment a vármegyék és ország gyűléseibe is, sok méltó panaszra adva okot, sok keserű gyümölcsöt teremve egész 1848-ig . . . Az unitáriusok joga eddigelé tényleg, alattomban, itt most hallgatólag, de teljesen hivatalos alakban, Bajtay Antal r. kath. püspök által egészen nyíltan s leplezetlenül támadtatott meg. A püspök ugyanis 1770. ápril 20. jelentést tevén Erdélyben a r. katolikusok állapotáról: ajánlta a felségnek, hogy a közhivataladásában legyen rájuk különös figyelemmel s számukat a Lipót-hitlevélbeli egyenlő számon emelje feljül, mert akkor azért adatott a nem-katolikusokkal egyenlő jog, mivel kevesen voltak; de most számuk megszorodván, ez által azok is, a kik most nem igen alkalmasak, hivatalra képesekké válnának, s gyermekeiket is a fizetésért arra nevelnék. Szükséges lenne az is, hogy a mely hivatalokat a felség alapított és állított fel, azoktól a nem-katolikusok zárassanak el, a melyek megüresednek, katolikusokkal töltsenek be. Az unitáriusokra nézve — jegyzi meg — van felsőbb elhatározás, melyet a püspöknek és kir. kormányzéknek is titkon irányadásul megküldöttek, hogy e felekezetbeli [*secta*] emberek a kijelöléseknél 3-dik okból mellőztessenek, s e dolog annyira előhaladott, hogy közülök már kevés van közhivatalokban, s ezek helyére is lehet a kir. kormányzék és püspök szorgalmas felügyelete mellett lassanként katolikusokat alkalmazni, a nélkül, hogy még most ő felsége ezen titkos akarata a kir. kormányzék-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXVI. sz.

nek tudomására jőjön. . .“ A királyné kedvesen vette e tudósítást, s május 1. kelt kir. leiratában kifejezte, hogy a püspök apostoli gondoskodását ezúttal is nemcsak helyeslőleg fogadja, de elő is mozdítja. Minthogy tehát kegyelmes szándéka az, hogy a katolikusok lassanként a nem-katolikusoknál nagyobb számban alkalmaztassanak, mind őt, mind a kormányzót oda utasította, hogy mindkettőnek szorgalmas gondja legyen arra, hogy főleg a kir. megerősítés alá tartozó hivatalokra, a milyenek a kir. kormányzéknel és tartományi főbiztosságnál levő fizetéses irnokok, a kir. táblánál a 4 igtató, a vármegyék és székek s vidékek continua tábláinál a számfeletti ülnökök, irnokok, szolgabírák és fiskalisok, városokon és mezővárosokon a senatorok, jegyzők, titkárok és más tisztviselők, mind katolikusok ajánltassanak és neveztesse ki, hogy így lassanként mindenütt nagyobb számra emelkedjenek; akarja továbbá és parancsolja a felség, hogy a püspök módot ajánljon: miképpen s mily eszközökkel lehetne a kath. ifjúságot tökéletesíteni s hivatalra alkalmasabbá tenni? A mi az arianusok [unitáriusok] iránti javaslatot illeti: már ezelőtt mind a püspöknek, mind a kormányzéknek titokban meghagyatott, hogy e felekezet emberei, kijelölések alkalmával *harmadik okból* mellőztessenek, s minthogy értesülése szerint e dolog már annyira haladt, hogy közölök kevesen vannak hivatalban, ezek helyére is a püspök és kormányzék — a kit erről szintén értesített — éber gondoskodása útján lassanként katolikusokat alkalmazhatnak — ez okból e szándékának a kir. kormányzékkel nyilvánosan közlését még ezúttal mellőzendőnek látta. . .“¹⁾

Megújította s még határozottabban kifejezte e szándékát a fejedelemné 1775 máj. 16. gróf Kollonits László erd. r. kath. püspökhöz intézett kir. leiratában, melyben tudatta vele: „hogy még előde korában beleegyezett volt abba, hogy Kolozsváratt azon hivatalokat, melyeket unitáriusok viselnek, azok halála után a katolikusok maguknak megtartani igyekezzenek. E felett midőn a kir. kormányzéknel is az unitáriusok állomásainak lassanként a katolikusokra kellett volna szállani, sőt tényleg rájuk is szállottak át, titkon mind az említett püspököt, mind azokat, a kik alatta a kir. kormányzék elnökei voltak, utasította, hogy e felekezet

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCV. sz.

emberei, ha szinte a hivatalokra — üresedés eseteiben — őket kijelölnék is, harmadik okból mellőztessenek. Ezeket a felség a mai nap a köz egyházi ügyekben működő bizottságnak is megiratta, azon rendelettel, hogy annak kath. tanácsos és titkár tagjai, ha a kir. kormányzéknél akár egyik, akár másik pontot illetőleg valamit vagy ajánlatni vagy közbejöni megértenék, különös gondot fordítsanak arra, nehogy a dolog akár egyik, akár másik ágában, a szent vallás java és tisztelete fogyatkozást szenvedjen, sőt mindenütt, a hol még az unitáriusok hivatalt bírnának, üresedés esetében azok helyére katolikusok tétessenek, és e szerint, ha a más összes vallásokat együttvéve velők szemben a többség nem, legalább az egyenlőség okvetetlen elérendő, s e czélra, a mint a kir. kormányzéknél szavazataikat erre irányozni tartoznak, úgy ha valami ezzel ellenkezőt vennének észre a bizottságnál, azonnal jelentsék, onnan pedig terjeszszék a felség elé. Ezeket a felség a püspökkel azért tudatta — így végződik a kir. leirat — hogy az is e czélnek elérése érdekében — a mi által Isten dicsőségét és a szentegyház gyarapodását ohajtja előmozdítani — eszélyes gondossággal és buzgalommal segédkezni igyekezze.¹⁾ Döntő befolyásu volt a r. katolikus egyház fölényének Kolozsváratt megszilárdítására a szent Erzsébet-aggháznak 1758. a belvárosból kül-magyaruteza végére kitelepítése, s annak, hogy az intézet római katolikus alapítvány, a királyné által ünnepélyes kimondása,²⁾ a mi így történt.

1764. febr. 1. Bajtay r. kath. erdélyi püspök előterjesztésére a felség máj. 24. megparancsolta: 1., hogy a régi kórházat bővebb és kényelmesebb lakássá alakítsák és 2., a férfiakat a nőktől különítsék el, 3., külön lakó szegények a kórház alapítványából ne tartassanak, 4., a jövedelemmel úgy bánjanak, hogy ezekre jusson költség, 5., a javak igazgatójától kéressék minden év végén számadás. Ennek alapján a plebánussal és tanácscsal tett sok kísérlet után nem sikerülvén a felség ezen kegyes szándékának megvalósítása, de időközben a püspök Kolozsvárra menve s a régi kórházat megvizsgálva, arról győződván meg, hogy az a régiség miatt a leomlásig rossz, de annak helyiségeiben a szegények számára szük-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCVII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXCVIII. sz.

séges legalább is hat szobát sem lehet elkészíteni és czélszerűen berendezni: elhatározta, hogy azt eladatja s árával a szent Péter és Pál külvárosában a régi conventualis atyák helyiségét veszi meg. Megnézte maga, s alkalmasabb helyet a városban e czélra nem talált. Az ebédlőn kívül ugyanis volt számtartói ház, gabonás, 13 szoba, melyekből könnyen alakítható 6 nagy szoba, két kút az udvaron és kertben, kertje oly nagy, hogy nemcsak a szegényeknek természetthető benne vetemény, de el is adhatni belőle a kórház számára. Ehez a majorsági birtok, gazdasági épületekkel s a római katolikus templom oly közel, hogy csak az úton kell átmenni belé. Meghagyta tehát [*a püspök ekkor a kir. kormányzéknek helyettes elnöke volt*] a tanácsnak, hogy a régi kórházat adja el, s vegye meg a most leírt külső-magyaruteza végén való telket és tartozandóságait. A tanács mindkettőt teljesítette. A régi kórházat megvették 2000 forinton, ezért a conventi atyák átadták az ő házukat új kórháznak... Az ev. reformált hitvallásuak egyházi tanácsa tiltakozott ellene, a vásárnak ellene mondtak, valamint a betegek átszállításának is: azt állították, hogy a kórház községi intézet, az egész városé, tehát övék is, sőt minden vallásfelekezetüké közösen, mert különböző vallásu nemzeti fejedelmek s magánosok tettek annak alapítványokat s gyarapították vagyonát. De a plebánus a tanács elé vitte a dolgot s hosszas buzdítására — többségben levén a r. katolikusok — az eladást és vásárlást helyben hagyták, a vevő átvette a régi kórházat, a betegek dec. 19. a külvárosba költöztek ki. A püspök erről értesítettvén: meghagyta a plebánusnak, hogy az ebédlőt ne bántsák, hogy ha Isten kegyelméből meggyarapodik a kórház állapotja, a szegények legalább ünnepeken étkezzenek együtt; 2., megrendelte hogy a r. kath. oratoriumnak adassék át a kapubejárásnál az első szoba, a mi a többinél illendőbb s a templomhoz közelebb van; a reformált hitűeknek jelöltessék ki oratorium az épület másik részében, az unitáriusok oratoriuma pedig adassék át a feledékenységnek; 4., a szegények $\frac{2}{3}$ -da legyen r. katolikus, s csak $\frac{1}{3}$ -da nem-katolikus, de ebben legyenek többségben a reformált hitűek. A püspök hiszi — mondá rendeletében — hogy a felség ismert buzgóságánál fogva intézkedéseit helyeselni fogja és megerősíti azért: 1., mert azon kórház katolikus királyoktól alapított s nagy alapítványokkal láttatott el, 2., a reformált hitűeknek van belső farkasutczában külön ispotályok,

a hová mást, mint reformált hitű beteget nem vesznek fel azért, mert reformált hitűek költségén állítatott fel és alapítatott; 3., ezt vetették ellene a reformált hitvallásuak Maros-Vásárhelyt is, a hol a r. katolikusok kérték betegeiknek a reformált hitvallásuak kórházába felvételét . . . Kérte tehát a felséget, parancsolja meg, hogy e kórházba senkit mást, mint katolikust fel ne vegyenek s ne tápláljanak, vagy ha ez nem kivihető, legalább állapitassék meg királyi végzéssel, hogy mindenik helyett, a kik ezután meghalnak, csak katolikusok vétessenek fel, az ispáni hivatalt pedig, a mit eddig a reformált hitűekkel felváltva viseltek, a minthogy most is reformált hitű az ispán, soha reformált hitűnek ne, de mindig katolikusnak adják.“ A királyné 1768. nov. 24. kelt leiratában helyben hagyta a püspök intézkedéseit, kimondotta, hogy az ispánság, a mit eddig az ev. reformáltak a r. katolikusokkal felváltva viseltek, ezentúl, mivel a szent Erzsébet-aggház katolikus alapítás, csak katolikusokra bizassék, és mindazon betegek helyére, a kik lassanként kihalnak, csak r. katolikusok vétessenek fel.¹⁾

A r. katolikusok térítési erős actiója oly erős reactiot keltett föl a többi felekezeteknél, hogy a kir. kormányzéknek kellett közbe lépni. 1774. aug. 18. oly szigoru rendeletet adott ki e tárgyban, hogy a tanács útasítást kért bizonyos adott esetekben mikénti eljárás iránt. Jellemző, a mit ir felterjesztésében s emlékezetben hagyásra méltó. „Minthogy a városon — írja 1774. decz. 3. — férfi és nőnemen levő oly hithagyók [*apostata*] vannak, kik a római hitről fölserdült korukban, és ismét a kik kiskorukban tértek el s józan észre térni sehogy sem akarnak, ámbár jelenleg is a tömlöcz szennyében ülnek [*carceris squallores perferunt*] — s a tanács nem tudja, hogy miután a kir. kormányzék rendelete szerint,²⁾ a város háza vagy templom ajtója előtt, a piac közepén 25 pálcza ütéssel megbüntettettek, közmunkatétel végett hová küldjék a férfi, hová a nő apostatákat? Továbbá hogy a kik kiskorúságuk alatt tértek ki a r. kath. vallásból s az említett felsőbb rendelet értelmében a tömlöczbüntetést kiállották; s mégis nem

¹⁾ Orsz. levéltár. erd. udv. kancell. oszt. 1768. 467. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1774., 6776. sz.

tértek józan észre, szabadon bocsássa-e vagy ne?“¹⁾ A kir. kormány-
szék márcz. 2. üléséből, hol Bajtay püspök volt elnök, ezt írta
vissza: „1., a jul. 26. 1774. évi kir. leiratban kiszabott büntetéssel
csak azokat kell illetni, a kik ezen legfelsőbb elhatározás kelte
után tértek vissza régi hitökre; 2., minthogy azon kir. leirat 1-ső
pontja azt rendelte, hogy a r. kath. hitről nagykorukban eltérők
közmunkára büntetendők, a 3-dik pedig azt, hogy az őket elcsábítók
Erdélyen kívüli várak börtönébe küldendők és közmunkára szori-
tandók — ezekre a kir. kormányzék visszairta, hogy az első rend-
beliek — ha bűnök bebizonyul — városi munkára alkalmaz-
tassanak, a csábítók pedig az aradi várba küldessenek; a kiskorúak
büntetésében mérték tartandó, nehogy a büntetés csekélysége
kigúnyoltassék, vagy a büntetés túlságos szigora a megrettent
hithagyót panaszra indítsa; büntetés kiállása után szabadon
bocsátandók. ...“²⁾ Szeretet nélküli eszközök a szeretet vallásának
terjesztésére!

Az óvári zárda Ferencz-rendi lakóiról, mint jellemző közmíve-
lődési mozzanatot jegyzem föl, hogy 1771. octob. 11. a száz-férfiak
közgyűlése azon okból, mert az hasznára van nemcsak a szomszéd
utczák, de a Hidelve lakóinak is, egy toronyórára a város pénz-
tárából 50 frtot szavazott meg, úgy, hogy a többi részt viseljék
az óvári negyedbeli és hidelvi lakosok³⁾ A szerzet ez időszak alatt
szerezte újabb harangjait.⁴⁾

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1641. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1775., 9936. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1727. sz.

⁴⁾ Korábbi időből való *közép harangjának* latin felirata magyarul:
Száz Mária, könyöröggj érettünk. Készíttette Mált. *Ruszkai gr. Kornis*
Zsigmond. Öntötte *Kertsch János.* 1698. *A legnagyobb harangon,* melyet
1749. *Bernard János* gyárdián öntetett, a felirat elkopott, *Lostainer* jezsuita
kéziratában meg van, magyar értelme ez: *A sz. Ferenczről nevezett kolozsv.*
reformált kisebb szerzetes rendi testvérek részére, m. gr. Kornis István
költségén.

Alább:

*Összehívom a kolozsvári háveket a nagyobb Mária egyházába, mely a
te tisztelatednek van szentelve, Jesse gyökeréből való szűz! Gróf Mikos*
István.

Teljes életerőre fejlődött ez időben Kolozsvár szent Péter és Pál apostolról nevezett külvárosában lakó Assisi Szent-Ferencz kisebb rendje konventje. Sándor János gvárdián 1760. segélyért folyamodott a felséghez, érintve újabb történeteiket. „Ők — ugymond — századok előtt, az akkori idők viszontagságai miatt mentek Kolozsvárról számkivetésbe, lakhelyöket megváltoztatva; újabban változván az idők s Isten irgalmassága járulván hozzá: a béke visszatérével ők is visszajöttek azon országba, a hová a régi magyar apostoli királyok kegye őket az Isten tisztelete terjesztése végett rendelte volt; 1724. volt ez, s egy kis vallásos családot alapítottak meg egyik külváros csekély értékű mezei földén, tűznek s egyéb veszélyeknek leginkább kitett helyen. De minthogy vallásos rendjök hivatása az, hogy a felségnek, Erdélyországnak és az egész kereszténységnek lelki üdvéért imádkozhassanak, s azt folytathassák is, biztosabb menhelyet kívánna, s mostani fogyatékos helyzetökből szabadulásra egyéb mód nem látszott: benn a város falai között — senki ellent nem mondván — alamizsnából gyűjtött pénzzel maguknak egy házat és telket szereztek — az ugynevezett Henter-házat és telket és azt ma is háborítatlanul birják. E helyen Isten nagyobb dicsőségére, ha ő apostoli királyi felsége kegyét megnyerhetik, templomot és konventet igyekeznének építeni; kérték azért a felséget, adja ehhez kegyes megegyezését, hogy azt ők vagy utódaik a mondott helyen fölépíthessék.¹⁾ A fejedelem a kir. kormányshoz, ez febr. 7 a

Még alább:

Mikor az ég e harang szent hangjaitól zeng, hozzád, o szent anya! a kegyes lelkek hideg ajkai nyájas üdvözetet bocsátnak. Mélt. Petki Rozália grófné. 1748. A két pártfogói név, a harang újra öntetésére mutat, ha a kitől én a feliratot kaptam, nem tévedett abban: melyik konvent, melyik harangja ez? s mi a felirata?

Lásd: HARANGFELIRATOK sat. 9—10 ll.

A kis harang felirata magyarul: A sz. Seraph. Ferenczről nevezett kolozsvári szigorubb rendü kisebb konventi atyák tiszteletére 1813.

Ugyanott. 10. l.

Ugyanazon szerzetes rendiek óvári egyházkápolnájának latin felirata magyarul: A szűztől született és megtestesült Ige lauretanumi háza a nép tisztelete tárgyául kitéve. 1745. Ugyanott. 20. l.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1760. 426. sz.

tanácshoz küldötte le a kérést, mely azon nyilatkozattal terjesztette vissza: hogy mivel azon hely, hova a minorita atyák templomot és konventet akarnak építeni, királyföld, tehát ő felségeé, az adó is, a mi terheli azon földet, melyet *Residentiának* megszereztek s melyhez még szerezni fognak, mint királyi jövedék, szintén ő felségét illeti; a mint az említett szerzetesek első alkalommal házukat megvették, az a tanács hírével, beigtatásuk tudásával történt, s a tanács nem látott benne a közönségre nézve semmi kározt, a városba bejövésük ellen semmi akadályt nem tett: ugy most is látván a királyné ő felségének irántuk való buzgóságát és kegyelmességét, hogy ha ő felsége nekik építésre engedélyt ad, a tanács és város is abban ellent nem tart, s hogy ők benn a várban megtelepedhessenek s maguknak állandó lakhelyet és templomot építhessenek, örömmel engedi meg, annyival inkább, mert kötelezték magukat, hogy a közönségnek semmi kárára nem lesznek, közönséget illető dolgokba nem elegendnek, hanem szerzetes rendhez illő életmódot folytatnak s a vallásos szegénységgel megelégednek. A város csak azt az egyet kéri ő felségétől, hogy ha nevezett szerzetesek jövőben a magok residentiája végett több telkeket és házakat is megvennének, a kir. adó már meglévén állapítva, ezen, a convent residentiájához szerzett házak és telkek adóterheit ne a község fizesse; különben ezen alázatos kérésökkel sem kívánnak ő felsége buzgóságának útába állani s vallása előmozdításában akadályt vetni.“ A kir. kormányzék 1760. ápr. 12, kedvező ajánlattal terjesztette fel e jelentést a felséghez¹⁾ . . . Az ügy hosszas tárgyalás után végre 1766. derekán folyamatba indult, midőn a felség aug. 6. kir. beleegyezését adta ahhoz, hogy a szt. Ferenczről nevezett minorita rend szent Péter-külvárosi lakhelyét a várban a Henter-házzal cserélje fel, azt a szokott kiváltságokkal megajándékozta, a hol a püspök engedelmével azóta naponként isteni tiszteletet tart is . . . Hátra volt a templom-építés, a mi másképp nem volt lehetséges, ha az arianus [*unitárius*] Ferenczi Ferencz és a Geréb Elek házát meg nem szerezhetik. Az első elébb önként felajánlta szomszédos telkét 800 m. frtért, de midőn templomépítési szándékukat megtudta, 2000 r. frtot kért érte; Geréb a másik szomszéd semmi áron sem volt hajlandó

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767., 5506. sz.

házát átengedni, hanem az Alvinczi-féle, vagy ahhoz hasonló más ház megvételét kívánta, a mi szintén alig lesz megszerezhető 2000 frton alul, holott ő azt 800 frton vette. „Nem akarnak szomszédaikkal czivakodni — mondja Péterfi László guárdián a kir. kormányzékhez intézett kérésében — sőt a békét és csöndet mindennél többre becsülvén, a kir. kormányzék pártoló közbenjárásáért esedezik. Ők készek mindkét ház árát kifizetni, csak a kir. kormányzék a város által azokat megbecsültetvén, igazságos értéköket állapíttassa meg.“ Ez a minorita szerzet nyilatkozatát oct. 6. a tanácshoz küldötte át azon útasítással, hogy Ferenczit szelid eszközök által annyival inkább bírja rá háza illő árban önként átengedésére, mert azt előbb megvásárlásra maga ajánlta fel, sőt a Kovácsi-féle házzal megcserélni is hajlandónak nyilatkozott; most pedig túlságos nyereségvágyból árát igen magasra emelte, s az igazsággal nem egyezik, hogy a kir. kormányzék a nevezett szerzetes atyákat csufság tárgyává tétetni engedje; adja neki tudtára, hogy ha önként méltányos feltételekbe bele nem egyezik, köz becsú útján fog háza az irt célra megvétetni...“ Geréb Elekhez maga a kir. kormányzék kiméletes hangon magyarul irt; felhozta, hogy a minorita atyák nem hajlandók az Alvinczi-házat az ő kérésére cserében megvenni, mert az 2—3-szor is többet ér az övénél; felkérte őt, vallásos buzgóságára hivatkozva, hogy javallására hallgasson, házát méltányos árban adja át, fontolja meg, hogy ő is katolikus, s ily szent czélt nem illik akadályozni.¹⁾ Geréb oct. 18. felelt rá, kijelentve: „hogy a kir. kormányzék atyai intésére, Isten tiszteletére szívesen átadja házát, hogy a minorita atyák azon templomot építsenek, de pénzért nem, hanem cserében vegyennek olyan nagyságu, minőségü és annyi szobából álló házat, a minő az övé. Reméli, hogy a kir. kormányzék szárnyai alatt állván mindnyájok, őt birtokában meg fogja védni.“ A kir. kormányzék az ügy békés elintézésére útasította a minorita rendet,²⁾ mely 1768. márcz. 15. másodszor is kérelmezett azon főhatóságnál, mely a kolozsvári tanácshoz, ez Gerébhez irt, a dolog békés kiegyenlítésére hiva fel mindkettőt.³⁾ Hogy a tanács felelt-e? nem találtam

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767., 2519. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767., 2691. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1768., 738. sz.

nyomára. Geréb 1768. márcz. 28. tette meg végleges nyilatkozatát, előbbi feleletét csaknem szó szerint ismételve: „hogy t. i. ő csak hasonló házáért adja oda magának lakására nagy költséggel alkalmassá tett házát. A mit neki a tisztelendő atyák ajánltak, kicsi és oly távol van a piactól, mintha a közeli faluból járnának be oda, öt szoba van s egy bolt, egyiket megtöltik ládái, a másikat székei, botját szalonnái — magának, gyermekeinek cselédeknek nem volna hová fejöket lehajtsák. Bútorait s ládáit falusi jószágában nem tarthatja, mert ott őt magát is megölnék azokért saját házában. Bizik, hogy a kir. kormányzék őt és gyermekeit igazságában megfogja védni s a tisztelendő atyákat útasítja, hogy vegyenek neki az övéhez hasonló alkalmatosságu házat, lakásra készítették el s akkor jó szívvvel átköltözik, de utcán nem maradhat.“ A kir. kormányzék megírta a minorita atyáknak, hogy miután Geréb egyenlő cserétől nem idegen, s őt akarata ellen kényszeríteni nem lehet, találják valami módját, hogy őt ohajtott czéljok iránt kedvezőbb elhatározásra bírják.¹⁾ A csere és telekkiegészítés — a mint alább igazolva lesz — végre mégis megtörtént. A templomépítés ügyét később föllevenítette a szükség és véletlen. 1775. aug. 20. t. i. Héja Bálint minorita konventi gyárdián kért a felségtől templomuk fölépítésére az átszállott hagyatékából [*az eltörölt jezsuitáké*] némi segílyt. A kérésben az is fel volt hozva, hogy nekik Kolozsváratt lakott s közelebb elhalt dandár tábornok báró de *Rosin* erre már hagyományozott 500 frtot, de a katonai számvevőség ennek kiadása elé akadályt gördített, a minek elhárítását is kéri. „Ők most — folytatja a kérelmező rendfőnök — az isteni tiszteletet lakásuk egy kis részében tartják, a hol eddig a kapu bejárásnál is két szobácska volt, s mindig 11 óráig kell várakozniok, a szentmise-áldozattal, hogy a helyőrségi katonaság azon megjelenhessen. Megérdemelnék a felsőbb kegyelmet. Ha a kapott végrendeleti hagyományt meg is nyerik, az még nem lesz elég, mert nekik semmi egyébök nincs. Egyébiránt a katonaság kedvéért templomukat a főutezai kapu és főőrség közé építették . . .“ Az erdélyi udvari kancellária irt a bécsi udvari főhadvezérséghez, hogy eszközölje ki a szóban levő hagyomány kiadatását, mert a templom a helyőrség érdekében is felette szükséges. Az intézkedett s útasi-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1768., 885. sz.

tatni kérte az illető szerzetet, hogy felvétele iránt Szebenben jelentkezzék. Az udvari kancellária ezt azon megjegyzéssel tudatta a folyamodó guárdiánnal, hogy a királyné alap hiányában segílyt nem adhat.¹⁾

Az építés megtörténtét a ma is ott diszló egyszerű templom mutatja, a cserének sikerülését e tényen kívül a kir. kormányszéknek 1772. márcz. 5. kelt azon rendelete: „hogy a *Minoriták Geréb-féle háza* adója el nem engedhető addig, míg abba vagy papi egyén át nem költözik, vagy rajta konvent nem épül, a mi természetét megváltoztatja.“²⁾

Négy római katolikus plebánusa volt ez időszak alatt Kolozsvárnak, kik közül kettőnek nevét emlékezetes tettek örökítik. Az első *Biró János* plebánus, fejevári káptalani kanonok, kolozs-monostori konventi levéltárőr és kolozsmonostori főesperes, a ki 1759-ben a Zsigmond-szentegyháznak két harangot öntetett, s ezáltal egyháza iránt buzgóságát, a feliratok hangulatosságában emelkedett gondolkozását tüntette ki.³⁾ Második *Baló Ferencz*, a ki 1764-ben igtattatott tisztébe. Harmadik

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1775., 1139. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1772. 1655. sz.

Harangjaik keletkezését mutatják a feliratok. A legelső 1730-ból való: A felső felirat magyar értelmé ez: *Zechentner Antal öntött Budán.* A két sorra osztott alsó felirat: *sz. Péter és sz. Pál tiszteletére a kolozsvári tisz. Minorita konventi atyáknak Pirich Jakab.* A másikon szintén két sorban: *A mi Minorita konventünk atyái öntették boldogságos Assisi Ferencz és Páduai Antal atyák teljes tiszteletére.* Legalól: *Öntötte Andrásofski János Kolozsváratt 1779.* Lásd: HARANGFELIR. sat. 9. l.

Ugyanazon rend szentegyháza latin toronyfelirata magyarul:

E torony egy gyászos veszélykor összeomlott, s felséges Therézia [fejedelem-asszony] kegyelmes ajándékából helyreállítatott. 1783. Lásd: HARANGFELIR. 20. l. Az ajtó felett: *Megújítatott.* 1861. Ugyanott. 20. l.

³⁾ *A szent Mihály-egyház* latin feliratainak magyarul is közlését a nagy közönségért láttam szükségesnek. Ha művem kiválóan tudományos czélból, tudósoknak lenne írva, elég lett volna eredeti alakjukban adnom, úgy, a mint azok a harangokon vannak; eleinte az is volt szándékom; de később meg kellett gondolnom, hogy számos kolozsvári s más polgártársaim is fogják azt olvasni, a kiknek a latin feliratok megértése nehéz és élvezhetlen, vagy általában lehetlen fog lenni. Így veszik már most szives olvasóim e

Lukács János, kanonokból lett plebánussá 1764-ben. Az némi érdeme, hogy az egyház 1763-ban leégett Quarta-házát újra építtette. . .

jegyzetben e korszakba való feliratokat magyarul is. Megjegyzem, hogy a magyar feliratok, valamint az unitárius időszakból való 1643. és 1657. évek fordításai is a SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZOK füzete HARANGFELIRAT-i részében az 5. lapon szintén adva vannak. Azt is megjegyzem, hogy e harangfeliratok közt olyanok is vannak, melyeknek létét az egyházlátogatási püspöki jegyzőkönyvek tartották fenn.

A 3-ik harang koronáján: *A városból a rosztat, mezőkről a jég-esőt, szántóföldekről a zivatart az égi vezér segélyével elűzöm, elhajtom.*

Hírül adom az ünnepet, a népeket a szentegyházba gyülekezésre serkentem.

Az ártalmakat a határtól távoltartom, tisztességet teszek a kegyeseknek.

Igen tisztel. Biró János fejevári székesegyházi kanonok, kolozsvár-egyházkerületi főesperes, k.-monostori konventi levéltárőr és kolozsvári plebánus gondja és szorgalmatossága által.

Gábor főangyal képe felett: *A legjobb és legnagyobb Istennek nevében, Mária és Gábor főangyal tiszteletökre. 1759.*

Alól: *A hányszor e harang megrezgeti a léget a nagy Pártfogó tiszteletére, a gerlicze a hazai magaslatookról háromszor kiáltja felé: Légy üdvöz!*

Hallja Nazaret, s az angyal a tornyos városokon át menydörögve kiált rá kétszeres Jaj-t! ha nem viszhangzik rá az ősi hitbizugsóság.

Másik oldalán: *Steinstock József öntötte Budán.*

HARANGFELIRATOK. 4. l.

A 4-ik harangon legfeljül *Biró János*-ról az van, a mi a 3-kon.

Tovább *Krisztus keresztfája jelképe* alatt:

Raphael vezérlete alatt biztonságban volt az útzó Tóbiás.

Biztosabb út és kíséret az égbe a kereszt.

Alatta: A harangöntőt jelölő előbbi mondat.

Nyugati felén: *A legjobb és legnagyobb Istennek nevében az útzó Raphael tiszteletére szenteltetett e harang. 1759.*

Alatta: *Természeti hangom szerint hírmondó vagyok.*

Azon tisztet teljesítem, a mit egykor Raphael.

Ő kísérője volt a visszatérő Tóbiásnak, s ha távozott, ismét kísérte őt.

Ő volt az élet és életút vezére.

Szava vezet a halandókat a sírhoz és oltárhoz,

S az örök élet vezére és kísérője lesz.

Ugyanott. 5. l.

Szépészeti érzék nélküli s nem kegyeletes érzelmű főpap, a ki a főtéri templom tornyát, mivel leomlásától tartottak, a helyett, hogy kijavíttassa, annak, a városnak és történelemnek nagy kárára leszedette; eltékozolván az eklézsia javait, 1770. minden vagyona elvétele után, büntetésül szováty pappá neveztetett; később azonban ismét fejérvári kanonokká lett; harmadik Benkő Mihály 1770 – 1784-ig, akkor fejérvári olvasó kanonokká neveztetett. Tevékeny férfi, az oktatásügy és mivelődés lelkes barátja, az 1714. életre keltett egyetem ideiglenes rectora; ez a Zsigmond-egyházat 1775. újra fedette, az ablakokra rostélyt tétetett s zöld csíkokkal ékesítve meszeltette ki; javításra 12,000 forintot költött, a plébánia mellett levő, monostoruteza felőli két házból egy szeglet-házat alakíttatott, 1784. öntette a nagy harangot,¹⁾ a mi — úgy látszik — az 1798-ki nagy égéskor tűzvész által elpusztult, mert a mikor én 1863. a feliratokat összegyűjtöttem, már akkor ez nem volt meg.

Az ev. reformált hitvallásu egyház életéből nyomtatott források hiánya miatt, két tanuságos esetet említek meg e korszakból.

Az 1-ső harang egyik felén:

Öntötték Andráschowski Dániel és Efraim, kolozsvári polgárok 1818.

A képek alatt:

*Tanítványod s anyád imádságát fogadd kedvesen Krisztusunk!
Hogy halálod gyümölcsét láthassuk.*

Másik felén a sz. Mihály főangyal képe alatt
*Égi tábor fejedelme! Védelmezd polgárainkat.
Őrizd meg a hazát s az Istennek szentelt egyházakat.*

Köröskörül a középen levő felirat:

Újra öntetett 1818. Rudnai János ur ő Nagyméltósága püspöksége, Szabó János gyulafejervári kanonok plébánussága, Tekintetes Pál András ur főbíró-sága, Jánosi György gondnoksága, Szentkirályi Mihály és Lukács György senatorsága s Veszprémi Elek jegyzősége idejében.

Ugyanott 4. l.

A 2-ik harang északi felén:

Krisztus egyházának IX. Pius által kormányozása, I. Ferencz József császársága, Haynald Lajos erdélyi püspöksége, Kedves István kolozsvári plébánussága, Schütz József gondnoksága, Grois Ferdinánd pénztárnoksága, Geardazoni József és Florián Antal egyházfiusága idejében.

Ugyanott. 4. l.

¹⁾ *Visitatio Canonica* sat. 1818. 37—39. ll.

Egyik Huszti István jogtanáré. Erdély ez első kitűnő jogtudósáról rokonszenves s érdemeit méltató életrajzot irt Hegedüs István kolozsvári egyetemi tanár. ¹⁾ Az életrajz és művem vonatkozó adataiból világosan kitűnik, hogy Huszti balsorsára nemcsak vallásügyi szabad gondolkozása s főleg egyik művében kifejezett helvét hitvallás ellen való elvei, de azon küzdelem is elhatározó befolyással volt, melyet a kolozsvári összes külvárosok földműves népe, Pataki István főbíró és a tanács ellen 1739. kezdett; tanácsadója és képviselője Huszti, később Trentsini nyug. kapitány volt, s mely másfél évtizedre terjedt küzdelem a városi tisztikar vereségével végződött. Pataki és Huszti egy vallásuak voltak, az első egyházi gondnok, s nagy tekintélyű és befolyású. A Husztitól tanácsolt nép írásban emelt vádpontjai oly súlyosak, s azokra alapított írásbeli támadásuk tartalmában és szerkezetében oly erős, mint formailag kiméretlen, sikere Patakira nézve megszegyenítő; nem csoda, ha ez őt Huszti ellen végsőre ingerelte, s saját hatalmi körében keresett ellenében megtorló — mondhatni — boszuló elégtételt. Husztit s más vallásu nejét saját tanártársai is különbféleképen boszantották, mellőzésekkel s tudománya értékének kicsinylésével kedvetlenítették; egyháza vád alá fogta, az ev. reform. hitvallás tanaitól eltérést bizonyított rá, könyvét lefoglaltatta, s káros tanai visszavonására ítélte. Ő védte magát s tanai felől magyarázólag nyilatkozott, de ez nem volt kielégítő. Végre hivatalából elbocsátatván: a megélhetés módját elvesztette; egy ideig szabad gondolkozásu főuraknál történelmi és genealogiai művek dolgozásával tartotta fenn magát, később r. katolikussá s gyula-fejérvári káptalani levélkeresővé lett. Élte végén elhagyta állását s szegénységben halt meg Kolozsváratt 1755-n. Sirkő nem jelöli nyugvó helyét — mondja életrője . . . Társa ebben is, mint balszerencsében, Misz-Tótfalusi Kis Miklósnak és Páldi Istvánnak, kiket szintén hitfelekezetők tagjai bénitottak meg nagy tehetségeik kifejlésében s tették az élet nyomorékjaivá. . . Későbbi kor és szabadabb lelkű nemzedék tán igazságot szolgáltat nekik egykor s elfeledtetésök sötét éjében világot gyujt majd a kegyelet . . . A *másik* eset Enyedi István és szintén Pataki István, egymás iránti szeretetlen-

¹⁾ *Erd. Muz. egyt. bölcs. nyelv. és tört. szakoszt. Közlönye.* III. k. 3. füz. 465—493. II.

sége, a mi az egész eklézsiának nagy kárára volt. „Hosszas ideig tartván ez — így szól az 1752. decz. 10-ki közgyűlés végzése — az eklézsia két nagy érdemű tagjai között, kikre mint oszlopokra néztek e siralmas időben mindenek szemei, a közönség ohajtása és hosszas kérése és serkentése után a főgondnok, báró Wesselényi István jelenlétében, e közgyűlési napon a viszály végre kiegyenlítő-dött. Szívekre vevék, hogy egymásnak vérszerénti atyjafiai, kikben nem illik, hogy a vér vízzé váljék, hogy nekik kell az eklézsia világi részéről világító szövétnekeknek lenni, kikre a közönség kiváltképen támaszkodhatik, hogy Krisztust kell követniök, a ki tanítványainak utolsó óráiban ismertető jelül a szeretetet hagyta, s mindezeknél fogva a békére rá hajoltak, és kézzel egymást megkövetvén, kötelezték magukat arra, hogy ezután mint illik, egymás iránt egyenes szívvel és szeretettel viseltetnek. Az eklézsia kérte Istent, erősítse meg őket voltaképen és állhatatosan ezen szeretetben és egyezségben mindnyájok vigasztalására, viselhessék egybetett vállakkal az egyház súlyos terheit. De ugyanekkor végezte az eklézsia s hathatósan értésökre adta azt is, hogy — a mit Isten kegyelmesen fordítson el — ha megint valami új tűz támadna ő kegyelmek közt, akkor az eklézsia kényszerítették keményebb kézzel nyulni e dolog orvoslásához. Az egyházi tanács szorgalmasan kikeresi a tűz indító okát, s ő kegyelmeket kegyelem nélkül a tanácsból kizárja és a köz dolgok igazgatásában semmi hivatalra fel nem veszi. De remélnék az Urban, kinek legyen dicsőség mindörökké . . .“¹⁾ A gonosz szenvedélyek azon vadságával szemben, a mit a kormányzó ész és jobb természet kénytelen ide fokozódni engedni, meghat az egyház mély vallásossága s rokonszenve, tiszteletet gerjeszt méltóságos szigora, azon hitre jogositva, hogy az erkölcsi feddésnek gyógyító hatása volt, s a két jeles egyházi tag között a régi gyűlölség többé lángra nem gyúlt. Ez reformált hitvallásuk közt történt, a mely gyűlölködés közöttük gyakori szokás; de tanúsága nem-reformált hitűekre is szól: méltó gondolkodásra és megszivlelésre. . . . Az eklézsia és főtanoda között vagyonaik tulajdonjoga fölött többször volt vita a mult század e szakában, a mit én fennebb érintettem; egy illetékes író még bővebben ismertetett meg, kiemelve e tárgyban az

¹⁾ *Névkönyv, az erd. ev. ref. anyaszentegyház számára.* 1870. 29—30. ll.

1778—79-ig évi kísérleteket, ¹⁾ de a jog és tények teljes tisztázása sikere nélkül; erre csak újabb s külön tanulmány fog vezetni valakit, a ki arra hivatott s az adatokhoz hozzá fér. . . A buzgóság emelésére 1765. a belső templomban orgona készítettett, aug. 9. orgonistává választatott Czerjék Szabó Ferencz 60 m. frt, 40 veder bor, 50 véka búza fizetéssel, a mi hivatala kezdetével kezdődik. E férfi a népnek nem tetszván s különben is előljárói iránt engedetlenkedvén: 1766. helyette Bonczidáról Zetz Mihályt választották meg, a kit közörömmel fogadtak. A kültemplom számára Farkas Jánosné ígérte ajándékban orgona készíttetését s hogy egy évig az orgonistát is fizeti. Ezt az 1771. decz. 9-ki eklézsiai gyűlésben tárgyalták, dicséretes ajánlatát az egyházi tanács oly föltétellel fogadta el, ha a külvárosiaknak kedvök van hozzá, s az év eltelte után az orgonista fizetését biztosítják. Ez a külvárosiak tudomására jutván: Kun Márton jelentette, hogy a külvárosiaknak nagy kedvök van az orgonához, az orgonista számára örömet tesznek össze évenként alapot. Az egyházi tanács elfogadta s méltánylása jeléül Kun Márton tagjává választotta. ²⁾ Emlékezetes ez időből a belső templom megújítása, a mi a rajta levő felirat szerint 1761. hajtattott végre ³⁾ Az *eklézsia gondnokai voltak*: báró Wesselényi István 1752., báró Wesselényi Ferencz 1758., gróf Bethlen Lajos 1761., báró Kemény Simon gróf Bethlen Lajossal együtt 1767. ⁴⁾ *Jöltevők*: báró Wesselényi Ferencz 1752. 1000 frtot adományozott, orgonista fizetésre 204 frtot, gróf Bethlen Lajos 1766. az orgonista fizetésére 1000 frtot, Ladányi István 1766. 1000 frtot, Fejérvári V. László 1769. 280 frtot, gróf Székely Ádám különösen a reformált árváknak 1771. 500 frtot, gróf Kendeffi Elek ugyanakkor 300 frtot, gróf Bethlen Pál 1773., 1774. 1000 frtot, gróf Teleki Sándorné Halász Borbára 1774. 1500 frtot; ⁵⁾ Babocsai Erzsébet Pataki Istvánné a magyar kapun kívüli vendégfogadót. *Papok*: Szathmári P. Zsigmond, Soós Ferencz, Deáki F. Sámuel, Incze Mihály, Verestói Cs. György, Deáki F. Pál, Thordai Sámuel. ⁶⁾

¹⁾ *Adatok és részletek a kolozsv. ev. ref. Collegium XVIII. századi történetéből.* Erd. Muzeum-egylet bölcséleti kiadv. Első kötet. 1884. 264—268. ll.

²⁾ *Névkönyv* . . . 25—26. ll.

³⁾ L. a HARANGFELIRATOK 23. l.

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 37—38. ll.

⁵⁾ U. o. 32. l.

⁶⁾ U. o. 41—42. ll.

Az unitárius egyház sorsa ez időben mostoha volt. A püspök, főiskola és fő eklézsia székhelye ott levén: a támadás ott volt legnagyobb s leggyakoribb, a megpróbáltatásokat ott érzék legsűrűbben. Szerencséjükre ép ez idő szült és nevelt számukra két kitűnő püspököt: Szent-Ábrahámi L. Mihályt, a ki 1737-től 1758. márcz. 30-ig¹⁾ és Sepsi-Szentkirályi Agh Istvánt, a ki 1758-tól 1786. jan. 21-ig,²⁾ a kettő félszázadig állott nehéz hivatali helyén, enyhítve a rájuk mért csapások súlyát, eltávolítva bölcseségök által sok veszélyt. Az első az 1716—18-ki válságkor és után tudományos műveivel tett egyházának különös és elévülhetlen szolgálatot, utóbbinak 1773. jun. 25. II. József császárral folytatott beszélgetése³⁾ s az *unitárius hittan* kiadása volt megbecsülhetlen erkölcsi hasznu — de amaz az egyháztörténelemben, ez a következő korszakba tartozik. Azokon kívül, a mik már el vannak mondva, megemlítek még az egyház lételét érintő néhány intézkedést. 1762. decz. 9. papjaik és mestereik panaszolták a királyi kormányshoz: hogy ámbár 1755. febr. 13. az adóintéző bizottság kimondotta, hogy a mely egyháziaknak papi birtoka nincs, a maguk háza, földje, szállója, munkája az eklézsiái vagyon gyanánt tekintetvén: adó alá nem irathatik, hanem bejegyzik, hogy a házat papi egyén lakja s az és külsői az adótól fölmentetnek; még is most mindenöket adó alá irták; kérték azért e terühtől fölmentetésöket.“ A királyi kormányshoz meghatározta, hogy a felsőbb rendeletek értelmében a város a panaszló papokat és mestereket az adófizetés alól mentse föl, földjeiket, szállóikat az adótáblából törölje ki . . .“⁴⁾ 1745. jul. 10. a közügyigazgató Dobra Péter arra hívta fel a tanácsot: „hogy Csiszér László, Kozma Judith s egy Kecskeméti nevű nő, bizonyos Gáspár neje, Hagymási Kis Anna, Sárpataki Istvánné, mint az arianizmusra [*unitárius vallásra*] visszatért hithagyók [*apostata*] lelkiismerettel nem gondoló állhatatlanságát érdemök szerint büntesse meg, különben kénytelen lesz e hitszegők ellen tiszte szerint pert kezdeni.“⁵⁾ 1771. jan. 18. a királyi kormányshoz meghagyta a tanácsnak: „hogy azon hit-

¹⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. könyv. 3. k. 622. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. könyv. 3. k. 629. l.

³⁾ *Ker. Magvető*. XVII. k. 71. l.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* . . . stb. 652. l.

⁵⁾ *Városi levélt.* F. II. 1334. sz.

hagyókról, kiket a római vallás kebelébe visszatérített, 1769—1770-ben kezdve, úgy jövőben is mindig tegyen jelentést, különben más eszközökhöz fog nyulni.“ Megjegyzendő, hogy e rendeletet Bajtay r. kath. püspök kormányiszéki elnök és a szintén azon vallásu Cserey Mihály titkár irták alá.¹⁾ E rendelet teljesített is, ennek következtében egy 1775—76—77-ki hivatalos kimutatás szerint ez években Kolozsváratt áttért 2 nemes, 207 nem-nemes.²⁾ Később Benkő Mihály plebánus a térítési alap kezelő bizottságának kolozsvári áttérőt összesen 2 nemest és 235 nem-nemest jelentett be.³⁾ 1780-n május 22. az udvarhoz tett jelentés szerint az 1778—79—1780. évben áttértek számára a kolozsvári plebánusnak 632 r. f. adatott kiosztás végett.⁴⁾

Az egyházi rend társadalmi állását illetőleg szükségesnek látok egy jellemző adatot megismertetni. Az unitárius egyházi főtanács t. i. 1761. jun. 16-kán meghatározta: „hogy a papok és mesterek nejei, leányai nyilvános helyeken, utcán, templomban és a társaságokban fekete fátyolt, nyakszorítót, fülfüggőt, magas sarku csizmát, cipellőst, homlokelőt [*pártát*] karjaikon gyöngyöt, tótos nyaku és úju mentét ne viseljenek, magukat sorsuk felett való uri asszonyok s leányok viseletéhez ne szabják, hanem belső emberhez illően öltözködjenek.“⁵⁾

Az eklézsia alapítványairól és jóltevőiről, úgy gondnokairól hosszas lenne szólnom. Papjai voltak e korszakban: Pákei János a szász nemzet részéről 1748. előtt, Aranyos-Rákosi Kovács Tamás 1766. körül,⁶⁾ Fejérvári Sámuel 1752-től 1771-ig,⁷⁾ Geyza József 1779. táján.⁸⁾

Mária Terézia királyné uralkodása atyjáénak folytatása: az örökös tartományokhoz kapcsolva családi vagyonná, katholikussá tenni s elnémetesíteni Erdélyt s így Kolozsvárt is — volt politikája,

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 949. sz.

²⁾ *Kereszt. Magvető.* XIII. k. 99—105. II.

³⁾ Ugyanott. 108. l.

⁴⁾ Ugyanott. 112. l.

⁵⁾ *Fosztó Uzoni sat.* idézett köt. 748. l.

⁶⁾ *Székelly S. Unitár.* Vallás Tört. 185. l.

⁷⁾ *Fosztó Uzoni sat.* III. könyv, 3. k. 652. l.

⁸⁾ *Székelly S. Unitár.* Vall. Tört. 179. l.

a minnek alapját már atyja letette volt. A beolvasztás nem sikerült, de a két utóbbira Kolozsvár története teljes bizonyíték. Külföldi kath. németek behívása, kiszolgált katonák betelepítése, német katonai helyőrség, az országnak osztrák főhadvezérekkel és erdélyi szász udvari korlátokkal s kir. kormányzékeli elnökkel igazgattatása, az oktatásban az osztrák tanrendszernek behívott német tanárok s tanítók által szigorúan alkalmazása voltak az elnémetesítés eszközei. A jezsuiták befolyása, szerzetes rendek és hierarchia erősítése, a r. kath. püspöknek az ország kormányzásában első helyre állítása, hatalmának a katonai kormányelnökök távollétében az elnökösködésig kiterjesztése, a r. kath. közoktatásügyi bizottság felállítása, a hittérítés ügyesen kigondolt szervezete s ennek természetes következményei: az áttérések és vegyes házasság; pénz, birtok, hivatal, cím, rang ígérés, tanulóknak ösztöndíj-adás, a szegények közkórházának katholikussá tétele, mindenik hitfelekezet gyöngítése, az unitáriusok kiirtása voltak a katholikussá tétel politikája eszközei, melyek az egész országra kiterjedtek, de a fősúly Kolozsvárra volt irányozva; mert ez volt a magyarság és nem-katholikusok legerősb központja, ennek lakosítól függött mindkét nagy érdek diadala vagy bukása... S a történelem diadalról szól... A végrehajtó szervek a királyné kezében azok, a melyek atyjái: a militarismus, a hierarchia, a megfegyvelmezt kir. kormányzék és ellenállani bátorságtalan városi municipium, melyeknek kebelében olykor támadt ellenző szózat vagy hamar elnémult, vagy a szózatoló állásáról rövid úton elmozdított. A királyné akaratának föltétlenül teljesülnie kellett. Ez volt uralkodása alatt az ország törvénye... Mintha életcéljává tette volna az egyház- és oktatásügy saját elintézése szerinti fejlesztését, oly nagy volt rá gondja... Az ipart védte külföld ellenében, a kereskedést emelte, inkább az örökös tartományok fejlett, mint Erdély és Kolozsvár kezdetleges ipara érdekében. Fényüzési tilalmai a közgazdasági viszonyok javítására czéloztak, de fő indító ok rá a városi polgárságnak a nemesség gögje és fényüzése mérgétől megóvása volt; ez javító hatást a város anyagi helyzetére kis mértékben gyakorolt.

Ezek az árnyvonások, melyekkel szemben nem egy fényoldalt mutatnak fel a közemlékek; ilyen a jezsuita rendnek — melyhez atyjával együtt oly különös hajlammal voltak s mely nekik politikai céljaiknál annyi szolgálatot tett — nemzetközi és magasb

államérdekek tekintetéből eltörlésébe bele egyezése. Ehez királyi lélek és nagy önmegtagadás kellett... Ilyen a katkolikus tanintézeteknek új szervezése, nem nemzeti, de általános közmívelődési alapon, a mi a r. kath. hitfelekezet erkölcsi és műveltségi színvonalát emelte, s a más vallásuakban a versenyösztönt és áldozatkészséget felkeltvén: általa a nemzeti műveltség terjedésére és megszilárdítására hasznosan folyt be. E téren is csorbitja a fejedelelnő uralkodása erkölcsi értékét a katkolikus írók azon sajnós tévedése, hogy Erdélyt — bizonyára nem felsőbb akaraton kívül — Magyarország közjoga és története ellenére be nem vallott czélből s minden siker nélkül, rendszeresen Daciának, népét dák népnek irták, tan- és szószéken úgy tanították. Szerencsére nem talált elfogadásra s hamar feledésbe ment. Kolozsvár politikai élete főként az, a hol üdvös nyomai maradtak fenn, a fejedelelnő nép javára czélzó intézkedéseinek. A birtokközösség megszüntetése s egyénivé tétele, az ő áldásos reformműve. Addig közösen birta a polgárság határait... A közösség természeti nomád élet, a föld árvasága, használata állandó viszályforrás. Mária Terézia fejedelelnő felosztatta, s kit-kit a magáénak birtokba vételére, művelésére és adózására szoritott. Az ázsiaiságból ez emelte ki Kolozsvárt; a Kaspi-tenger és Volga melletti közös legeltetés traditióját megtörte, saját munkaerejére útasítva az egyént. Adózó és adóalap szerzése volt itt is a főérdek, de gyakorlati haszna a községre áradott ki. A birtok egyénítése a nemzeti tőke megsokszorozása. Az egyén tudta mivel bir s ismerte értékét. Talajjavítás és bővítés, okszerű használat és csere által jövedelmezőségét magasra fokozhatta, becsvágya, izlése és szorgalma arányában. A tulajdon az emberi méltóság, erőérzet és munkakedv természetsszerű fokozódásának csodás befolyása emeltyűjévé vált, a minek nyomán jár a magán- és közjóllét... Másik nagy vivmány volt a beligazgatásnak gyökeres reformja, a hatalomnaka patriciusok kizáró birtokából kivételes a népnek önsorsa intézésébe jogos befolyáshoz juttatása, a minek legerősbnnyilvánulásai a száz-férfiak közé fölvétetés, a közgyűlésekben megjelenésre való jogosultság, és a községi szónoki új intézmény, mely a nép és város közérdekeinek védelmében egy századig éreztette jótékony hatását. Ezek ellensúlyozzák az egyházi téren nyilvánult valódi és vélt jogsérelmeket. Az egymással harcban álló erők hosszú nagy küzdelmének végeredménye mégis az, hogy bár az uralkodónő politikájának mindkét utóbbi irányban való sikereit e mű

maga igazolja; mégis sem a r. katholikussá tétel, sem az elnémetesítési törekvés nem bírta megtörni a magyarságot és protestantizmust, sőt mindkettőt nagyobb erő kifejtésre s szervezett védekezésre bírva, képessé tette ellenállani azon még sokkal nagyobb veszélynek is, a mi rövid idő múltán — II. József alatt állott be, a mint mindjárt meglátjuk.

XXXVI. FEJEZET.

II. JÓZSEF [CSÁSZÁR ÉS FEJEDELEM] URALKODÁSA.

— 1780—1790. —

II. József császár 1780. nov. 29. lépett anyja trónjára, s mint magyar király az erdélyi nagy fejedelemségbe, uralkodott 1790. febr. 20. történt halálaig. Nem koronáztatván meg magát, nem számíttatik Magyarország törvényes királyai és Erdély nagyfejedelmei közé. Utolsó éveiben átlátván, hogy mélyreható újításait választott útján és eszközeivel nem valósíthatja, s főleg mert Magyarországot és Erdélyt alkotmányával ellenkezőleg kormányoztatni nem bírta, 1790. jan. 28. kelt kir. leiratában az országot közjogi és törvénykezési tekintetben 1790. május 1. kezdődőleg azon állapotba tette vissza, a miben volt 1780. királyi anyja halálakor, mikor a kormányzást átvette; ¹⁾ e szerint: „a vármegyék közgyűléstartási, közigazgatási s tisztválasztási régi törvényes jogát és tekintélyét, a három nemzet, szabad királyi városok régi törvényes hatóságát visszaállította, s uralkodása kezdete óta kiadott minden rendeleteit, melyek a törvények értelmével ellenkezni látszanak, megsemmisítetteknek s hatályon kívül helyezetteknek jelentette ki, ugy azonban, hogy a mig azoknak egyenkénti eltörléséről rendeleteit kiadja, a közigazgatásban zavarok kikerülése tekintetéből önkényes változtatás ne történjék. *Ez alól kivette a keresztény türelmet, egyházak szabályozását és a jobbágyokkal való bánást s azoknak földesuraikhoz való viszonyát illető rendeleteit, minthogy azok a törvényekkel egyeztethetők, a természeti igazságon alapulnak, egyházi szabályozási intézkedései pedig főpártfogói királyi tisztéből folytak,*

¹⁾ *A m. t. akad. századok szerint rendezettek közt levő eredetijéből.*

s hiszi, hogy azokon alattvalóinak igazságérzete megnyugszik.“¹⁾ Mielőtt azonban szándékát valósíthatta volna, véletlenül s váratlanul megholt.

Mint egész birodalma, úgy Kolozsvár életében is egészen egyedül áll uralkodása. Mik jellemzik? s miben fejeződött ki az leginkább? tényei mutatják. Elbeszélem, a mi jót és tévest Kolozsvárra nézve tett, az adatok és emlékek igaz tanúsága szerint, elfogulatlanul, igazán, s azután megmondom, mily nyomokat hagytak hátra fenkölt lelke, merész tervezései s autocrata uralkodása.

A század haladásával tovább haladott átalakításaiban a kor-szellem és közgondolkodás, segítve a tetszomjas fejedelmet, a ki anyja által teljes biztonságban hagyott országaiban nem tartott belső zavartól s kültámadástól; a polgárság az önsegély és önvédelem s a független polgári lét nagy elvének — terhei miatt — figyelembe nem vételében mind tovább ment, vára fentartását többé nem látta szükségesnek, s azt teljesen elhanyagolva, védelmét a katonai hatalomra bizta. Az egykor erős és csinos kis várnak szomorú képe tárul a közemlékekből a vizsgálódó elé... A bástyákból a szakállások, taraczk és hosszú puskák, ágyuk, kopja és lőpor eltűntek, a lö-lyukak bemohosodtak, a harzi zajt s esatariadót az idő vasfogainak csöndes munkája váltotta fel, mely halkán eméztette a századok által emelt és fentartott falakat és erődöket, a szű rágta és örölte a ví-folyosók gerendáit s fedélzetét, a bástyák s várkapuk erkélyeit, melyeknek rácsai, gerendái s léczezete le kezdett szakadozni és hullani, s a béke néhány évtizede alatt lassanként elpusztult, szétmállott Kolozsvár sok századot átélt falainak csipkézett faragottkő pártázata, folyosó koszoruja; a csupaszzá lett s megromladozott, bomlani, itt-ott leszakadozni indult körfalakból csak a bástyák s erődök emelkedtek még ki, mint tar bérczormói az egykor zöld erdő borította hegyláncznak. Még csak a felvonó hidak védték a benlakókat, a vársánczok vize rég kiszáradt, buja pázsit lepte el, kertekké alakult az emberi esontokkal telített, halottak vérével és porával kövéredett föld. A külső kis körfal [*Zwinger*] lesorvadott s közönséges kőkertté vált, melyen pajkosan ugrál ki és be a várparancsnok és postamester kertje gyümölcsére sovárgó gyermek-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790., 1834. sz.

sereg. A költő és jós, az idők prófétái: egyik phantasiájában előre képzeli, a másik visioi közt álmodja meg a történendőket — —

Igy jár minden a nap alatt...

Egymást váltja örök romolás s teremtés...

A várról e korszakból kevés van följegyezve. 1783. ápr. 16. kérte a tanács a kir. kormányzékét, engedje meg, hogy a régi és új seminarium közötti várkaput [*Torda-kapu*], a temetőbe könnyebben juthatás, idő és fáradság kiméltetés végett Szeben város példájára [a hol szintén megnyitották a temetőbe vivő zárt kapubástyát] nyitassa meg. „Ismeretlen okból már rég be volt az falazva — mondja a tanács — s a halottaknak mindennap monostor- vagy középkapun kell kivitetniök nagy kerüléssel, a mi kivált sáros, havas időben nagy alkalmatlansággal jár. A Hársongárdban szözlőt és szántóföldet bírókra, valamint a munkásokra nézve is ez nagy könnyebbség lesz. Tegyenek oda is katona őrállót, azzal a biztonság elérhető.“¹⁾ 1789. elején Scheuering katonai élelmezési biztos kérte gróf Teleki Ádám kolozsvárvidéki kir. biztostól, használatába adatni a vár falai mellett levő azon kertet, melyet régebben a hadi bizottság [*Kriegs-Commissarius*], később a várparancsnokok, legutóbb a br. Splényi gyalog serezed birtak. A kir. biztos előkérte a városi levéltárból a vonatkozó iratokat, melyekből, jelesen egy 1770. jan. 10. kelt kir. kormányzékai rendeletből kitűnt, hogy a felség a város panaszos kérése folytán 1769. octob. 21. kelt kir. leiratában megparancsolta: „hogy a várparancsnok a korcsmajogot ne követelje, a vár falai körül levő, a polgárságtól elfoglalt kerteket a városnak adja vissza, a város kapuinál többé fa-vámat ne szedessen,“²⁾ s a kir. leirat másolatát a kir. kormányzékhez felterjesztvén: útasítást kért, s válaszul azt kapta: „hogy miután a szóban levő kerteket a katonaság köteles lett volna azonnal visszaadni, e körülményre való tekintettel, azon kertek a város egyéb hasonló közhelyeivel együtt a többet ígérőknek adassanak el.“ Az élelmezési biztos erről értesítettett, egyúttal ez alkalomból a kir. biztos a város kapitánya, Mauksch Tóbiás jelenlétében meghagyta a negyedkapitányoknak, hogy az eladható közhelyeket vegyék jegyzékbe s azt neki adják be... A parancs teljesült, de a jegyzékek kevés becsüek voltak — mondja

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1994. sz.

²⁾ *A városi levélt.* egyszámozatlan másolatából.

jelentésében a gróf — s maga állította össze azt két pontban. Szerinte ezek eladandók: „1. A kis ajtónál [*magyarkapui bástya*] elkezdve az első bástyáig a Szamos felé, 2. ettől a második bástyáig, jó darabocska hely, 3. a második bástyától fogva van ismét egy kis darab hely, egy szegény ember megérheti vele, 4. a várparancsnoki [*Commendans-kert*] nagy hely, a minek eladását a kir. kormányshoz el is rendelte; ¹⁾ az a hely egészen a hidkapuig tart; 5. a hidkapui hidon feljül a régi hadbizottsági [*Kriegs-Commissarius*] kert a malmon feljül a puszkaporos bástyáig, ez is szép nagy hely; 6. a temetőre kijáró kapunál kétfelől, a vár árkában, 7. a kapitány Mauksch jelentése szerint külső középuteza végén is van egy darabocska hely...“ A kir. biztos e 7 pontu jegyzékéhez később a következők adattak: „8. a tordai postai út mellett, a temető felé, addig, a hol a katonák törvényfája van, nagy darab hely eladható, a mit előbb ki kellett határolni, 9. monostorkapun kívül, kimenet balkézfelől, a külső és belső kőfal közt egy kert, 10. ennek végében a szegletbástyáig ismét egy másik hasonló kert, 11. a szegletbástyán túl a temetőkapu felé egy kőkert, 12. ennek végében a bástyáig ismét egy darab pusztaság hely, 13. ennek ismét a végében az új vámházig egy pusztaság, 14. a temetőkapun alól is egy darab pusztaság, 15. ezen túl a másik bástyáig megint egy darab pusztaság, 16. középkapun kimenve balkéz felől egészen a kisajtóig [*magyar kapuig*] egy darab kert két kőfal között.“ Ide ismét más kéz írta be a 17. pont alatti közhelyet t. i. a *szél- vagy szárazmalom helyét* a várban; ismét más kéz e két pont alatt: 18. a melegvölgyi szénafű, 19. a város tavai mellett levő eladatlan földek.“ ²⁾ Egy toldalék megjegyzésben ez áll: „A város kaszálói közt van: a Hunyadi-tó és a város tava nevű derék hely.“ ³⁾

Csodálatos, hogy a katonai hatalom birtokába kerítvén a várat, elfoglalta annak egész kerületét [*glacis*], s nem az állam, de önczéljaira kezdte használni s használta háborítatlanul csaknem háromnegyed századig, a mikor végre a polgárságban annak tulajdonosi jogtudata ismét fölébredvén: visszakövetelni magának bátorságot vett s meg is nyerte. Most egy katonai egyén a bitortást

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1789. 2951. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3792. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3803. sz.

folytatni akarva, az ügyet fölelevenítvén: ő czélját nem érte el, de a város nagy kiterjedésű közhelyek feletti rendelkezési jogához jutott. Hosszu időbe telt ezek eladása. Előbb haszonbérbe adattak. Ez időszakra csak az 1790. ápr. 10-ki közgyűlésbe bejelentett bérletek tartoznak. „A Hidkapun kívül napkelet felé a Commendans-kertet — így szól a j. könyv — árszabás [*limitatio*] útján megvette Deáki Sámuel 17 frt 30 kron, ugyanott a nyugatra levő kertet Becsek Sámuel 17 frton, mindkettő esztendeig való haszonvételre; a közép- és magyarkapuk között való kertet, mely a város kettős fala között hosszan nyulik el, Kolozsvári Sámuel 5 frt 45 kron szintén esztendei haszonvételre; a Splényi-ezred raktári bástyája és a szegeleti töltött bástya között északról dél felé nyuló, a város kettős kőfala között levő kertért Lukács József senator adott 4 frt 45 krt. . . . A várkörnyék e határozott pontjait, későbbi tárgyalások megérthetéseért jegyeztem föl, a mi különben nehezzé tenné nekem a világos előadást, az olvasónak a felfogást.

Vagyoni gyarapodásának közhelyei eladása, zálogban levő birtokainak esetleges kiváltása s a községi takarékoskodás voltak szűk és bizonytalan forrásai. Az elsőt a rosz termékek, iparpangás és kereskedelmi válság miatt a magánosok csekély keresete, a másodikat a perlekedés új rendszere s lassu folyama, az utolsót az alkotmány nélküli kormányzás szabálytalansága nehezítette. A város jövedelmeinek még mindig tekintélyes része ment a 13,048 forintot tevő tartozása kamatába, holott kiváltva s jól kezelve, azon birtokok jövedelme tetemesen növelhető lett volna.¹⁾

		Bevétel:	
<i>Bérletek:</i>		r. frt.	kr.
Serház haszonbére		3410	—
Vámjöv. „		1006	40
Kapuzárási díj [Sperrkreutzer]		200	—
Cserépcsűr haszonbére		264	—
Piaczi vám		300	—
Hidkapu előtti malom bére		850	—
Zsemlyések malma bére		25	30
Koresmalási bér a középkapui koresmából		60	—
Feleki koresmabér		251	40
Hangyás bereké		58	20
Portubák haszonbére		60	40

Régi jövedelemforrások: a sóbányák, 30-advám, vasárulás, mag-

	r. frt.	kr.
Asszonyfalvi malomé	113	20
Sz. Györgyhegy alatti hídnál a koresma bére . .	57	—

Díjak [taxák]:

Feleki lakosoké	333	20
Asszonyfalva, Felső-Füle lakosaié.	333	20
Örmények és görögök boltdíja	658	20
Katonaszállásokért való váltságdíj	450	—
Dálnoki-tó díja	66	40
Postaházé	100	—
Katonai gyermekeknek adott városház díja . .	60	—
Postarété	50	—
Feleki báránydézma díja	30	—
„ robot díja	305	—
Asszonyfalvi és felső-fülei báránydézma díja . .	40	—
Azok robotdíja ,	265	—
Nádasi malomdíj	50	—
Feleki gabonamérés tizede	80	—
Felső-Füle és Asszonyfalvái	130	—
Tartsai praedium jövedelme	400	—
Felső-Füle és Asszonyfalva dézma adaléka . . .	30	24

10,095 r. f. 14 kr.

Kiadás:

1. *Tisztviselői s igazgatási költségek:* főbíró, 11 senator, 2 jegyző, város-gazda, 1 szolgabíró, szónok, szembesítő biztosok, levéltárnok, pénztárnoki kezelő s más városi tisztek, szolgák sat. fizetései . 3297 r. f. 48 kr.

2. *Adósságok kamatai:*

a) kolozsv. ev. ref. coll.	4000 f.	166	„	40	„
b) Ferencz-rendi szerzeté	1000 f.	50	„	—	„
c) „ „	500 f.	20	„	50	„
d) kolozsv. ev. ref. eklézsianak	1000 f.	50	„	—	„
e) Benkő M. kanonok és plebánusnak 5000 f.		208	„	20	„
f) r. kath. eklézsianak	1148 m. f.	47	„	50	„
g) Raduóthfái Zsigmondnak	400 f.	16	„	40	„

13048 f.

3. A mágnások adójában, a kikért a város fizetni köteles, és a városi közönség adója	444	„	45	„
4. Esetleges kiadás	850	„	—	„

5152 r. f. 33 kr.

talantul elhaltak örökségei sat. a fejedelmi fiskus birtokába mentek át, hidvámjoga felfüggesztetett.¹⁾

Politikai életében aggodó figyelmet gerjesztett a kir. kormányzék 1781. ápr. 3. kelt rendelete, melyben közigazgatási rendszeréről tudósítást kívánt. A tanács május 4. megírta, hogy I. József császár 1709. augusztus 10. kelt biztosító hitlevelében Kolozsvár városát Váradnak a török által elfoglaltatása előtti szab. kir. városi állásába s régi szabadságai és kiváltságai birtokába visszahelyezte, s azóta Buda szab. kir. magyarországi várossal, Corvin Mátyás király által mindenben egyenlővé tett, különálló szabad község vagy szab. kir. város, a politikai és gazdasági ügyekben az ország többi lakosaitól különböző helyhatósági joggal és szokásokkal, a törvénykezésekben pallós-joggal birt s perügyi mint más szab. kir. városokéi fölebbezéssel a kir. kormányzékhez küldettek fel, szóval: politikai, gazdasági és törvénykezési ügyekben a kir. kormányzékától, mint a fejedelemség legfőbb politikai hatóságától függött. . . . E jelentés elintézése ama baljóslatu eljárás volt, hogy más hasonlókkal *csomagra tétetett*,²⁾ a mi a város alkotmánya felfüggesztését jelentette. 1781. helyhatósági rendszabályait kérte fel a kormányzék felsőbb helyre terjesztés végett, mit a tanács ápr. 30. teljesített. 1785. ismét sürgették, a tanács jun. 1. jelentette, hogy még tavaly felterjesztette.³⁾ A város fejedelmi biztosító hitlevele és helyhatósági szabályai, az udvarnál kétségkívül csak anyagul szolgáltak a felség reformjaihoz, legfőlebb tájékoztatásul, hogy mit tegyenek. Az új kormányzás nem az alkot-

Megjegyzem, hogy a majorsági pénztáron kívül még a tartományi pénztárból kapott a város 1800 frt fizetési pótlást [*Adjutum Salariale*], a miből a város főbb tisztjei így osztottak:

Főbíró kapott 300 f.

11 senator 1000 f.

Pénztárnok külön 100 f. [de a majorsági pénztárból nem vett fizetést].

Rendes jegyző 200 f.

Aljegyző 50 f.

Városgazda lovas legényével 150 f.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9360. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 11981. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1781. 3703. sz.*

³⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 2143. sz.*

mány, az I. József hitlevele s a helyhatósági önkormányzati jogok, de a fejedelem souverain akarata szerint folyamatba indult. A közgyűlések j. könyveire való egyszerű rápillantás feltárja e kormányzás egész belső titkát s rendszerét. Kitűnik, hogy a császári kormány a polgárok öntevékenységi jogkörét saját tetszomja kielégítésére foglalta le, gondoskodott helyettök, ő határozta meg, mi kell nekik s mire van szükségök, magának czélokát, a községeknek és államnak reformokat tűzött ki s azokat valósította is; mindent a birodalmi politika érdekében s abba beillőleg, senkit meg nem kérdezve, semmi akadály által föl nem tartóztatva, gyorsan, nagyszabásulag. A kir. biztos gróf Teleki Ádám „fölvívta a tanácsot“, „a főbirót“ sat. a kir. kormányzék „meghagyta“, „rendelte“, „tudatta“, „ő felsége nevében megparancsolta“ sat. így kezdődnek legtöbbször a gyűlések tárgyalásai. Tény, hogy itt nem volt szükség a politikai s más testületek véleményére vagy tanácsára, nem a dolgok felvilágosítására, csak meghallgatni kellett és lehetett a parancsot, s engedelmesen végrehajtani. A császári uralom tíz éve két korszaknak látszik időre nézve s alakilag, de tényleg egy; 1781-től 1784-ig van az egyik, mikor a létezőnek számba nem vételét világosan még ki nem mondotta, s az azontúli ama korszak, mikor azt nyíltan hirdette, azt hívén, hogy reformterve alapjai már le vannak rakva. Pedig mindkét időszakban teljesen mellőzte a törvényt, régi szokást, positiv jogokat, a nép ohaját s boldogulása eszközeit. . . . Két kir. leirat emelkedik ki e korszak radicalis és merész újításaiból, az *egyik* az 1783. jan. 8-ki kir. elhatározás, melylyel a felség a *hivatalok váltva viselését eltörölte*, kijelentve, hogy a kinevezéseknél nem semmi másra, mint az érdemre és tehetségre néz.¹⁾ E pár sor Erdély alkotmányának, Kolozsvár helyhatósági jogrendének alapkövét és elvét, a szabad választás és a régi nem tetsző tisztviselőknak újakkal föleserélhetési kipróbált és jónak ismert ős jogát egy percz alatt, egy tollvonással széthányta és megsemmisítette. Szabad választás és kinevezés! Tűz és olaj. A magyar államélet egyik szegletköve légberöptült. S a fejedelem ezt reformnak nevezte, s hogy a nemzet örömmel fogadja, azt kívánta . . . A második 1784. birodalma összes közpályán szolgáló alattvalóihoz, főleg a köztisztviselőkhez

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2246. sz.

intézett, 14 pontból álló híres „Intelem“ [*Pastorale*], mely Kolozsvár tanácsához és száz-férfiaihoz márczius 17. érkezett meg, a gyors, pontos és lelkiismeretes szolgálatot a közigazgatás minden ágában levőknek szigorú kötelességévé téve, s a kik nem teljesítik, súlyos büntetéssel fenyegetve, a mit ép oly hódolattal fogadott mindenki, mint tán senki sem teljesített, a közszolgálatnak azon eszményies fölfogása miatt, a mint az a császár nagy lelkében megfogamzott s szépen fogalmazott szózatában nyilvánvalóvá lett.¹⁾ De azért ez a császárt lelke egész fenkölségében mutatja, s önkényű kormányának egyik legragyogóbb emléke lesz minden időben azok előtt, a kik előtt a kötelesség szent... Figyelemre méltó jelentése jutott a kir. kormányshoz a tanácsnak 1774. február 18., melyben írta, hogy a városnak a politikai és kereskedelmi téren volt visszaélések és hibák a Szilágyi-féle bizottság és a kir. kormányshoz későbbi rendeletei következtében annyira megszűntek, hogy semmi egyéb jelenteni valója nem volt, mint az, hogy a mesteremberek igen önkényesen árulják áruikat, a vevők kárára.²⁾ Ez emlékeztesse vissza az olvasót az akkori tanácsnak a bizottság munkálkodása elleni erős kifakadásaira, mely munkát jelenleg hatásaiban üdvösnék ismer el; az iparosok elleni észrevételben pedig gondoljon a korszellem és iparszabadság követelményére, a minek az uralkodó bizonyára ellenzője nem volt. A kormányi elintézés — a mint föltehető — mind kettőre *tudásul vétel* volt. Mint közigazgatási újítást említem meg a kir. kormányshoz 1784. a nov. 13-ki közgyűlésben tárgyalt azon rendeletét: „hogy a tanács ezentúl gazdasági jegyzőkönyveit hónaponként, a törvényest időszakonként küldje fel.“ Ugy látszik, a jegyzőkönyvek külön szerkesztése azért rendeltetett legelőbb, mert a tanács azon különös, — mondhatni naiv — kérdést igtatta egyik jelentésébe: „mi legyen egyikben? s mi a másikban? miféle rendben s mikor írják be?“³⁾

1784. nagy változást szenvedett Kolozsvár közigazgatási szervezete s önkormányzati rendszere. Octob. 1. gróf Csáki János felhívó levelében tudatta a tanácssal, hogy az ország 11 vármegyére osztván, a Tordavármegye egy részéből és Aranyosszékből ala-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2059. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2050. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2110. sz.

kult Kolozsvármegye az ő kormányzására bízott, Kolozsvár szab. kir. város is ebbe van beosztva, meghívta tehát a tanácsot az octob. 25. tartandó gyűlésre, a mikor a tisztek megállapítása, a tisztviselők kinevezése, s a hivatalok viselésének rendje és módja közönségessé fog tétetni.¹⁾ Ezzel Erdélylyel együtt Kolozsvár is az autocratai kormányzás azon lejtőjére állítatott, a honnan visszatérésre se út, se lehetőség nem volt. 1786. márcz. 21. tette le az esküt gróf Teleki Ádám, mint Kolozsvár vidéki kir. biztos, 1790. május 1. szűnt meg.²⁾ Ez időközben a város politikai élete a vármegyével együtt a seminariumban hivataloskodó kir. biztos irodaszobáiba szorult össze. Ez gondolkodott érdekében, s a mit jónak látott, kezdeményezte, vagy a felségtől és kir. kormányzóktól kapott utasításokat s meghagyásokat hajtotta végre. Tény, hogy a város önkormányzati joga s helyhatósági munkássága a felség, a kir. kormányzó és kir. biztos rendeletei által szűk határok közé szorult; a mint előbb a vármegye fő- és alispánjától: ugy most a kir. biztostól kellett függenie. Ez a felség legmagasb akaratából történt, a mit a kir. kormányzó 1787. ápr. 3. adott a tanács és száz-férfiak tudtára. „Ő felsége — így szól az — febr. 22-ki k. leiratában megparancsolta, hogy a szab. kir. városok jövőben a publico-politikai és gazdasági ügyekben azon vármegyéknek lesznek alárendelve, melyekben fekszenek, de kir. biztosok felügyelete alatt, tehát a városok és kir. kormányzó közötti közvetlen levelezés megszűnik, amaz csak a legsürgösb esetekben küldi egyenesen hozzájuk rendeleteit; a tanácsnak politikai és törvényes osztályra oszlása eltöröltetik, s oly tisztviselőket kell tenni, kik mind a politikai, mind a törvényes ügyekben jártasok, s szolgálni képesek. A kir. kormányzókkal való levelezést tehát a tanács május 1. szüntesse meg; a politikai és gazdasági ügyek vezetésére nézve később lesz intézkedés téve.“³⁾ A kir. biztos annyit mégis kieszközölt, hogy a felség 1786. octob. 5-ki kir. leirata által Kolozsvárt személyes állása tekintetében, további szabályozásig, Magyarország kir. városaival egyenlő rangra emelte, a városok II-ik osztályába sorozta s tisztviselőinek és szegődötteinek, ha

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2099. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 2328., 1790. 8309. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 2994. sz. *Városi levélt.* Fasc. II. 2510. sz.

ideiglenesen is, a majorsági pénztárból a felségnél javított fizetést eszközölt ki, a mi az 1790-ki alkotmányos újra szervezésig tartott. ¹⁾ A tisztviselőknek adott útasítást ismertetni szükségesnek

¹⁾ *II. József császár által megállapított városi tisztek és szegődöttök hivatali czíme, szolgálata és fizetése :*

Főbiró	500	frt — kr.
Polgármester	500	„ — „
Egy senator	300	„ — „
Másik, a ki kir. pénztárnok is	300	„ — „
Öt senator 3—3 száz forinttal	1500	„ — „
Egy másik, a ki kapitány is	300	„ — „
Rendes jegyző	500	„ — „
Aljegyző	300	„ — „
Törvényszéki tollvivő	150	„ — „
Irnok	80	„ — „
Járulnok	80	„ — „
Fiskális	150	„ — „
Számadásvizsgáló	200	„ — „
Majorsági pénztárnok lovaslegényével	300	„ — „
Majorsági pénztárnoki segéd	80	„ — „
Kezelő kir. pénztárnok	50	„ — „
6 levéltárrendező	70	„ — „
Községi szónok	200	„ — „
Árvai gondnok	100	„ — „
Szállásmesterek felügyelője	100	„ — „
Első és második szállásmester 50—50	100	„ — „
Két szembesítő biztos 40—40	80	„ — „
Szentpéteri iskolamester	50	„ — „
Két kéményseprő 30—30	60	„ — „
Város órása	30	„ — „
Dobos, szénilletményyel együtt	50	„ — „
Városháza őre	12	„ — „
Két tömlőcz-őr 30—30 frtjával	60	„ — „
Két birósági hajdu 30—30 frtjával	60	„ — „
Két polgármesteri hajdu 30—30 frtjával	60	„ — „
Három kapitánysági hajdu 30—30	60	„ — „
Tíz éjji őr 25 frtjával	250	„ — „
Négy erdő őr 6 frtjával	24	„ — „
Két berek pásztor 4 frtjával	8	„ — „
Hidmester	6	„ — „
Város két kocsisa 40 frtjával	80	„ — „
Havonként nekik egyenk. 1 véka búza 30 krjával	24	„ — „

látom: „1. A bíró — így hangzik az első pont — ezúttal bizonyos okokból a politikai és gazdasági ügyeket intézi s a tanács üléseit vezeti; 2. a polgármester a törvényes ügyeket igazgatja, szükség esetében azonban a politikaiakban is részt vesz; 3. a kapitány a rendőrségi és közbiztonsági ügyekre vigyáz; 4. a senatorok a tanácsülésben szakügyeiket adják elé; 5. a rendes jegyző a gyűlésekről jegyzőkönyvet visz, a kiadványokat elkészíti, s az ügyiratokat lajstromozza; 6. ezekben őt az aljegyző segíti; 7. a fiskális a perügyeket gondozza; 8. a számadás vizsgáló a szónokkal s néhány száz-férfival a számadásokat vizsgálja meg; 9. a majorsági pénztárnok a bevételekről s kiadásokról gondoskodik, mint szintén a természetben adottakról számadol; 10. az írnok és járulnok a közírásokat tisztázza, 11. a törvényszéki tollvivő és aljegyző a törvényes jegyzőkönyvet készítik el, halál esetében egyik pótolja a mászt; 12. a város szónoka a közjót tartja szemel előtt s védi; 13. az erdők gondviselője, a physikus, sebész, bábák saját kötelességeikben járnak el sat.“¹⁾

A felség kormányzási s politikai reformjai eszközévé a német nyelvet tette, nemcsak az iskola és közoktatás, de a közigazgatás

A királyi követekhez használható lovászra	40 frt. 48 kr.
Két véka búza havonként 30 krjával	12 „ — „
Kocsisok gazdája	4 „ — „
Aki a Szamosból vizet visz a katonaságnak	70 „ — „
Czigányok vajdájának	10 „ — „
Bakónak	24 „ — „
Tömlöcztartónak	200 „ — „
Város physikusa, sebésze	40 „ — „
Két bába 40—40	80 „ — „

7375 frt 36 kr.

Városi levélt. Fasc. II. 2350. sz.

Összehasonlítandó a kir. kormányzékai rendeletben levő létszámmal és fizetésekkel, melyekben a főbb tisztviselőkre nézve némi különbség van: fő- és királybíró fizetése egyenként 500 frt, városkapitányé 350, senatoroké 300, rendes jegyzőé 500, aljegyzőé 300, fiskálisé 150, számvevőé 200, pénztárnoké 300, írnoké 150, járulnoké 80, szónoké 200, árvák felügyelőjéé 100, orvosé 200, sebészé 40, bábáé 80 sat. Ugy látszik, az első a királyi biztos tervét, ez utóbbi a legfelsőbb helybenhagyást mutatja.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 9983. sz.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9360. sz.